

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*«Η εκπαίδευση από τη δικτατορία Μεταξά έως τον Εμφύλιο
Πόλεμο (1936-1950): μια ιστορική έρευνα»*

Εισηγητές: Γιαννάκου Αθηνά ΑΕΜ:4444

Συμεωνίδου Νικολέττα ΑΕΜ:4276

Επιβλέπων: Αθανάσιος Καραφύλλης Επίκουρος καθηγητής

Επιτροπή: Βεργέτη Μαρία

Καρακατσάνης Παναγιώτης

Καραφύλλης Αθανάσιος

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2014

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τα κυριότερα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο χώρο της εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1936-1950, η οποία σηματοδεύτηκε από σημαντικά ιστορικά γεγονότα και συγκεκριμένα, τη δικτατορία Μεταξά, την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο πόλεμο. Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Το θεωρητικό μέρος αποτελείται από πέντε κεφάλαια και περιλαμβάνει τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την μεταξική περίοδο, την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου, όπως αυτά αποτυπώνονται στη βιβλιογραφία. Πριν, όμως, από την παρουσίαση της εκπαιδευτικής πολιτικής κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, κρίναμε σκόπιμο να κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στα ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν την χρονική περίοδο αυτή, η οποία θα μας επιτρέψει να έχουμε μια πληρέστερη εικόνα του θέματος, καθώς και να πραγματοποιήσουμε τις απαραίτητες ερμηνείες. Το ερευνητικό μέρος, το οποίο αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια, παρουσιάζει αναλυτικά τη μεθοδολογία της έρευνας, την ανάλυση του υλικού που συλλέχθηκε, καθώς και την παρουσίαση των συμπερασμάτων. Τέλος, η εργασία περιλαμβάνει παράρτημα, το οποίο περιέχει πρόσθετο υλικό σχετικό με το προς μελέτη θέμα για την υποστήριξη και καλύτερη κατανόηση των εξεταζόμενων γεγονότων.

Λέξεις- Κλειδιά: εκπαίδευση, σχολείο, δικτατορία Μεταξά, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος πόλεμος.

Abstract

The present work discusses the major events that took place in the area of education during the period 1936-1950, which was marked by important historical events, such as Metaxas' dictatorship, triple country's Occupation, Resistance and Civil War. This paper is divided into two parts, theoretical and empirical. The theoretical part consists of five chapters. Before the presentation of education during the reported period, we regarded as necessary to make a brief review of the historical events that had marked this period. This retrospect will allow us to have a more specific picture of the issue and to make the necessary interpretation. Then, we focused on the most important educational affairs during the Metaxas' period, the period of Occupation and Civil war. The empirical part presents in detail the research's methodology, the analysis of the collected material and the presentation of the results. Finally, the appendix includes material for the support and better understanding of the study's topic.

Key- words: education, school, Metaxas' dictatorship, Occupation, Resistance, Civil War.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	2
Abstract.....	3
Συνοπτομογραφίες.....	6
Πρόλογος	7
Εισαγωγή	8
Θεωρητικό μέρος.....	9
1. Ιστορικό πλαίσιο.....	10
1.1. Η δικτατορία του Μεταξά	10
1.2. Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	10
1.2.1. Η τριμερής κατοχή.....	11
1.2.2. Η ίδρυση του ΕΑΜ.....	12
1.2.3. Τα «Δεκεμβριανά»	12
1.2.4. Εμφύλιος Πόλεμος (1947-49)	13
2.1. Οι εξελίξεις στην εκπαίδευση κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά	14
2.1.1. Η εγκύκλιος του 1936.....	14
2.1.2. Η ίδρυση του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων	15
2.1.3. Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ).....	16
2.1.4. Διώξεις στο χώρο της εκπαίδευσης.....	17
2.1.5. Δημοτικό Σχολείο	17
2.1.6. Μέση εκπαίδευση	18
2.1.7. Διοίκηση και εποπτεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης.....	18
2.1.7.1. Η διεύθυνση των Γυμνασίων	19
2.1.7.2. Ο θεσμός του Επιθεωρητή.....	19
2.1.8. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης κατά την περίοδο της δικτατορίας	21

2.1.9. Το γλωσσικό ζήτημα	21
2.1.10. Η νομοθετική ίδρυση των φροντιστηρίων (1940)	23
2.1.11. Η ιδιωτική εκπαίδευση	23
3. Η εκπαίδευση την περίοδο της Κατοχής.....	25
3.1. Η «Δίκη των τόνων».....	26
3.2. Δραστηριότητες του ΕΑΜ	27
3.2.1. Η εκπαιδευτική δράση της ΠΕΕΑ.....	28
3.2.2. Το «Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία».....	29
3.2.2.1. Η διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος.....	30
3.2.2.2. Οι σκοποί της παιδείας	31
3.2.2.3. Οι προϋποθέσεις για την παιδεία	32
3.2.2.4. Τα σχέδια της ΠΕΕΑ	33
4. Η εκπαίδευση την περίοδο του Εμφυλίου (1945-49).....	34
4.1. Το Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαιδύσεως	34
4.2. Η πρόταση για το περιεχόμενο της εκπαίδευσης.....	34
5. Παιδαγωγικές Ακαδημίες: η περίοδος 1933-1949.....	36
5.1. Ίδρυση και λειτουργία Παιδαγωγικών Ακαδημιών	36
5.2. Πρόγραμμα μαθημάτων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.....	37
5.3. Το προσωπικό των Π.Α	39
5.4. Η εγγραφή στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες.....	40
5.4.1. Η εγγραφή μετά από εισιτήριες εξετάσεις	40
5.4.2. Η εγγραφή κατ' εξαίρεση των διατάξεων περί γενικών εισιτηρίων εξετάσεων.....	40
5.5. Η λειτουργία των Παιδαγωγικών Ακαδημιών στα χρόνια του πολέμου και της κατοχής.....	41
Ερευνητικό μέρος	43

1. Το είδος της έρευνας	44
2. Μεθοδολογία Έρευνας	46
2.1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας	46
2.2. Δείγμα έρευνας	46
2.3. Μέθοδοι έρευνας	46
2.3.1. Ποιοτική έρευνα	47
2.3.2. Η συνέντευξη ως μέσο συλλογής υλικού	47
2.3.3. Τύπος συνέντευξης	48
2.4. Μέθοδος καταγραφής των στοιχείων	49
2.5. Προβλήματα στη διεξαγωγή της έρευνας	49
3. Παρουσίαση αποτελεσμάτων	50
4. Συμπεράσματα	71
Επίλογος.....	74
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	78

Συντομογραφίες

ΕΑ = Εθνική Αλληλεγγύη

ΕΑΜ = Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΕΑΜ = Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΛΑΝ = Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό

ΕΛΑΣ = Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΟΝ = Εθνική Οργάνωση Νεολαίας

ΕΠΟΝ = Εθνική Πανελλαδική Οργάνωση Νεολαίας

ΚΚΕ = Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας

ΟΕΣΒ = Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων

ΟΛΜΕ = Οργάνωση Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης

ΠΕΕΑ = Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης

Πρόλογος

Όπως αναφέρθηκε και στην περίληψη, το θέμα της παρούσας εργασίας είναι η εκπαίδευση κατά την περίοδο 1936-1950. Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε το συγκεκριμένο θέμα είναι ότι, ενώ υπάρχει πληθώρα πληροφοριών του ιστορικού πλαισίου της εξεταζόμενης περιόδου, οι βιβλιογραφικές αναφορές για τα εκπαιδευτικά δρώμενα της εν λόγω εποχής είναι αρκετά περιορισμένες. Με την ενασχόλησή μας με το συγκεκριμένο θέμα καταφέραμε να αντλήσουμε σημαντικές πληροφορίες για την εκπαίδευση της περιόδου αυτής, καθώς και να φωτίσουμε άγνωστες πτυχές που αφορούν το προς μελέτη αντικείμενο.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας σε όλους εκείνους που συνέβαλαν, αλλά και βοήθησαν στην εκπόνηση της εργασίας μας και συγκεκριμένα σε όσους δέχθηκαν με μεγάλη προθυμία να μας παραχωρήσουν τις προσωπικές τους εμπειρίες και μαρτυρίες, οι οποίες στάθηκαν διαφωτιστικές για την διεξαγωγή της έρευνάς μας.

Τέλος, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Αθανάσιο Καραφύλλη για την πολύτιμη υποστήριξή του σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της πτυχιακής μας εργασίας.

Γιαννάκου Αθηνά
Συμεωνίδου Νικολέττα
Ιούνιος 2014

Εισαγωγή

Αντικείμενο της μελέτης μας αποτελεί η διερεύνηση της περιόδου της δικτατορίας Μεταξά, της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου, με επίκεντρο τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά γεγονότα που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Η χρονική περίοδος που ερευνάται, οριοθετείται ήδη από τον τίτλο της εργασίας. Ως χρονικά όρια τίθενται η 4^η Αυγούστου 1936, ημέρα επιβολής της δικτατορίας από τον Ιωάννη Μεταξά, και η 29^η Αυγούστου 1949, ημέρα λήξης του Εμφυλίου.

Το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα επιλέχθηκε, καθώς η ιστορία της Κατοχής-Αντίστασης και του Εμφυλίου, βρίσκεται πάντοτε στο επίκεντρο του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος, γεγονός που το μαρτυρούν η αυξανόμενη έρευνα, η διοργάνωση συνεδρίων και η έκδοση σχετικών βιβλίων. Έχει ενδιαφέρον, άλλωστε, να παρατηρήσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζεται ο χώρος της εκπαίδευσης σε ταραγμένες περιόδους της ιστορίας, όπως αυτή για την οποία γίνεται λόγος στην παρούσα εργασία. Ιδιαίτερη έμφαση, ωστόσο, δόθηκε στην μεταξική περίοδο, καθώς τα όσα διαδραματίστηκαν τότε είναι άμεσα συνδεδεμένα με όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο της Κατοχής και ερμηνεύουν ιδεολογίες και συμπεριφορές της εποχής αυτής.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να ανασυνθέσει, τόσο μέσα από γραπτές πηγές, όσο και μέσα από προφορικές μαρτυρίες, την περίοδο 1936-1950 και ειδικότερα να καταδείξει πώς επηρεάστηκε η εκπαιδευτική διαδικασία από την δικτατορία, την κατάκτηση, την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο πόλεμο. Διερευνώνται, δηλαδή, το σχολείο ως εκπαιδευτικός χώρος, οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, αλλά και οι συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο και επηρέαζαν σε πολύ μεγάλο βαθμό την όλη εκπαιδευτική διαδικασία.

Η πρωτοτυπία της εργασίας μας έγκειται στην αξιοποίηση πρωτογενών πηγών και συγκεκριμένα προφορικών μαρτυριών προσώπων εμπλεκόμενων στα γεγονότα. Με τον τρόπο αυτό αξιοποιήθηκε μοναδικά, ο πλούτος της συλλογικής μνήμης, για τη συμπλήρωση και διαλεύκανση ιστορικών συμβάντων. Εξάλλου, με τη σύγκριση μεταξύ γραπτών πηγών και προφορικών μαρτυριών επιτυγχάνεται με τον καλύτερο τρόπο, διάκριση των αντιλήψεων που ανήκουν σε ένα κοινό πολιτισμικό σύνολο, από εκείνες που αφορούν προσωπικές εμπειρίες.

Θεωρητικό μέρος

1. Ιστορικό πλαίσιο

Η περίοδος 1936-1950 υπήρξε αναμφισβήτητα μια από τις πιο ταραγμένες της ελληνικής ιστορίας. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος πόλεμος είναι μερικά μόνο από τα δραματικά γεγονότα που σημάδεψαν την περίοδο αυτή.

1.1. Η δικτατορία του Μεταξά

Ήταν 4 Αυγούστου του 1936, όταν μετά από μία μακροχρόνια πολιτική κρίση στην Ελλάδα, που χαρακτηρίστηκε από συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων στην εξουσία, εγκαθιδρύθηκε μία δικτατορία υπό τον Ιωάννη Μεταξά. Μιμούμενος πολλά από τα εξωτερικά γνωρίσματα του γερμανικού ναζισμού και του ιταλικού φασισμού, ο Μεταξάς έφερε στο προσκήνιο την ιδέα του «τρίτου ελληνικού πολιτισμού», που θα περιείχε στοιχεία τόσο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού όσο και του χριστιανικού. Ο Μεταξάς συνάντησε πολύ μικρή αντίσταση στην επιβολή της δικτατορίας του αλλά και πολύ μικρό ενθουσιασμό. Η αντίδραση του κόσμου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια κουρασμένη ανοχή. Ο Μεταξάς στήριζε πολλά στη νεολαία της χώρας και για αυτόν τον λόγο δημιούργησε την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, την ΕΟΝ, που προόριζε να γίνει ο συνεχιστής των ιδεών του μετά το θάνατό του (Clogg, 2012: 196-197). Ωστόσο, ο θάνατος του Ιωάννη Μεταξά στις 29 Ιανουαρίου 1941 έμελλε να λήξει ουσιαστικά την περίοδο της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου (Βακαλόπουλος, 1988: 416).

1.2. Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Με την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, τον Σεπτέμβριο του 1939, ο Μεταξάς προσπάθησε να κρατήσει μια ουδέτερη στάση απέναντι στη Βρετανία, ενώ έκανε ότι δεν έβλεπε μια σειρά από ιταλικές προκλήσεις. Οι προκλήσεις αυτές κορυφώθηκαν τον Αύγουστο του 1940 με τον τορπιλισμό του θωρηκτού «Έλλη» από τους Ιταλούς στο λιμάνι της Τήνου ανήμερα της γιορτής της Κοίμησης της Θεοτόκου. Έτσι, όταν ο Μουσολίνι διέταξε τον πρεσβευτή του στην Αθήνα να παραδώσει τα ξημερώματα της 28^{ης} Οκτωβρίου ένα ταπεινωτικό τελεσίγραφο στους Έλληνες, η απάντηση του Μεταξά ήταν άμεση και σήμανε την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και για την Ελλάδα (Clogg, 2012: 199).

1.2.1. Η τριμερής κατοχή

Από τις αρχές Ιουνίου 1941, όλη η Ελλάδα βρίσκεται κάτω από την τριμερή κατοχή των Γερμανών, των Ιταλών και των Βουλγάρων. Αναπόφευκτα, το σημαντικότερο μέλημα των περισσότερων Ελλήνων στη διάρκεια των σκληρών χρόνων της Κατοχής, ήταν η πάλη για την επιβίωση των ίδιων και των οικογενειών τους μέσα σε τρομερές κακουχίες και στερήσεις. Η χρόνια φτώχεια που μάστιζε τον τόπο, η ελλιπέστατη γεωργική παραγωγή και η έλλειψη αποθεμάτων δημιούργησαν έντονο επισιτιστικό πρόβλημα για τον πληθυσμό. Σύμφωνα με μελέτες, ο λιμός του χειμώνα 1941-1942 στην Αθήνα στοίχισε τη ζωή σε 40-45.000 ανθρώπους (Χαραλαμπίδης, 2012: 82). Η κατάσταση οξύνθηκε επιπλέον από το γεγονός ότι τα φτωχά αποθέματα του κράτους άρχισαν να τα απομυζούν τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής, τα οποία δεν είχαν υπηρεσίες εφοδιασμού, αλλά προμηθεύονταν τα αναγκαία τρόφιμα των μονάδων τους από τις περιοχές που κατείχαν. Αποτέλεσμα αυτής της τεράστιας έλλειψης τροφίμων, ήταν η πλήρης εξάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, καθώς και της ανταλλακτικής αξίας του νομίσματος (Clogg, 2012: 208). Η ελληνική δραχμή έχανε μέρα με τη μέρα όλο και περισσότερο την αξία της και η οικονομία της Ελλάδας άρχισε να καταβαρυνώνεται (Βακαλόπουλος, 1988: 422). Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα αναπτύχθηκε με ιλιγγιώδη ρυθμό η μαύρη αγορά, ενώ ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε στα ύψη και μαζί του οι τιμές των βασικών προϊόντων (Clogg, 2012: 208). Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το αλεύρι, την εποχή εκείνη της μεγάλης ανέχειας και πείνας, ήταν εξαιρετικά δυσεύρετο και είχε μεγαλύτερη αξία ακόμη και από το κρέας (Νεστωράκης, 2012: 91). Παράλληλα με τα στρατεύματα των κατακτητών, στην Ελλάδα έφτασαν και έποικοι. Πιο συγκεκριμένα, στη Θράκη, περί τα μέσα του 1941, κατέφτασαν οικογένειες Βουλγάρων εποίκων. Οι βουλγαρικές αρχές που προηγήθηκαν, είχαν ήδη εκπονήσει τα σχέδια τακτοποίησής τους σε αστικές οικογένειες στις πόλεις της Ελλάδας και σε αγροτικές περιοχές της χώρας μας. Για τον σκοπό αυτό, δημεύθηκαν όλες οι αγροτικές και αστικές περιουσίες των Ελλήνων και παραχωρήθηκαν στους Βούλγαρους. Έτσι, ελληνικές οικογένειες αναγκάζονταν να παραχωρήσουν τα σπίτια τους σε οικογένειες των κατακτητών (Νεστωράκης, 2012: 86- 87). Εκτός από την Θράκη, οι Βούλγαροι επεκτάθηκαν και στην Ανατολική Μακεδονία, επισημαίνοντας ότι η Μακεδονία είναι βουλγαρική και κατά συνέπεια όλοι οι Έλληνες είναι ανεπιθύμητοι (Αρχές Γενικού Επιτελείου Στρατού, 2014: 235).

1.2.2. Η ίδρυση του ΕΑΜ

Οι πρώτες οργανωμένες προσπάθειες για την έναρξη ενός αντιστασιακού αγώνα ενάντια στον ξένο ζυγό σημειώνονται στην Μεγαλόνησο. Αλλά και στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπου οι συνθήκες για την αντιστασιακή δράση δεν ήταν τόσο ευνοϊκές, εμφανίστηκαν σποραδικά ομάδες ενόπλων με στόχο την αντίσταση στον κατακτητή. Με τον όρο «Αντίσταση», περιγράφονται οι ποικίλοι τρόποι με τους οποίους οι πολίτες των κατεχόμενων χωρών εξέφρασαν την αντίθεσή τους απέναντι στις δυνάμεις της κατοχής (Clogg, 2012: 206-207). Έργο του ήταν η συγκέντρωση χρημάτων για την Εθνική Αντίσταση και η παροχή βοήθειας στα θύματα των διώξεων των κατακτητών (Κέδρος, 2004: 138). Στην Ελλάδα, η Αντίσταση πήρε ένοπλη μορφή στην ύπαιθρο και μορφή πολιτικής διαμαρτυρίας στις πόλεις (Χαραλαμπίδης, 2012: 19). Τον Σεπτέμβριο του 1941 ιδρύθηκε κυρίως από κομμουνιστές, το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), το οποίο αποτέλεσε τη μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση της Κατοχής. Μέσα σε πολύ λίγο χρόνο, δημιουργήθηκε ένας αριθμός από παρακλάδια του ΕΑΜ, το ΕΕΑΜ (Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), η ΕΑ (Εθνική Αλληλεγγύη), η ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νεολαίας). Το πιο σημαντικό παρακλάδι, βέβαια, ήταν το ΕΛΑΣ (Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός). Αλλά και μετά την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα, στις 12 Οκτωβρίου 1944, οι αντιστασιακές αυτές οργανώσεις δεν έπαψαν να υφίστανται, αλλά άρχισαν να συγκρούονται, διεκδικώντας την εξουσία στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τη μία το ΕΑΜ, το οποίο ελεγχόταν από το ΚΚΕ, και από την άλλη οι αντικομμουνιστικές ένοπλες δυνάμεις, φιλελεύθεροι και φιλοβασιλικοί (Clogg, 2012: 206-207).

1.2.3. Τα «Δεκεμβριανά»

Αποκορύφωμα των μεταξύ τους συγκρούσεων, αποτέλεσε, στις 3 Δεκεμβρίου του 1944, η μάχη ανάμεσα στα δυο αντίπαλα στρατόπεδα, κατά τη διάρκεια διαδήλωσης του ΕΑΜ, η οποία είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο 28 διαδηλωτών και έμεινε στην ιστορία με τον όρο «Δεκεμβριανά» (Βουρνάς, 1980: 440). Ήταν η μόνη φορά που οι βρετανικές δυνάμεις πολέμησαν στην κυριολεξία ενάντια στην Αντίσταση. Οι συγκρούσεις αυτές αντιμετωπίζονται πια ως ένα από τα γεγονότα κλειδιά στην πρώιμη φάση του Ψυχρού πολέμου και ως μια αποφασιστική στιγμή στον αφανισμό του ριζοσπαστισμού της πολεμικής περιόδου (Mazower, 1994: 369). Για τον κατευνασμό των συγκρούσεων, υπογράφηκε στις 12 Φεβρουαρίου του 1944 ένας πολιτικός διακανονισμός στη Βάρκιζα (Κλόουζ, 1998: 126). Η «Συμφωνία της Βάρκιζας» καθόριζε ζητήματα, όπως η άρση τους στρατιωτικού νόμου, η

εξασφάλιση δημοκρατικών ελευθεριών, η αμνηστία των πολιτικών αδικημάτων, η σύνθεση του Εθνικού Στρατού, η εκκαθάριση των δημοσίων υπαλλήλων και των Σωμάτων Ασφαλείας, η απελευθέρωση των ομήρων, η διεξαγωγή εκλογών και δημοψηφίσματος και η αποστράτευση του ΕΛΑΣ. Ωστόσο, η συμφωνία αυτή παρέμεινε «νεκρό γράμμα». Το χειμώνα του 1946-47 άρχισε ολοκληρωτικά ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στο ΕΑΜ και στις αντιεαμικές δυνάμεις (Χαραλαμπίδης, 2012: 337).

1.2.4. Εμφύλιος Πόλεμος (1947-49)

Από την άνοιξη του 1947 οι μάχες ανάμεσα στα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα αρχίζουν να εντείνονται. Εκκενώσεις χωριών, βομβαρδισμοί, στρατολογήσεις πολιτών, μετακινήσεις πολιτών και παιδομάζωμα είναι μερικά μόνο από τα τραγικά γεγονότα που συγκροτούν το τοπίο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου. Η περίοδος του εμφυλίου πολέμου προσέθεσε πολλά δεινά στην ήδη τεράστια υλική καταστροφή της Κατοχής, αλλά, καθώς τώρα δεν πολεμούσαν Γερμανοί, Ιταλοί ή Βούλγαροι αλλά Έλληνες εναντίον Ελλήνων, ο εμφύλιος πόλεμος προσέθεσε μια νέα διάσταση μίσους και διχασμού στην ελληνική τραγωδία. Περίπου 80.000 Έλληνες σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, 20.000 καταδικάστηκαν για αδικήματα εναντίον του κράτους, πάνω από 5.000 σε θανατική ποινή ή ισόβια και 700.000 πρόσφυγες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους (Clogg, 2012: 241). Όπως υπογραμμίζει και ο Γεώργιος Νεστοράκης στο βιβλίο του *«οι απώλειες σε ανθρώπινες ψυχές και υλικά αγαθά κατά τον τρισκατάρατο εκείνον πόλεμο, ήταν διπλάσιες, ίσως και περισσότερες από εκείνες της Κατοχής. Ήταν μια τραγική περίοδος για το γένος των Ελλήνων»* (Νεστοράκης, 2012: 140). Εάν η Ελλάδα βγήκε από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο ένα διχασμένο έθνος, με το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο διχάστηκε ακόμα περισσότερο. Ο διχασμός αυτός, όπως ήταν αναμενόμενο, επηρέασε αρνητικά τη μεταπολεμική ανάπτυξη του τόπου και άφησε μεγάλες πληγές, οι οποίες χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια μέχρι να επουλωθούν (Clogg, 2012: 241).

2. Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο 1936-1940

Οι μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές της ταραγμένης αυτής περιόδου δεν μπορούσαν παρά να επηρεάσουν τον ευαίσθητο χώρο της παιδείας, ο ιδεολογικός προσανατολισμός του οποίου ενδιέφερε άμεσα όλες τις κυβερνήσεις.

2.1. Οι εξελίξεις στην εκπαίδευση κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά

Η δικτατορία Μεταξά, που επιβλήθηκε στις 4 Αυγούστου του 1936, επηρέασε σημαντικά την εκπαίδευση στο σύνολό της. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του 1936 μετέβαλε ολοκληρωτικά το εκπαιδευτικό σύστημα που είχε διαμορφωθεί από το 1929. Η δημοκρατική πνοή για την ακαδημαϊκή ελευθερία, την οποία κατοχύρωνε με ρητή διάταξη το Σύνταγμα το 1927, καταργήθηκε, μαζί με το μεγαλύτερο μέρος των διατάξεων του Συντάγματος (Στεργιάδου, 1993: 117).

Σε διάγγελμα του δικτάτορα, επισημάνθηκε εμφαντικά ο κίνδυνος του κομμουνισμού, ο οποίος, όπως υποστήριζε, διέφθειρε μεγάλο μέρος του εκπαιδευτικού σώματος από τη στοιχειώδη εκπαίδευση μέχρι και το Πανεπιστήμιο, επιδρώντας καταστροφικά στη νεολαία του έθνους, παρασύροντας την *«εις την αντιπατριωτικήν λήθην των ωραίων παραδόσεων»* (Καραφύλλης, 2013: 140).

2.1.1. Η εγκύκλιος του 1936

Ο υπουργός Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος, στις 17 Νοεμβρίου 1936, εξέδωσε εγκύκλιο στην οποία χαρακτήριζε τις προηγούμενες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ως προσπάθεια, ώστε το σχολείο να αποτελέσει το μέσο προπαρασκευής της κομμουνιστικής επιβολής (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 136). Από την εγκύκλιο αυτή διαφαίνεται, ακόμη, η αντίληψη του καθεστώτος σχετικά με την εκπαίδευση: *«η κατά την τελευταίαν εικοσαετίαν κρατήσασα κατάστασις μοιραίως επηρέασε και την εκπαίδευσιν. Άνθρωποι ανίκανοι προσεπάθησαν να υπονομεύσουν την θρησκείαν, την πατρίδα και την οικογένειαν...ενεφάνησαν...την αποσυνθετικήν αυτών προσπάθειαν ως “εκπαιδευτική μεταρρύθμιση”...το σχολείον χρησιμοποιείτο ουχί σπανίως ως μέσον της προπαρασκευής της κομμουνιστικής επιβολής»* (Δημαράς, 1987: 184). Στο τεύχος *«Η Εκπαίδευσις μετά την 4^η Αυγούστου»*, που κυκλοφόρησε από το καθεστώς το 1937, αναφερόταν ότι *«η 4^η Αυγούστου 1936 εύρε την εκπαίδευσιν υπό την ανενοχλήτως αυξάνουσαν επίδρασιν των ερυθρών οργάνων του κομμουνισμού. Επί σειρά ετών, τας εκπαιδευτικάς κατευθύνσεις εχάρασεν ο υπαρχηγός του κομμουνιστικού κόμματος»* (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 136).

Όλα τα δικτατορικά καθεστώτα, άλλωστε, που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα, είχαν ως πρόφαση την προστασία των πολιτών από τον κομμουνισμό. Στο όνομα αυτής της «προστασίας» των πολιτών, σφετερίστηκαν την εξουσία άνθρωποι που σε καμία περίπτωση δεν ήταν ικανοί να διαχειριστούν τις υποθέσεις του κράτους (Καραφύλλης, 2013: 140).

2.1.2. Η ίδρυση του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων

Το 1937 ιδρύθηκε ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ) με τον νόμο 952/1937, ο οποίος είχε ως σκοπό την έκδοση και διάθεση βιβλίων σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (από τα αναγνωστικά του δημοτικού μέχρι και τα πανεπιστημιακά συγγράμματα) (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 136). Ως δικαιολογία της ίδρυσης του Οργανισμού, χρησιμοποιήθηκε η ανάγκη να τακτοποιηθεί το χάος που επικρατούσε στο χώρο του σχολικού βιβλίου (με κλεψιτυπίες, αισχροκέρδεια, εκβιασμούς κτλ), να βελτιωθεί η ποιότητά τους, καθώς και να μειωθεί η τιμή τους για τους γονείς. Οι στόχοι αυτοί επιτεύχθηκαν, ταυτόχρονα όμως, η Δικτατορία με αυτόν τον τρόπο κατάφερε να επιβάλει κρατικό μονοπώλιο στα εγχειρίδια των δύο πρώτων βαθμίδων (Δημαράς, Βασιλού-Παπαγεωργίου, 2008: 126). Παράλληλα, η κίνηση αυτή αποτέλεσε την απαρχή του αυστηρού ιδεολογικού ελέγχου της γνώσης που θα παρεχόταν στα ελληνικά σχολεία όλων των βαθμίδων. Τα βιβλία προσαρμόστηκαν στις επιθυμίες του καθεστώτος και εκθειάζαν το δικτάτορα. Για παράδειγμα, στο αναγνωστικό της Δ΄ Τάξης του Δημοτικού, έκδοσης 1938, στη σελίδα 205, ο Μεταξάς παρουσιάζεται ως μάγος: «...και τότε συνέβησαν τα θαύματα. Ο μάγος φρόντιζε για την δουλειά, για την υγεία και την ευτυχία του λαού. Και για τα παιδιά δεν έκανε τίποτα ο Μάγος; Αυτά τα αγαπούσε πολύ. Τα ένωσε σε μια οργάνωση, την ΕΟΝ, και εκεί εξυμνούσαν τον Μάγο και τον ονόμαζαν Πατέρα...» (Καραφύλλης, 2013: 139-142). Επομένως, η ίδρυση του Οργανισμού, αντί να συμβάλει στην εξέλιξη της εκπαίδευσης, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο το συγκεντρωτισμό και τον απόλυτο έλεγχο του εκπαιδευτικού συστήματος από το κράτος (Στεργιάδου, 1993: 117).

Το σκηνικό της λογοκρισίας στα βιβλία συμπληρώθηκε και με τη δημοσίευση καταλόγων απαγορευμένων βιβλίων και με την παράδοση στην πυρά των προοδευτικών βιβλίων από τα βιβλιοπωλεία και τις βιβλιοθήκες. Συγκεκριμένα, το καθεστώς απαγόρευσε κείμενα, όπως ο Επιτάφιος του Περικλή, και προχώρησε στην καύση χιλιάδων αντιτύπων 752 απαγορευμένων βιβλίων στο κέντρο της Αθήνας (Καραφύλλης, 2013: 139-142). Χαρακτηριστική είναι η πρόσκληση που απέστειλε η Επιτροπή Εθνικοφρόνων Γονέων Πειραιώς, καλώντας όλους τους γονείς της πόλης του Πειραιά να προσέλθουν την Κυριακή

20 Αυγούστου 1936, και ώρα 8 μ.μ. στην πλατεία Πασαλιμανίου, προσκομίζοντας όλα τα κομμουνιστικά διδακτικά βιβλία των σχολείων, «*ίνα καώσι ομού μετά σειράς ολοκλήρου κομμουνιστικών εντύπων τη ενεργεία της Εθνικής Φοιτητικής Νεολαίας Πειραιώς*» (Δημαράς, Βασιλού-Παπαγεωργίου, 2008: 124). Απαγορεύτηκε επίσης, η κυκλοφορία 445 λογοτεχνικών βιβλίων των Καζαντζάκη, Γληνού, Σικελιανού, Παπαδιαμάντη, Μπρέχτ, Τολστόι, Γκόργκι, Σαρτρ κ.α. (Καραφύλλης, 2013: 139-142).

2.1.3. Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ)

Ο Μεταξάς δεν αρκέστηκε μόνο στην προπαγάνδα μέσω των διδακτικών βιβλίων, αλλά προχώρησε ακόμη στην ίδρυση της ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας), οργάνωση με φασιστικό υπόβαθρο, την οποία θεωρούσε ως ένα θεσμό κρατικό, στον οποίο στήριζε τις ελπίδες του. Ο Ιωάννης Μεταξάς θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντικό όπλο την ΕΟΝ για τη διαμόρφωση των νέων σε υποστηρικτές του καθεστώτος και για τον λόγο αυτό την υποστήριξε ιδιαίτερα μέσα από συστηματικές ενέργειες και ισχυρή χρηματοδότηση. Μέσα από την ΕΟΝ γινόταν συστηματική προσπάθεια διαπαιδαγώγησης και προπαγάνδας υπέρ του καθεστώτος. Η κυβέρνηση έδινε ιδιαίτερη σημασία στην ορθόδοξη πίστη, καθώς και στο θεσμό της οικογένειας, τον οποίο πίστευε ότι προωθούσε μέσα από τη συγκεκριμένη οργάνωση (Clogg, 2012: 197). Ο φασιστικός χαιρετισμός, η ταυτότητα μέλους της οργάνωσης, η καλλιέργεια πειθαρχίας, οι ύμνοι για την οργάνωση και τον «φωτισμένο» Αρχηγό είναι μερικά από τα στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα της ΕΟΝ (Σακελλαρίου, 2003: 29). Όλα τα παιδιά ηλικίας 6 μέχρι 19 ετών ήταν υποχρεωμένα να οργανωθούν στην ΕΟΝ (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 137). Όποιος μάλιστα, είχε είκοσι απουσίες από τις συγκεντρώσεις της οργάνωσης έχανε τη σχολική χρονιά, ενώ και αργότερα, όταν ήταν σε αναζήτηση εργασίας, απαραίτητο προσόν ήταν η συμμετοχή του στη φασιστική οργάνωση (Καραφύλλης, 2013: 141). Καθώς, λοιπόν, η ένταξη στην ΕΟΝ ήταν υποχρεωτική μέσα από το δίκτυο της εκπαίδευσης, το σύνολο των εφήβων στα χρόνια 1936-1941 γνώρισε την εμπειρία της συμμετοχής στην ΕΟΝ (Φλάισερ, 2003: 151). Γενικός αρχηγός της ΕΟΝ ήταν ο τότε διάδοχος του θρόνου, Παύλος (Καραφύλλης, 2013: 141).

Παράλληλα, το 1938, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου εισήγαγε την «Εθνική Αγωγή» στο Δημοτικό Σχολείο. Συγκεκριμένα, κάθε Τετάρτη τα σχολεία αργούσαν να ξεκινήσουν, καθώς οι μαθητές εκπαιδευόνταν από αξιωματούχους της ΕΟΝ, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν δάσκαλοι. Τα μαθήματα της Τετάρτης κατανεμήθηκαν στις υπόλοιπες μέρες (Μπουζάκης, 2004: 40).

2.1.4. Διώξεις στο χώρο της εκπαίδευσης

Έκτος από όλα τα μέτρα προπαγάνδας που έλαβε το καθεστώς, η δικτατορία έπρεπε να απαλλαγεί και από τους επικίνδυνους αντιπάλους της. Παράλληλα, λοιπόν, ξεκίνησαν και οι διώξεις των ανθρώπων που πρωτοστατούσαν τα προηγούμενα χρόνια στα εκπαιδευτικά δρώμενα (Καραφύλλης, 2013: 142). Συγκεκριμένα, ο Δ. Γληνός εξορίστηκε στην Ανάφη, το 1937 μεταφέρθηκε στην Ακροναυπλία και από εκεί στη Σαντορίνη. Ο Δελμούζος παραιτήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 1937 από την έδρα της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στο κείμενο της παραίτησής του προσπάθησε να αποκρούσει όσα το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου καταλόγιζε στους προηγούμενους μεταρρυθμιστές. Υποστήριξε ότι οι προηγούμενες μεταρρυθμίσεις υποστήριζαν τα εθνικά και θρησκευτικά ιδεώδη και ότι το έργο του ήταν βαθύτατα εθνικό, θρησκευτικό και ηθικό. Επίσης, διαλύθηκαν όλες οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών και εξορίστηκαν πολλά από τα στελέχη τους. Το 1936, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου διέλυσε την ΟΛΜΕ (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 136).

2.1.5. Δημοτικό Σχολείο

Το καθεστώς Μεταξά διατήρησε το εξαετές Δημοτικό σχολείο, αλλά εισήγαγε εξετάσεις στη Δ΄ Τάξη και οι επιτυχόντες μπορούσαν έπειτα να φοιτήσουν στο οκταετές πλέον Γυμνάσιο. Στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού, φοιτούσαν όσοι μαθητές αποτύγχαναν στις παραπάνω εξετάσεις. Η υποχρεωτική, επομένως, εκπαίδευση συρρικνώνεται σημαντικά. Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι το καθεστώς Μεταξά προφασίστηκε εμπόδια για τον αποκλεισμό των παιδιών των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία προοριζόνταν για την αγορά εργασίας ήδη από νεαρή ηλικία (Καραφύλλης, 2013: 140-41). Ωστόσο, ακόμα και στις τέσσερις τάξεις του Δημοτικού, υπήρχε διαρροή μαθητικού πληθυσμού. Σύμφωνα με την Ρ. Ιμβριώτη, το 1937 εγγράφηκαν 281.000 μαθητές στην Α΄ Τάξη του Δημοτικού, στην Δ΄ Τάξη 140.000 μαθητές, ενώ στην Στ΄ Τάξη μόλις 82.000, πράγμα που σημαίνει ότι ο μισός μαθητικός κόσμος εγκατέλειπε πρόωρα τη φοίτηση στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού (Ιμβριώτη, 1983: 20).

Στην επίσημη στατιστική του έτους 1938-1939, η κατάσταση στη *δημοτική εκπαίδευση* αποτυπωνόταν ως εξής: 74.392 παιδιά διέκοψαν τη φοίτηση από το σχολείο, διαρρέοντας από τάξη σε τάξη, ενώ το 60,4% του συνόλου των δημοτικών σχολείων ήταν μονοτάξια. Την ίδια χρονιά, πάνω από 100.000 παιδιά σχολικής ηλικίας δημοτικού, δε φοιτούσαν στο δημοτικό σχολείο, ενώ σε πάνω από τρεις χιλιάδες χωριά και συνοικισμούς

δεν υπήρχε καν δημοτικό σχολείο. Στα υπάρχοντα νηπιαγωγεία, φοιτούσε την ίδια χρονιά μόνο το 15% περίπου των παιδιών νηπιακής ηλικίας (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 137).

2.1.6. Μέση εκπαίδευση

Στη μέση εκπαίδευση επικρατούσε πραγματική σύγχυση. Υπήρχαν πολλοί και διαφορετικοί τύποι σχολείων, που ιδρύθηκαν την περίοδο 1936-1939 από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, όπως το «Αστικόν σχολείον» (5 έτη), το «Προγυμνάσιον» (5 έτη), το «Κλασσικόν Γυμνάσιον» (8 έτη), το «Πρακτικόν Λύκειον» (8 έτη) κ.λπ. Το 1939, πεντατάξια Αστικά σχολεία μετατράπηκαν σε τριτάξια, στα οποία φοιτούσαν απόφοιτοι δημοτικού κατόπιν εισαγωγικών εξετάσεων. Από το 1939, το οκτατάξιο «Κλασσικόν Γυμνάσιον», το «Πρακτικόν Λύκειον» και το πεντατάξιο «Προγυμνάσιον» καταργήθηκαν και ιδρύθηκαν δύο κύκλοι μέσης γενικής εκπαίδευσης: ο κατώτερος κύκλος 6 ετών, το «Γυμνάσιον» και ο ανώτερος κύκλος 2 ετών, το «Λύκειον». Το Λύκειο περιελάμβανε δύο τμήματα: το Θεωρητικό τμήμα και το Πρακτικό (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 137-138). Επιπλέον, ο Μεταξάς κατήργησε τη μεικτή φοίτηση στα σχολεία, προχωρώντας, μάλιστα, στην προτροπή προς τα κορίτσια να εγκαταλείψουν το σχολείο και να παντρευτούν για να γίνουν καλές νοικοκυρές και σύζυγοι. Παράλληλα, στα σχολεία επανήλθε η καταβολή διδασκτρών για την φοίτηση των μαθητών στη μέση, την ανώτερη και την ανώτατη εκπαίδευση.

Με τον νόμο 1800 του 1939, ιδρύθηκαν τα Αστικά Σχολεία, με στόχο την παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης (Καραφύλλης, 2013: 141). Ωστόσο, η μέση επαγγελματική εκπαίδευση μάλλον υπολειπόταν, αφού το 1938-39 φοιτούσαν σε αυτή μόλις 11.000 μαθητές (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 138).

2.1.7. Διοίκηση και εποπτεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης

Με τον νόμο 767/1937 καθιερώθηκε ο θεσμός του Γενικού Επιθεωρητή Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (Σ.Ε). Οι θέσεις καθορίστηκαν σε εννιά, με ισάριθμες γενικές εκπαιδευτικές περιφέρειες Σ.Ε. Με τον ίδιο νόμο ορίστηκε το σύστημα διοίκησης και εποπτείας Σ.Ε. σε τέσσερα επάλληλα συμβούλια:

- i. τα Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Σ.Ε (ΠΕΣΣΕ). Σε αυτά μετείχε και ανώτερος αξιωματικός,
- ii. τα Ανώτερα Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Σ.Ε (ΑΠΕΣΣΕ), που συγκροτούνταν στις έδρες των γενικών επιθεωρητών Σ.Ε,
- iii. το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Σ.Ε (ΚΕΣΣΕ) και

iv. το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης, ανώτατο όργανο για όλη την εκπαίδευση.

Ως έργο του Γενικού Επιθεωρητή Σ.Ε, ορίστηκε *«η ανώτερη παιδαγωγική και επιστημονική εποπτεία του έργου των δασκάλων και νηπιαγωγών και η καθοδήγηση αυτών, καθώς και η άμεση εποπτεία και ο έλεγχος των Επιθεωρητών Σ.Ε»*.

Με τον Α.Ν 767/1937 ορίστηκε επίσης, σύστημα διοίκησης και εποπτείας στη Μέση Εκπαίδευση, παρόμοιο με εκείνο της Σ.Ε, με τέσσερα επάλληλα συμβούλια:

- i. τα κατά περιφέρεια Μ.Ε Εποπτικά Συμβούλια (ΠΕΣΜΕ). Σε αυτά συμμετείχε και ανώτερος αξιωματικός,
- ii. τα Ανώτερα Περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια Μ.Ε (ΑΕΣΜΕ), που συγκροτούνταν στις έδρες των Γενικών Επιθεωρητών Μ.Ε.,
- iii. το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Μ.Ε (ΚΕΣΜΕ) και
- iv. το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης.

Η συμμετοχή του ανώτερου αξιωματικού στα Συμβούλια είναι αυτονόητη, καθώς θα αποτελούσε το φερέφωνο του Μεταξικού καθεστώτος (Ευαγγελόπουλος, 1999: 154-155).

2.1.7.1. Η διεύθυνση των Γυμνασίων

Το 1939, με τον Α.Ν, ρυθμίστηκε το θέμα της διεύθυνσης των Γυμνασίων. Μέχρι τότε, διορίζονταν ως γυμνασιάρχες μόνο φιλόλογοι καθηγητές. Με τον παραπάνω Νόμο, μπορούσαν πλέον να διορίζονται ως διευθυντές Γυμνασίων και καθηγητές των άλλων ειδικοτήτων και έτσι, εξαλείφθηκε μια αδικία που γινόταν σε βάρος τους.

2.1.7.2. Ο θεσμός του Επιθεωρητή

Επίσης, με τον Α.Ν. 767/1937, ρυθμίστηκε ο τρόπος διορισμού Επιθεωρητών Σ.Ε. Με το άρθρο 8 του Α.Ν. 767/1937, καταργήθηκε ο δεσμευτικός όρος *«μόνο μετεκπαιδευθέντες»* του Ν. 5341/1932, αλλά παρέμεινε ως όρος η *«επιτυχής δοκιμασία»*.

Πριν καν εφαρμοστεί η τροποποίηση αυτή, επειδή και η *«επιτυχής δοκιμασία»* βρέθηκε αντίθετη σε ορισμένα σχέδια-συμφέροντα, αποφασίστηκε και η απόλυση της δέσμευσης αυτής. Έτσι, το άρθρο 2 του Α.Ν. 1296/1938, αποφεύγοντας το *«κατόπιν επιτυχούς δοκιμασίας»* του προηγούμενου Α.Ν. 767/1937, όρισε ότι: *«Επιθεωρηταί Στοιχειώδους Εκπαίδευσης διορίζονται δια Β.Δ. μετά γνωμοδότησιν του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως πτυχιούχοι δημοδιδάσκαλοι, έχοντας άμεμπτον ήθος*

και ευδόκιμον δεκαετή τουλάχιστον πραγματικήν υπηρεσίαν ή οκταετή τοιαύτην και πτυχίον μετεκπαιδύσεως εν τω Πανεπιστημίω».

Δύο έτη αργότερα, θεωρήθηκαν απαραίτητες και άλλες τροποποιήσεις, όπως οι υποψήφιοι να έχουν *«ηλικίαν ουχί ανωτέραν του 45ου έτους και μετά το διορισμό τους να μονιμοποιούνται μετά την συμπλήρωσιν διετούς ευδοκίμου υπηρεσίας δοκίμου»*, έπειτα από πρόταση του ΚΕΣΣΕ και ειδική έκθεση του οικείου Γενικού Επιθεωρητή Σ.Ε. (Ν. 2180/1940).

Όλες οι αναφερθείσες τροποποιήσεις και ρυθμίσεις βέβαια, δεν έγιναν για τη βελτίωση του θεσμού του Επιθεωρητή, αλλά για την εξυπηρέτηση κομματικών συμφερόντων και συναλλαγών. Συνέβησαν τόσο μεγάλες ατασθαλίες, αδικίες και διορισμοί Επιθεωρητών χωρίς πρόταση ή και με αρνητική πρόταση του ΚΕΣΣΕ, που καταρράκωσαν το θεσμό και προκάλεσαν κυβερνητικό σκάνδαλο. Έπειτα από αυτά, η Κυβέρνηση υποχρεώθηκε να επαναφέρει το δεσμευτικό όρο της *«μετεκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο»*. Συγκεκριμένα, το άρθρο 8 του Ν. 2517/1940 όρισε ότι: *«Επιθεωρηταί Σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως δεν διορίζονται εφεξής οι μη κεκτημένοι πτυχίου μετεκπαιδύσεως εις το Πανεπιστήμιον. Οι εκ των εν υπηρεσία ευρισκομένων Επιθεωρητών Σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως μη κεκτημένοι πτυχίου μετεκπαιδύσεως εις το Πανεπιστήμιον ή εις διετές Γεωργικών Φροντιστήριον, εφόσον έχουν ηλικίαν ουχί ανωτέραν των 45 ετών, υποχρεούνται, καλούμενοι προτάσει του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως (Κ.Ε.Σ.Σ.Ε.) να παρακολουθήσωσι πλήρη διετή κύκλον μαθημάτων διδασκομένων εν τω Πανεπιστημίω εις δημοδιδασκάλους θεωρούμενοι κατά τον χρόνον τούτον, ως διατελούντες εν εκπαιδευτική αδεία μετ' αποδοχών, μη δικαιούμενοι οδοιπορικών εξόδων»*.

Αργότερα, με τον Α.Ν. 1112/1946, επανήλθε η επιτυχής γραπτή δοκιμασία των Επιθεωρητών Σ.Ε. Φαίνεται, όμως, ότι η διάταξη αυτή δεν τηρήθηκε κατά τους διορισμούς Επιθεωρητών που πραγματοποιήθηκαν με βάση το Θ' ψήφισμα της Βουλής (28-8-1946) *«περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών κ.α.»*. Με το ψήφισμα αυτό, απολύθηκαν πολλοί εκπαιδευτικοί και στελέχη της εκπαίδευσης, επειδή είχαν συμμετάσχει στην Εθνική Αντίσταση ή δεν ήταν επιθυμητοί από τους κυβερνώντες.

Σε εκτέλεση του Α.Ν. 1112/1946, εκδόθηκε το Εκτελεστικό Διάταγμα 8/15-11-1949 *«περί τρόπου δοκιμασίας προς διορισμόν Επιθεωρητών Δημοτικών Σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως»*.

Με διάφορα άλλα νομοθετήματα όπως το Ν.Δ. 1775/1942, ο Ν. 54/1944, ο Α.Ν. 158/1945 έγιναν διάφορες μεταβολές στην ονομασία, τη σύνθεση και την άσκηση των αρμοδιοτήτων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Έτσι, η διοίκηση της εκπαίδευσης παρουσίασε διάφορες διακυμάνσεις και έγινε άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο συγκεντρωτική (Ευαγγελόπουλος, 1999: 155-157).

2.1.8. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης κατά την περίοδο της δικτατορίας

Όσον αφορά το περιεχόμενο της παιδείας κατά την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά, αυτό, όπως είναι αναμενόμενο, απέκτησε φασιστικό προσανατολισμό. Ο *Επιτάφιος* του Περικλή σταμάτησε να διδάσκεται, ενώ ως πρότυπο παρουσιάστηκε η σπαρτιατική αγωγή, καθώς και η τυφλή υποταγή στον αρχηγό. Ο Μεταξάς θεωρήθηκε ο «*Πατέρας*» του έθνους και τα παιδιά μάθαιναν ότι πρέπει να καταδίδουν τους γονείς τους, αν αυτοί είχαν διαφορετικά φρονήματα. Την χρονιά 1938-39, ο αριθμός των φοιτητών Ανώτατων Σχολών (Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ΕΜΠ, Ανώτατη Εμπορική Σχολή Οικονομικών Επιστημών, Πάντειος, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών) ανερχόταν στους 8.301 εκ των οποίων μόλις 925 ήταν γυναίκες. Ο Αλ. Δελμούζος, το 1939, παρατήρησε ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1910 στην πραγματικότητα είχε καταργηθεί, καθώς ούτε η υποχρεωτική εκπαίδευση γενικεύτηκε, ούτε η δημοτική γλώσσα έγινε διδακτική γλώσσα, ούτε η επαγγελματική κατάρτιση εδραιώθηκε, ενώ η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης παρέμεινε εξαιρετικά χαμηλή, διατηρώντας τον αριθμό των αναλφάβητων Ελλήνων σε υψηλά επίπεδα (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 138).

2.1.9. Το γλωσσικό ζήτημα

Κατά τη δεκαετία του 1930, το γλωσσικό ζήτημα, που ταλαιπώρησε επί αιώνες τους Έλληνες, εξακολουθεί να βρίσκεται στο προσκήνιο της πολιτικής, κοινωνικής και πνευματικής ζωής του τόπου και να αποτελεί βασική αιτία για το διχασμό των διανοούμενων σε δημοτικιστές και σε οπαδούς της καθαρεύουσας.

Αξίζει να σημειωθεί η πολιτική του Μεταξά απέναντι γλωσσικό ζήτημα, αφού παρατηρείται ότι ο ίδιος είχε ιδιαίτερα θετική στάση προς τη δημοτική γλώσσα. Ο Μεταξάς, αν και στην πραγματικότητα κατήργησε τη μεταρρύθμιση του 1929 και προσπάθησε να περάσει το φασισμό στην ελληνική κοινωνία, όσον αφορά το γλωσσικό ζήτημα, χρησιμοποίησε τη δημοτική γλώσσα, διαμορφώνοντας με τέτοιο τρόπο τους όρους, ώστε

πολλοί δημοτικιστές να συνεργαστούν μαζί του ή να σιωπήσουν απέναντι στις βαρβαρότητές του (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 139).

Σύμφωνα μάλιστα με δηλώσεις του ίδιου του δικτάτορα, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Βραδυνή», στις 15 Σεπτεμβρίου 1936: «*Το ατύχημα είναι ότι η άρχουσα τάξις μέχρι σήμερα ηθέλησε να συγχέει τον δημοτικισμό, που είναι κίνημα καθαρώς εθνικόν, με τον κομμουνισμό. Αυτή η σύγχυσις δεν επιτρέπεται πλέον, διότι δεν ωφελεί παρά μόνον τους κομμουνιστάς*». Πολλοί θεωρούν ότι ο Μεταξάς, με την κίνησή του αυτή, προσπαθούσε να κερδίσει μια μεγάλη μερίδα των δημοτικιστών διανοούμενων και να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα ως μέσο προπαγάνδας.

Ακολουθώντας την ίδια πολιτική, ο Μεταξάς εφάρμοσε τη δημοτική γλώσσα στα δημοτικά σχολεία και αναβάθμισε το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στα γυμνάσια. Για το λόγο αυτό και πολλοί διανοούμενοι της δεκαετίας του '30, που διακρίνονταν για τις προοδευτικές τους ιδέες στο γλωσσικό ζήτημα και την τεράστια προσφορά τους στην πολιτιστική ζωή του τόπου (Μπαστιάς, Καταγάτσης, Τριανταφυλλίδης, Μυριβήλης, Βενέζης) συνεργάστηκαν με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Ήταν το τμήμα εκείνο των διανοούμενων που ολόκληρη την προηγούμενη περίοδο δεν είχε κατανοήσει τα κοινωνικά θεμέλια και τις πολιτικές αιτίες του συντηρητισμού, τόσο στην εκπαίδευση όσο και στο γλωσσικό ζήτημα. Για αυτό και ο Δελμούζος, ο οποίος ζητούσε σχολείο για όλο το έθνος, ήταν θετικά προσκείμενος στην ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας από τον Μεταξά (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 139-140).

Ο Μεταξάς προχώρησε, ακόμη, στη σύσταση μιας Επιτροπής, το 1939, με πρόεδρο τον Καθηγητή Γλωσσολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και δημοτικιστή, Μανόλη Τριανταφυλλίδη, για τη σύνταξη της Νεοελληνικής Γραμματικής της Δημοτικής (Καραφύλλης, 2013: 141). Είναι χαρακτηριστική η φράση των Κάτσικα-Θεριανού: «*Ο Τριανταφυλλίδης που λίγα χρόνια πριν αναρωτιόταν γιατί σοφοί άνθρωποι είχαν διατάξει να καούν βιβλία, θα βρεθεί να συντάσσει τη γραμματική της δημοτικής υπό τον Μεταξά*» (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 139-140). Η Νεοελληνική Γραμματική συντάχθηκε και τυπώθηκε σε χρόνο ρεκόρ (Δεκέμβριος 1938-Ιούνιος 1941). Παρά το γεγονός ότι η «*Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*» αποτέλεσε σπουδαίο έργο, δεν μπήκε ποτέ στο σχολείο και δεν διδάχτηκε ποτέ από τους δασκάλους. Το πείραμα του Μεταξά απέτυχε μετά τον θάνατό του, τόσο εξαιτίας της αντίδρασης της Αθήνας, όσο και εξαιτίας της αδεξιότητας και ανωριμότητας των ιθυνόντων (Τσοπανάκης, 1982: 311-312).

2.1.10. Η νομοθετική ίδρυση των φροντιστηρίων (1940)

Το 1940, έχουμε τη νομοθετική συγκρότηση των φροντιστηρίων, τα οποία θα παίξουν μέχρι και σήμερα σημαντικό ρόλο στην ελληνική εκπαίδευση. Τα φροντιστήρια, παρά το γεγονός ότι ήταν ένας ιδιωτικός εκπαιδευτικός θεσμός, δημιουργήθηκαν από το ελληνικό κράτος. Με τον Α.Ν. 2545/40 *«περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων, οικοτροφείων»* τα φροντιστήρια θεσμοθετούνται ως: *«...η εν ταυτώ χώρω διδασκαλία μαθημάτων εις ομάδα προσώπων πλειόντων των πέντε εν συνόλω ή ασχέτως αριθμού ομάδων προς συμπλήρωσιν και εμπέδωσιν γνώσεων αναγομένων εις τον κύκλο μαθημάτων της στοιχειώδους, μέσης, ανωτέρας και ανωτάτης εκπαιδύσεως ή προς εκμάθησιν ξένων γλωσσών ή μουσικής ή γενικώς μαθημάτων αναφερομένων εις ελευθέρας σπουδάς»*. Με τον ίδιο νόμο θεσμοθετήθηκε και το δικαίωμα της κατ' οίκον διδασκαλίας, καθώς και οι προϋποθέσεις λειτουργίας φροντιστηρίου (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 140-141).

Με το νόμο αυτό, το κράτος μεταβίβασε ένα σημαντικό μέρος των γνωστικών λειτουργιών του σχολείου σε ιδιωτικούς φορείς και παράλληλα, μετατοπίστηκε ένα σημαντικό τμήμα του κόστους εκπαίδευσης στα νοικοκυριά. Λόγω της μείωσης των κρατικών δαπανών για την εκπαίδευση, δόθηκε η δυνατότητα σε ιδιώτες να προσφέρουν υπηρεσίες, όπως η εκμάθηση ξένων γλωσσών, μουσικής, κ.λπ. Επιπλέον, η ύπαρξη εισαγωγικών εξετάσεων στα ΑΕΙ, οι οποίες ήταν ιδιαίτερα ανταγωνιστικές, οδήγησαν στην έξαρση του φροντιστηριακού φαινομένου. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός, ότι τα φροντιστήρια θεσμοθετήθηκαν δέκα χρόνια μετά την επίσημη καθιέρωση των εισαγωγικών εξετάσεων στα Πανεπιστήμια (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 141).

Ωστόσο, εκτός από τις οικονομικές αιτίες, υπήρξαν και πολιτικοί λόγοι που ευνόησαν την ανάπτυξη των φροντιστηρίων στη χώρα μας. Τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας τους, έγιναν χώρος απασχόλησης εκπαιδευτικών, οι οποίοι λόγω πολιτικών φρονημάτων αποκλείστηκαν από το δημόσιο σχολείο (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 141).

2.1.11. Η ιδιωτική εκπαίδευση

Με τους αναγκαστικούς νόμους 818 και 1216, ρυθμίστηκε ο οργανισμός, το πρόγραμμα και το διδακτικό προσωπικό των ιδιωτικών σχολείων. Το πρόγραμμα όφειλε να συμβαδίζει ρητά με αυτό του δημοσίου σχολείου, ενώ και στα ιδιωτικά εισάγεται η οργάνωση της ΕΟΝ.

Εικόνα της ιδιωτικής εκπαίδευσης την περίοδο 1938-1939 (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 142):

Βαθμίδα εκπαίδευσης	Αριθμός σχολείων	Προσωπικό	Εγγραφέντες Μαθητές	Σύνολο	Φοιτήσαντες	Διδακτήρια
Στοιχειώδης	308	803	18.022(αγόρια) 10.697(κορίτσια)	28.179	25.801	220
Μέση	172	950	6.767 (αγόρια) 4.669 (κορίτσια)	11.466	10.758	70

3. Η εκπαίδευση την περίοδο της Κατοχής

Η δεκαετία του '40 υπήρξε ίσως η δυσκολότερη για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή του ελληνισμού, επομένως και για το χώρο της εκπαίδευσης. Η τρομοκρατία, οι στερήσεις, η αρπαγή των περιουσιών, τα αντίποινα στις αντιστασιακές ενέργειες, αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου, που δικαιολογημένα συγκέντρωναν το ενδιαφέρον των Ελλήνων στον αγώνα τόσο για την επιβίωση, όσο και για την ελευθερία. Επομένως, η ενασχόληση με τις εκπαιδευτικές ανάγκες, την οργάνωση και την λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος πέρασε σε δεύτερη μοίρα (Παγκάκης, 1993: 81).

Κατά την κατοχή, κάθε άλλο παρά λειτούργησαν ομαλά τα σχολεία. Με απόφαση του Υπουργείου Παιδείας, διακόπηκαν τα μαθήματα όλων των Ανωτάτων σχολών, των Γυμνασίων και των Δημοτικών μέχρι νεότερης διαταγής. Οι μαθητές του Δημοτικού πανηγυρίζουν γιατί δεν θα έχουν μάθημα, αφού το παιδικό τους μυαλό δεν μπορεί να συλλάβει το νόημα αυτής της απόφασης. Για τους φοιτητές του Πανεπιστημίου και των άλλων Ανωτάτων σχολών, το Υπουργείο επιτρέπει να προσέρχονται στις εξετάσεις, τμηματικές και πτυχιακές, προκειμένου να συνεχίσουν τις σπουδές τους και να χρησιμοποιηθούν κατάλληλα από τις στρατιωτικές υπηρεσίες (Καιροφύλας, 2001: 20).

Το σχολικό έτος 1940-41 θα διαρκέσει μόλις τρεις μήνες, ενώ το επόμενο, 1941-42 μόνο είκοσι ημέρες. Κατά την περίοδο αυτή, πολλά σχολικά κτίρια καταστράφηκαν και λεηλατήθηκαν (Καραφύλλης, 2013: 142). Συγκεκριμένα, από τα κατεχόμενα 8.345 διδακτήρια, μόνο τα 719 παρέμειναν άθικτα. Τα περισσότερα, είτε πυρπολήθηκαν ή γκρεμίστηκαν από τους βομβαρδισμούς, είτε υπέστησαν σημαντικές καταστροφές (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 143). Δεν ήταν όμως μόνο η έλλειψη διδακτηρίων που εμπόδιζε την ομαλή λειτουργία των σχολείων. Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών, κυρίως των δασκάλων, συμμετείχε ενεργά στην Αντίσταση εναντίον των Γερμανών, των Ιταλών και των Βουλγάρων στο πλευρό κυρίως του ΕΑΜ (Κυπριανός, 2004: 238). Σύμφωνα μάλιστα με τον Χ. Νούτσο, οι εκπαιδευτικού και ιδιαίτερα οι δάσκαλοι αποτελούσαν την ραχοκοκαλιά των στελεχών του (Νούτσος, 2003: 28). Η λαϊκή καταγωγή τους, οι φιλελεύθερες ιδέες τους, ο χαμηλός μισθός τους, τους κατέτασσαν στους «*παραδοσιακούς κύκλους των συμπαθούντων του ΚΚΕ*» (Φλάισερ, 1995: 127). Ακόμη, δεν ήταν λίγοι οι εκπαιδευτικοί που είχαν χαθεί στο μέτωπο, ενώ άλλοι παρέμεναν φυλακισμένοι ή εξόριστοι από την εποχή της μεταξικής δικτατορίας (Σακελλαρίου, 2003: 37).

Παράλληλα, στα πλαίσια της προπαγάνδας των κατακτητών, σε ορισμένες περιοχές επιβλήθηκε η διδασκαλία της γλώσσας τους, όπως της βουλγαρικής στη Θράκη, της γερμανικής στην ηπειρωτική Ελλάδα και της ιταλικής σε ορισμένα νησιά (Δερβίσης, 1989: 80). Στη δυτική Θράκη και ανατολική Μακεδονία, που βρισκόταν κάτω από βουλγαρική κατοχή, όλα τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν και οι εκπαιδευτικοί διώχθηκαν. Όπως μάλιστα επισημαίνει ο Γεώργιος Νεστωράκης, η ελληνική περιοχή, από τον Άβαντα Αλεξανδρούπολης έως και τον ποταμό Στρυμόνα, έζησε δυστυχώς την πιο τυραννική κατοχή, την βουλγαρική. Σαφέστατα και η υπόλοιπη Ελλάδα βρισκόταν υπό τον κατοχικό ζυγό των Γερμανών και των Ιταλών, ωστόσο στα μέρη εκείνα λειτουργούσε η έστω ιδιότυπη «Ελληνική πολιτεία». Οι Βούλγαροι κατακτητές απαγόρευαν επί ποινή ξυλοδαρμού, φυλακίσεων ακόμη και θανάτου την παράβαση των απαγορευτικών για τους Έλληνες νόμων. Ελληνική γλώσσα, ελληνικά γράμματα, σχολεία, ακόμη και εκκλησίες βουλγαροποιήθηκαν. Αποκλειστικός σκοπός, άλλωστε, των Βουλγάρων ήταν η αλλοίωση της εθνοελληνικής ταυτότητας του ελληνικού λαού (Νεστωράκης, 2012: 75).

3.1. Η «Δίκη των τόνων»

Στα παραγμένα αυτά χρόνια, άξια αναφοράς είναι η «Δίκη των τόνων», την οποία προκάλεσαν το 1941, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ακραίοι εκπρόσωποι του παραδοσιακού εκπαιδευτικού ρεύματος, η βάση του οποίου βρισκόταν στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών (Τερζής, 2010: 329). Το γεγονός αναφέρεται στην προσπάθεια του καθηγητή της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας Ι. Κακριδή να εκδώσει σε βιβλίο με τίτλο *Ελληνική Κλασική Παιδεία*, μια ομιλία που είχε κάνει στη Θεσσαλονίκη το 1936. Στο βιβλίο αυτό ο Ι. Κακριδής πρότεινε την αλλαγή του ορθογραφικού συστήματος της ελληνικής γλώσσας, με την κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων, με σκοπό την διευκόλυνση της γραφής της (Καραφύλλης, 2013: 143).

Μετά το γεγονός αυτό, η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών κατήγγειλε τον Ι. Κακριδή στη Σύγκλητο με την «*ευχή της απολύσεως*», ενώ το ανώτατο όργανο του Πανεπιστημίου τον παρέπεμψε στο Πειθαρχικό Συμβούλιο (Καραφύλλης, 2013: 143). Συγκεκριμένα, ο κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Κουκουλές, με έγγραφό του προς την Πρυτανεία του Πανεπιστημίου, στις 27 Νοεμβρίου 1941, καταγγέλλει ότι ο Κακριδής μειώνει την αξία του κλασικού πολιτισμού, απλοποιώντας την ορθογραφία. Ο Κουκουλές διατυπώνει ακόμη το φόβο, ότι οι ορθογραφικές αλλαγές του

Κακριδὴ ανοίγουν το δρόμο για τη διατύπωση ἀκόμη πιο ριζοσπαστικῶν μεταρρυθμίσεων στο μέλλον *«και δη φωνητικῶν, εἰσαγομένου εἰς τον γραπτὸν λόγον ενός και μόνου δι' ἕκαστον φθόγγον φωνήεντος και, χάριν δήθεν ακριβεστέρας αποδόσεως, λατινικῶν ἀκόμη γραμμάτων, ὡς το b, d, g, ὡς υπεστηρίχθη ἤδη δυστυχῶς»* (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 150).

Τα βαθύτερα, ὡστόσο, αἰτία της κατηγορίας αποκαλύπτονται στο κατηγορητήριο, το ὁποῖο αναφέρει ὅτι ὁ Ι. Κακριδὴς *«γνωστὸς δια τις ἀριστεράς αὐτοῦ γλωσσικῶν θεωρίων ἐνόμισεν εὐκαιρον σήμερον»* να μεταβάλλει το ὀρθογραφικὸ σύστημα και να προχωρήσει σε κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων (Δερβίσης, 1989: 81).

Ὁ Ι. Κακριδὴς, στην ἀπολογία του, προσπάθησε να θεμελιώσει ἐπιστημονικά το εγχείρημά του, υποστηρίζοντας ὅτι και οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δεν χρησιμοποιοῦσαν πνεύματα και τόνους, τα ὁποῖα εἰσήχθησαν πολὺ ἀργότερα στη γλῶσσα μας, ἐνῶ πιστεύει πως και σήμερα εἶναι τελείως ἀχρηστα και μόνον δυσκολίες ἐπιφέρουν. Ἡ «Δίκη των Τόνων», που ἐγίνε στο ὄνομα της γλωσσικῆς ἐνότητος της ἐλληνικῆς φυλῆς, ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1941 και ὀλοκληρώθηκε τον Αὐγούστο του 1942 με την ἀπόφαση του Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου της Φιλοσοφικῆς Σχολῆς για δίμηνη ἀπόλυση του Ι. Κακριδὴ (Καραφύλλης, 2013: 143).

Ἡ δίωξη του Κακριδὴ φέρνει και πάλι στην ἐπιφάνεια το γλωσσικὸ ζήτημα μαζί με ἄλλα θέματα που συνήθως το συνοδεύουν, ὅπως ἡ ἐλευθερία την ἐπιστημονικῆς ἐκφρασης και οἱ ἐθνικιστικῆς ἀντιλήψεις σχετικά με την ἐκπαίδευση. Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι ἡ ἐξαρση του ἐθνικισμοῦ, που ἐμφανίστηκε την περίοδο της μεταξικῆς δικτατορίας, συνεχίστηκε και ἐπὶ Κατοχῆς.

3.2. Δραστηριότητες του ΕΑΜ

Στα πλαίσια της ἐρευνας για την κατάσταση της ἐκπαίδευσης την ἐποχὴ της Κατοχῆς, δεν θα μπορούσε να παραλειφθεῖ ἡ ἀναφορά στην προσφορά της Ἀντίστασης και στον τομέα αὐτό. Στις ἀπελευθερωμένες περιοχές της Ἑλλάδας (την ὀρεινὴ περιοχή που ἐκτεινόταν ἀπὸ τον Κορινθιακὸ κόλπο ὡς τα σύνορα με την Γιουγκοσλαβία και ἀπὸ τις δυτικῆς πλαγιῆς της Πίνδου ὡς την ἀνατολικὴ ἀκτογραμμὴ της Ἑλλάδας), το ΕΑΜ, το ὁποῖο ἰδρύθηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 1941, ἔθεσε σε ἐφαρμογὴ νέους θεσμούς, ἐπισκεύασε τους δρόμους, ἔφερε ἀσυρμάτους και τηλέφωνα. Τα δικαστήρια, τα σχολεῖα και τα θέατρα ἀρχισαν να λειτουργοῦν και πάλι. Ὅπως ἀναφέρει και ὁ Woodhouse: *«ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ὀργανώθηκε, καταργώντας τον*

παραδοσιακό ατομικισμό του Έλληνα αγρότη. Η ΕΠΟΝ προσηλύτισε το παιδί του, η ΕΑ επίταξε την κλώσα του, το ΕΛΑΝ (ναυτικό του ΕΑΜ) επίταξε το καϊκι του, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ έβαζε τις βάσεις ενός οργανωμένου κράτους στα ελληνικά βουνά, πράγμα που είχαν παραλείψει οι ελληνικές κυβερνήσεις» (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 144). Με πρωτοβουλία της ΕΠΟΝ άνοιξαν και λειτούργησαν τα σχολεία που είχαν κλείσει εξαιτίας της Κατοχής, δημιουργήθηκαν σχολεία αναλφάβητων και λαϊκές βιβλιοθήκες, ενώ λειτούργησαν Παιδαγωγικά Φροντιστήρια για την εκπαίδευση δασκάλων. Ακόμη, κυκλοφόρησαν αναγνωστικά βιβλία σε μια προσπάθεια να θεμελιωθεί μια νέα εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 148).

Το Μάρτιο του 1944, το ΕΑΜ συγκρότησε στη Βίνιανη της Ευρυτανίας, την ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης), ως κεντρικό πολιτικό όργανο για να «συντονίσει τις προσπάθειες και τον αγώνα για την εθνική απολύτρωση και να αναλάβει την υπεύθυνη διοίκηση των ελευθερωμένων περιοχών της χώρας», με πρόεδρο τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Αλέξανδρο Σβώλο (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 144).

3.2.1. Η εκπαιδευτική δράση της ΠΕΕΑ

Αρκετοί δάσκαλοι, οι οποίοι ήταν ενταγμένοι στις αντιστασιακές οργανώσεις, είχαν χάσει τη ζωή τους στον αγώνα ενάντια στον κατακτητή. Για την αντιμετώπιση του άμεσου προβλήματος της έλλειψης δασκάλων στα χωριά, η ΠΕΕΑ ίδρυσε δύο Παιδαγωγικά Φροντιστήρια με σκοπό «τον καταρτισμό προσωρινών δασκάλων για τα δημοτικά σχολεία στην Ελεύθερη Ελλάδα». Το ένα από τα φροντιστήρια αυτά λειτούργησε στο Καρπενήσι της Ευρυτανίας και το άλλο στο χωριό Τύρνα της θεσσαλικής Πίνδου. Ως διευθυντές του πρώτου, ορίστηκαν ο Κώστας Σωτηρίου και ο Μιχάλης Παπαμαύρος, ενώ ως διευθύντρια του δεύτερου, η Ρόζα Ιμβριώτη (Μπουζάκης, 2003: 112). Και τα δύο επανδρώθηκαν από αντιστασιακούς καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης, ενώ περιστασιακά δίδαξαν σε αυτά και πανεπιστημιακοί καθηγητές, όπως ο Κώστας Γεωργαλάς και ο Δημήτρης Πάλλας (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 148-149). Τα εγκαίνια του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου του Καρπενησίου πραγματοποιήθηκαν στις αρχές Ιουλίου του 1944, με κεντρικό ομιλητή το Μιχάλη Παπαμαύρο. Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας λειτούργησε από τις 15 Ιουλίου ως τις 10 Οκτωβρίου του 1944 (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 149).

Σοβαρό πρόβλημα στη σχολική εκπαίδευση των παιδιών αποτελούσε η έλλειψη κατάλληλων σχολικών βιβλίων, καθώς αυτά τα οποία υπήρχαν ήταν διαποτισμένα από το φασιστικό πνεύμα της δικτατορίας του Μεταξά. Θα καταβληθεί, λοιπόν, μεγάλη προσπάθεια

ώστε να γραφτούν νέα βιβλία. Με απόφαση της Γραμματείας της Παιδείας της ΠΕΕΑ, παράλληλα με τη λειτουργία των Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων, γράφτηκαν και δύο αναγνωστικά βιβλία. Το ένα, με τίτλο «*Τα Αετόπουλα*», γράφτηκε από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας με την καθοδήγηση της Ρόζας Ιμβριώτη, και ήταν για την Γ' και τη Δ' τάξη του Δημοτικού. Το άλλο, με τίτλο «*Ελεύθερη Ελλάδα*», γράφτηκε από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο του Καρπενησίου, με την καθοδήγηση του Μιχάλη Παπαμαύρου, και ήταν για την Ε' και ΣΤ' τάξη του Δημοτικού (Μπουζάκης, 2003: 112). Τυπώθηκαν και τα δύο στο τυπογραφείο των αντιστασιακών οργανώσεων στα βουνά σε περισσότερα από 100.000 αντίτυπα και μοιράστηκαν δωρεάν στα ελληνόπουλα της Ελεύθερης Ελλάδας (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 149). Ο Αλέξανδρος Δελμούζος, το 1945, αναρωτήθηκε εάν τα αναγνωστικά αυτά διαμορφώνουν έναν ελεύθερο άνθρωπο και πολίτη ή «*ένα κοπάδι άβουλων σκλάβων που θα ναι παιχνίδι στα χέρια του πρώτου δημαγωγού*» (Δημαράς, Βασιλού-Παπαγεωργίου, 2008: 133).

Τέλος, οργανώθηκε παιδαγωγικό συνέδριο στη Λάσπη Ευρυτανίας στις 20 Ιουλίου 1944, στο οποίο οι σύλλογοι των εκπαιδευτικών συζήτησαν την εμπειρία τους (συμμετείχαν 100 αντιπρόσωποι από 20 συλλόγους). Όλες αυτές οι δράσεις ανακόπηκαν όμως, από τον Εμφύλιο πόλεμο, που ξέσπασε το 1945 (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 149).

3.2.2. Το «Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία»

Σημαντική προσπάθεια για τη βελτίωση της ελληνικής εκπαίδευσης αποτέλεσε το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας», το οποίο υπέβαλαν το 1944, δύο επιτροπές των οργανώσεων ΕΑΜ και ΕΠΟΝ στη λεγόμενη Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης, γνωστή και ως «Κυβέρνηση του Βουνού», που είχε συγκροτήσει το ΚΚΕ και οι συνεργαζόμενες με αυτό πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις (Τερζής, 2010: 330). Εμπνευστής του Σχεδίου ήταν ο Δημήτρης Γληνός (Καραφύλλης, 2013: 143). Το κείμενο αυτό διαπνεόταν από μια ριζοσπαστική αντίληψη για την παιδεία και τους στόχους της (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 144-145).

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του ΕΑΜ, στο σχεδιασμό του οποίου πρωτοστάτησαν εξέχουσες πνευματικές προσωπικότητες, όπως ο Κώστας Σωτηρίου, ο Μιχάλης Παπαμαύρος και η Ρόζα Ιμβριώτη, χάραξε μια νέα προοπτική για τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας. Ο Πέτρος Κόκκαλης, αναπληρωτής γραμματέας Παιδείας, έκανε την εισήγηση που εγκρίθηκε από τη συνέλευση. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα λέει στην αρχή της εισήγησής του: «*το δρόμο μας φωτίζει η μεγάλη μορφή του Δημήτρη Γληνού. Τα χαρακτηριστικά της παλιάς*

παιδείας είναι η αντιλαϊκότητα, ο ατομικισμός, ο ασηκτισμός. Τα ιδανικά της καθαρά αντιδραστικά ο μεγαλοϊδεατισμός, ο ψευτοκλασικισμός, ο φασισμός. Εμείς θα επιδιώξουμε μέσα στο λαϊκό Κράτος, η παιδεία να εξυπηρετήσει τα ζωντανά ιδανικά της λευτεριάς, της λαοκρατίας και της ειρήνης» (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 145-146).

3.2.2.1. Η διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος

Στο πρόγραμμα του ΕΑΜ συναντούμε πρωτοποριακές για την εποχή εκείνη προτάσεις για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ακόμη και για την προσχολική ηλικία. Σύμφωνα με το «Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία», το εκπαιδευτικό σύστημα διαρθρώθηκε σε τέσσερις χρονικές περιόδους, αντίστοιχες με τις ηλικίες του παιδιού:

- i. την προσχολική περίοδο, ηλικία 0-6 ετών (παιδικοί σταθμοί, νηπιαγωγεία, παιδικές εξοχές),
- ii. ηλικία 7-14 ετών (δημοτικό σχολείο, περισχολικά ιδρύματα),
- iii. ηλικία 15-18 ετών (γυμνάσιο, τεχνικές και καλλιτεχνικές σχολές, επιμόρφωση, περισχολικά ιδρύματα),
- iv. ηλικία 19-22 ετών (πανεπιστήμια, πολυτεχνεία, ανώτατες σχολές).

Σε όλες τις ηλικίες, υπήρχε πρόβλεψη για εκπαίδευση ατόμων με ειδικές ανάγκες (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 146-147).

Για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση προέβλεπε:

- i. «ευρύχωρα και υγιεινά διδακτήρια, πλούσια μέσα για παιχνίδια και σωματική άσκηση»,
- ii. διδασκαλία της κοινής δημοτικής γλώσσας ως μόνης γλώσσας του ελληνικού λαού και το μονοτονικό σύστημα γραφής, αλλά προέβλεπε παράλληλα, και την διδασκαλία, στις δύο ανώτερες τάξεις του Γυμνασίου, συλλογής λογοτεχνικών κειμένων, όπου θα προσφέρονταν δείγματα όλων των εποχών και ιδιωμάτων της ελληνικής γλώσσας (Τζανή, Παμουκτσόγλου, 1998: 140-41). Αν και η δημοτική γλώσσα είχε εισαχθεί από το 1917 στα δημοτικά σχολεία και συγκεκριμένα για τις τέσσερις πρώτες τάξεις, οι συγγραφείς των σχολικών βιβλίων χρησιμοποιούσαν διάφορους τύπους της γλώσσας αυτής. Αποτέλεσμα ήταν να επικρατήσει χάος στη χρήση της. Η σύνταξη της Γραμματικής επηρέασε σημαντικά την ανάπτυξη της δημοτικής εκπαίδευσης, αφού η χρησιμοποιούμενη γλώσσα ήταν πλέον σαφώς καθορισμένη (Κόκκοτας, 1978: 42),

- iii. πανεπιστημιακή εκπαίδευση των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή «δασκάλους πλατειά και πολύπλευρα μορφωμένους, αφιερωμένους στην πρόοδο και ανύψωση του ελληνικού λαού» (Τζανή, Παμουκτσόγλου, 1998: 140-41).

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση ήταν τετραετής και περιλάμβανε διάφορους τύπους σχολείων (αγροτικά, βιομηχανικά, βιοτεχνικά, κλασσικά). Προτάθηκαν επίσης μέτρα όπως: η παροχή δωρεάν σχολικών βιβλίων και γραφικής ύλης, συσσίτιο, παροχή υποτροφιών σε μεγάλη κλίμακα για το εσωτερικό και το εξωτερικό, νοσοκόμα σε κάθε σχολείο, συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, ανταλλαγή επισκέψεων μαθητών στο εσωτερικό και εξωτερικό με έξοδα του κράτους (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 147-148).

3.2.2.2. Οι σκοποί της παιδείας

Στο σχέδιο που υποβλήθηκε στην ΠΕΕΑ, γίνεται, ακόμη, αναφορά στο γενικό και τους μερικούς σκοπούς της παιδείας, καθώς και στις αναγκαίες προϋποθέσεις της. «*Η παιδεία είναι η σπουδαιότερη κοινωνική λειτουργία ταγμένη στην υπηρεσία του Λαϊκού Συνόλου. Δε μένει ξένη από το γύρω της ζωής των ατόμων και δεν είναι προνόμιο μόνο μερικών... ένας λαός μια παιδεία. Όλοι έχουν ίσα, μα πραγματικά δικαιώματα στη μόρφωση... χωρίς περιορισμό από οικονομικούς ή κοινωνικούς λόγους...*». Το κείμενο αυτό μπορούμε να πούμε ότι παραμένει επίκαιρο και αληθινό ακόμη και σήμερα. Γίνεται λόγος για μια παιδεία που θα είναι στενά συνδεδεμένη με τη ζωή και θα προετοιμάζει τα παιδιά για αυτή, χωρίς να είναι αποκομμένη από τη σύγχρονη πραγματικότητα. Γίνεται, μάλιστα, αναφορά στη δια βίου εκπαίδευση, η οποία επανήλθε στο προσκήνιο μόλις λίγα χρόνια πριν (1998), στην τελευταία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, χωρίς ωστόσο να τύχει περαιτέρω προώθησης και πολύ περισσότερο υλοποίησής της. Και φυσικά η ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση αποτελεί άπιαστο «όνειρο» της ελληνικής εκπαίδευσης και κοινωνίας ακόμη και για τις μέρες μας (Καραφύλλης, 2013: 144).

Το «Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία» αναφέρει επίσης: «*Η παιδεία θέτει στον εαυτό της ως γενικό σκοπό να ανυψώσει πνευματικά, ηθικά και υλικά τον εργαζόμενο λαό... αποβλέπει στο να προετοιμάσει πολίτες θετικά δημιουργικούς... δε θα προετοιμάζει πολίτες παθητικούς, υποταχτικούς και άβουλους. Η Ελληνική Πολιτεία χρειάζεται πολίτες με ψυχική ελευθερία, με υποκειμενικότητα... θα προετοιμάσει πολίτες ελεύθερους, αυτοπειθάρχητους... αποβλέπει στο να συνδέσει στενά το έργο της με το άμεσο φυσικό περιβάλλον της χώρας... δε θα πάψει να δέχεται πρόθυμα τη γνώση και την πείρα των ξένων εθνών... χωρίς δουλική μιμητικότητα... δε θα καλλιεργεί τα μίσση ανάμεσα στους λαούς*». Μέσα σε λίγες γραμμές, παρουσιάζεται ο

χαρακτήρας της εκπαίδευσης που είχε ανάγκη ο λαός. Η χώρα έχει ανάγκη από πολίτες δημιουργικούς, που μπορούν να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο και όχι από παθητικούς δέκτες χωρίς κριτική σκέψη και δημιουργικότητα.

Οι συντάκτες του σχεδίου προβλέπουν ήδη από την εποχή εκείνη και την αλληλεξάρτηση εκπαίδευσης-περιβάλλοντος, γεγονός που μόνο κατά τη δεκαετία του '90 έρχεται ξανά στο προσκήνιο, ώστε η περιβαλλοντική εκπαίδευση να αποτελέσει αυτόνομο μάθημα στην ελληνική εκπαίδευση. Μιλούν ακόμη για αισθητική αγωγή, της οποίας η σημασία επίσης μόνο κατά τα τελευταία χρόνια άρχισε να αναγνωρίζεται. Στο παρελθόν τα μαθήματα που είχαν σχέση με την τέχνη, ήταν περιττά και «δάνειζαν» την ώρα τους σε στη συμπλήρωση των κενών σε βασικά μαθήματα. Κατακρίνεται ο άκριτος μιμητισμός και η πιστή αντιγραφή ξένων εκπαιδευτικών συστημάτων, χωρίς προσαρμογή στην ελληνική πραγματικότητα. Όσον αφορά πάλι την καλλιέργεια αντιπαράθεσης ανάμεσα στους λαούς, και κυρίως με τους γειτονικούς μας, αρκεί μόνο μια ματιά, ακόμη και στα σημερινά σχολικά βιβλία, για να πεισθεί κανείς ότι η απόσταση από την εποχή εκείνη είναι εξαιρετικά μικρή (Καραφύλλης, 2013: 144- 145).

Ένας τόσο φιλόδοξος γενικός σκοπός δεν φαίνεται ιδιαίτερα ρεαλιστικός για τις συνθήκες της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Ανεξάρτητα, όμως, από τις όποιες κριτικές δέχτηκε και το ιδεολογικό πνεύμα που διαφαίνεται μέσα από το γενικό σκοπό, η προσπάθεια που έγινε ήταν άξια ιδιαίτερης προσοχής, δεδομένων των συνθηκών (Παγκάκης, 1993: 82-83).

3.2.2.3. Οι προϋποθέσεις για την παιδεία

Στις αναγκαίες προϋποθέσεις για την παιδεία, θεωρείται απαραίτητη μια ανώτατου επιπέδου μόρφωση για το δάσκαλο, ενώ για τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς της μέσης εκπαίδευσης, πέρα από την ειδική ανά κλάδο κατάρτιση, προβλέπεται φοίτηση σε *«ειδικές ανώτατες σχολές για παιδαγωγική και ειδική μόρφωση»*. Για τους μαθητές, προτείνεται η παροχή δωρεάν ρουχισμού, συσσιτίων και βιβλίων, η κατάργηση όλων των εκπαιδευτικών διδάκτρων, η χορήγηση υποτροφιών για τους οικονομικά ασθενέστερους, η υγειονομική επίβλεψη και περίθαλψη για όλους τους μαθητές, η ίδρυση ειδικών σχολείων, ενώ επιπλέον έμφαση δίνεται στη μείωση του αριθμού των μαθητών ανά τάξη σε τριάντα, καθώς και η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών και η ανταλλαγή επισκέψεων μαθητών στο εσωτερικό και εξωτερικό (Μπουζάκης, 2011: 210). Όσον αφορά τη γλώσσα διδασκαλίας, θεωρείται ότι

η δημοτική πρέπει να αποτελεί το γλωσσικό όργανο όλων των σχολικών βαθμίδων, με χρήση μάλιστα του μονοτονικού συστήματος (Καραφύλλης, 2013: 145).

3.2.2.4. Τα σχέδια της ΠΕΕΑ

Στα άμεσα σχέδια της Π.Ε.Ε.Α., τα οποία και πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής στην «Ελεύθερη Ελλάδα» ήταν:

- i. η λειτουργία δημοτικών σχολείων,
- ii. η οργάνωση των μαθητικών συσσιτίων,
- iii. η ίδρυση των «Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων», προκειμένου να καλυφθεί η έλλειψη διδακτικού προσωπικού,
- iv. η έκδοση αναγνωστικών βιβλίων για το δημοτικό σχολείο και
- v. η λειτουργία Γεωργικών Σχολών (Τζάνη, Παμουκτσόγλου, 1998: 141).

Δυστυχώς, τα σχέδια για την αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής εκπαίδευσης απέτυχαν να εφαρμοστούν στο ελληνικό σχολείο, όπως και οι περισσότερες προσπάθειες των προηγούμενων χρόνων, με χαμένο την εκπαίδευση του λαού και κυρίως εκείνη των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων (Καραφύλλης, 2013: 146). Συνολικά, υπολογίζεται ότι την περίοδο 1940-1945 περίπου 600.000 παιδιά δεν είχαν φοιτήσει στο δημοτικό σχολείο (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 144).

Σύμφωνα με τον Σ. Ευαγγελόπουλο, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος έφερε στο φως τα τρία μεγαλύτερα προβλήματα του αιώνα: την ανάγκη ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνολογίας και τη βελτίωση της ζωής του ανθρώπου μέσα σε αυτόν, την ανάγκη διευκρίνισης και εξάπλωσης των δημοκρατικών ιδεών στη θεωρία και την πράξη, καθώς και την ανάγκη διεθνούς συνεργασίας. Απαραίτητη προϋπόθεση και μέσο για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων, αποτελούσε η εκπαίδευση, η οποία έπρεπε οπωσδήποτε να αναδιοργανωθεί και να δραστηριοποιηθεί (Ευαγγελόπουλος, 1984: 40).

4. Η εκπαίδευση την περίοδο του Εμφυλίου (1945-49)

Μετά τη λήξη της γερμανικής κατοχής, η χώρα εμπλέκεται στον χειρότερο εμφύλιο πόλεμο της ιστορίας της. Λογικό είναι πως και στον χώρο της εκπαίδευσης δεν μεταβάλλεται σχεδόν τίποτε. Οι προσπάθειες που γίνονται περιορίζονται στην αξιοποίηση του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί με την κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Παγκάκης, 1993: 83). Υπάρχουν μόνο κάποιοι αναγκαστικοί νόμοι, όπως ο 388/1948, που επανέφερε την καταβολή διδασκτρών και εκπαιδευτικών τελών, ενώ η πρόσληψη διδακτικού προσωπικού στα σχολεία γινόταν πλέον από τους Δήμους και τις Κοινοότητες, γεγονός που φανερώνει από μόνο του ποιος είχε τη δυνατότητα άσκησης του εκπαιδευτικού επαγγέλματος. Αλλά και για τους ήδη υπηρετούντες εκπαιδευτικούς, τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Όπως αναφέρει η Ρ. Ιμβριώτη, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και λίγο μετά τη λήξη του, απολύθηκαν περίπου 4.800 εκπαιδευτικοί (Καραφύλλης, 2013: 146-47).

4.1. Το Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαιδύσεως

Με τα ΒΔ της 7/5/1948 και 10/8/1949 ιδρύθηκε το Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαιδύσεως (ΚΔΓΣΕ), με σκοπό τον έλεγχο των εκπαιδευτικών, έναν έλεγχο που απέβλεπε περισσότερο στην ιδεολογική και πολιτική ενασχόλησή τους, παρά στην εκπαιδευτική διαδικασία. Επιπλέον, το παραπάνω συμβούλιο είχε την αρμοδιότητα σύνταξης αναλυτικών προγραμμάτων όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, καθώς και την εποπτεία των Επιθεωρητών. Από ότι φαίνεται όμως, το συμβούλιο ασχολήθηκε μόνο με την πρώτη αρμοδιότητά του, τον έλεγχο των εκπαιδευτικών, αφού δεν συντάχθηκαν την εποχή αυτή νέα αναλυτικά προγράμματα (Καραφύλλης, 2013: 147).

4.2. Η πρόταση για το περιεχόμενο της εκπαίδευσης

Σχετικά με το περιεχόμενο της παιδείας, τονίστηκε ότι η εργασία θα αποτελούσε τη φυσική ατμόσφαιρα του σχολείου. *«Η παιδεία δε θα βασίζεται μόνο στην επιστήμη αλλά και στην τέχνη. Θα αποβλέπει δηλαδή να δώσει στο παιδί και γενικά στο λαό καλαισθητική μόρφωση»* (Κάτσιας, Θεριανός, 2004: 148).

Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες οργανώθηκε σε θέματα παρμένα από την καθημερινή ζωή του μαθητή. Ξεκινούσε από το καθημερινό του βίωμα και μέσα από αυτό μελετούσε τις επιστήμες και τις τέχνες. Παρακάτω, αναφέρεται ενδεικτικά μια ενότητα του προγράμματος του πρώτου κύκλου σπουδών:

1^η Διδακτική Ενότητα («Οκτώβρης»)

- i. Το παιδί μέσα στο σπίτι.
- ii. Το φθινόπωρο (μικρές παρατηρήσεις για την αλλαγή στο ντύσιμό του).
- iii. Το παιδί ετοιμάζεται για το σχολείο.
- iv. Επίπλωση του σπιτιού, κ.λπ.

Στην τελευταία τάξη του δεύτερου κύκλου, τα θέματα ήταν τα μεταφορικά μέσα, ο τόπος μας, εκπαιδευτικά ταξίδια, ερευνητικές εργασίες κ.λπ. (Κάτσικας, Θεριανός, 2004: 148).

Μετά το τέλος του εμφυλίου, η χώρα μπαίνει στη νέα δεκαετία με τεράστια οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Οι διώξεις, οι συλλήψεις και οι εκτελέσεις πολιτών που διαφώνησαν με την ισχύουσα κατάσταση είναι συχνό φαινόμενο. Αλλά και στην εκπαίδευση η κατάσταση ήταν αποκαρδιωτική, καθώς το ποσοστό αναλφάβητων στη χώρα έφτανε στο ένα τρίτο του πληθυσμού, ενώ στην περιφέρεια τα 95 από τα 100 παιδιά, αμέσως μετά την αποφοίτησή τους από τη στοιχειώδη εκπαίδευση, δε συνέχισαν στη μέση. Αλλά και από τα παιδιά που φοιτούσαν στο δημοτικό σχολείο, το 60% περίπου διέκοπτε από την Γ΄ ή την Δ΄ τάξη (Καραφύλλης, 2013: 147).

5. Παιδαγωγικές Ακαδημίες: η περίοδος 1933-1949

5.1. Ίδρυση και λειτουργία Παιδαγωγικών Ακαδημιών

Με απώτερο σκοπό την καλλιέργεια της καθαρεύουσας και την παροχή μιας κλασικής εκπαίδευσης, που θα βασίζεται στην Παιδαγωγική, στη Φιλοσοφία και την Ψυχολογία, και με πρόσχημα τη βελτίωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης των υποψηφίων δασκάλων σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αλλά και τη μείωση των δαπανών, καταργούνται το 1933 τα Διδασκαλεία και ιδρύονται οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες διетуός φοίτησης (Αντωνίου, 2011: 171).

Στις 7 Σεπτεμβρίου 1933, η επί της Παιδείας Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Γερουσίας κατέθεσε στην Γερουσία την έκθεση σχετικά με το Νομοσχέδιο περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών. Η επιψήφιση του συνόλου του Νομοσχεδίου πραγματοποιήθηκε την 12^η Σεπτεμβρίου 1933, κατά την ΚΖ' Συνεδρίαση της Γερουσίας (Αντωνίου, 2002: 132-133). Ο ιδρυτικός Νόμος 5802 του 1933 όριζε με σαφήνεια ότι *«ο αριθμός των εγγραφομένων εις εκάστην τάξιν των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, οριζόμενος υπό του εκπαιδευτικού Συμβουλίου, επ' ουδενί λόγω δύναται να υπερβή τους 40, εξ ων 15 δύναται να είναι θήλεις»* (Αντωνίου, 2002: 231), ενώ προέβλεπε τη σύσταση μόνο έξι Παιδαγωγικών Ακαδημιών σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Τρίπολη, Λαμία και Αλεξανδρούπολη. Ωστόσο, ο αριθμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών όχι απλά δεν παρέμεινε ο προβλεπόμενος από τον Νόμο, αλλά, κατά τη διάρκεια των πενήντα επτά χρόνων λειτουργίας των Σχολών αυτών, υπερδιπλασιάστηκε. Συγκεκριμένα, κατά το πρώτο ακαδημαϊκό έτος 1934-35, λειτουργούσαν πλέον επτά Παιδαγωγικές Ακαδημίες, καθώς ιδρύθηκε η Παιδαγωγική Ακαδημία Ηρακλείου, κατά το 1936-37 λειτουργούσαν εννέα Παιδαγωγικές Ακαδημίες, διότι προστέθηκαν οι ιδιωτικές Παιδαγωγικές Ακαδημίες (θηλέων) Αρσάκειος Αθηνών και Αρσάκειος Πατρών της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, ενώ κατά το 1938-39 ο αριθμός τους αυξήθηκε σε δέκα, με την ίδρυση της ιδιωτικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας (θηλέων) του Δήμου Πειραιώς. Ακόμη και κατά την κρίσιμη και εξαιρετικά δύσκολη για τη χώρα περίοδο 1941-42, ο αριθμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών αυξήθηκε σε έντεκα, καθώς ξεκίνησε την λειτουργία της και η Παιδαγωγική Ακαδημία Φλώρινας (Αντωνίου, 2002: 136-137).

Η αύξηση του αριθμού των Παιδαγωγικών Ακαδημιών οφείλεται σε πολλούς και ποικίλους παράγοντες. Συγκεκριμένα, συνδέεται με τη πεποίθηση ότι αυτές θα επηρέαζαν θετικά την πνευματική και πολιτισμική ζωή της επαρχίας, αφού έτσι θα παρέχονταν ευκαιρίες

για εκπαίδευση σε υποψήφιους δασκάλους από τις επαρχιακές πόλεις, καθώς και με την παρέμβαση διάφορων πολιτικών και τοπικών παραγόντων, με σκοπό την εξυπηρέτηση συμφερόντων της περιφέρειάς τους. Τέλος, ορισμένες Παιδαγωγικές Ακαδημίες ιδρύονται με σκοπό την επίτευξη πνευματικής και εθνικής θωράκισης ορισμένων περιοχών. Σε αυτήν ακριβώς την περίπτωση, συγκαταλέγεται η Παιδαγωγική Ακαδημία της Φλώρινας, καθώς η τελευταία ιδρύθηκε και ξεκίνησε τη λειτουργία της μέσα στον χειμώνα του 1941, ένας χειμώνας που αποτέλεσε σκληρή δοκιμασία για την Ελλάδα εξαιτίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, για να προστατέψει τους δοκιμαζόμενους Έλληνες της δυτικής Μακεδονίας από την ξενική αντεθνική προπαγάνδα (Αντωνίου, 2002: 137).

5.2. Πρόγραμμα μαθημάτων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών

Την υλοποίηση της νέας αντίληψης για την εκπαίδευση των υποψηφίων δασκάλων στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, ανέλαβε το Πρόγραμμα του 1934, το οποίο με ορισμένες τροποποιήσεις ίσχυσε ως το 1966. Πιο συγκεκριμένα, το Πρόγραμμα αυτό περιελάμβανε Παιδαγωγικά και Συγγενή μαθήματα (Γενική Παιδαγωγική, Γενική Διδακτική, Ειδική Διδακτική, Διδακτικές Ασκήσεις, Φροντιστήρια, Ιστορία της Παιδαγωγικής, Ψυχολογία, Φιλοσοφικά και Σχολική Νομοθεσία). Τα μαθήματα αυτά διδάσκονταν συνολικά και στα δύο έτη επί είκοσι οκτώ ώρες την εβδομάδα. Υπήρχαν ακόμη μαθήματα δραστηριοτήτων (Γυμναστική, Ωδική, Ενόργανος Μουσική, Εκκλησιαστική Μουσική, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία και Χειροτεχνία) τα οποία διδάσκονταν επί είκοσι δύο ώρες την εβδομάδα και μαθήματα Ειδικότητας επί δεκαοκτώ ώρες την εβδομάδα. Συνολικά οι φοιτητές της Α΄ τάξης παρακολουθούσαν τριάντα δύο ώρες μαθημάτων την εβδομάδα, ενώ οι φοιτητές της Β΄ τάξης τριάντα έξι ώρες (Αντωνίου, 2002: 139-141).

Δεν υπήρχε η δυνατότητα επιλογής μαθημάτων, καθώς όλα ήταν υποχρεωτικά. Το πρόγραμμα μαθημάτων παρουσίαζε δύο βασικά μειονεκτήματα: πρώτον ήταν υπερφορτωμένο και δεύτερον δεν έφερνε τον εκπαιδευόμενο σε άμεση επαφή με τους μαθητές για την πρακτική του εξάσκηση, η οποία ήταν χωρίς καθοδήγηση, τυχαία και τις περισσότερες φορές χωρίς νόημα (Κόκκοτας, 1978: 111-112).

Το πρώτο ωρολόγιο πρόγραμμα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών ήταν το εξής (Καραφύλλης, 2013: 135):

Μαθήματα	Ώρες ανά τάξη	
	Α΄ Τάξη	Β΄ Τάξη
Παιδαγωγικά		
α) Γενική Παιδαγωγική	2	1
β) Γενική Διδακτική	3	-
γ) Ειδική Διδακτική	-	3
δ) Διδακτικές ασκήσεις-Φροντιστήρια	-	8
ε) Ιστορία της Παιδαγωγικής	-	2
στ) Ψυχολογία	3	1
Σχολική Νομοθεσία	-	1
Φιλοσοφικά	2	2
Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου	2	-
Υγιεινή και Σωματολογία	1	1
Θρησκευολογία	1	1
Αρχαία και Νεοελληνική Λογοτεχνία	1	2
Ξένη Γλώσσα	2	2
Στοιχεία γεωπονίας και ζωολογίας	2	2
Γυμναστική	2	2
Μουσική		
α) Ωδική	2	2
β) Ενόργανος Μουσική	2	2
γ) Εκκλησιαστική Μουσική	2	1
Τεχνικά		
α) Καλλιγραφία	1	-
β) Ιχνογραφία	1 1/2	2
γ) Χειροτεχνία	1 1/2	1
ΣΥΝΟΛΟ	31	36

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936, παρά το γεγονός ότι διατήρησε όλα τα προβλεπόμενα από το Πρόγραμμα του 1934 μαθήματα, ενέταξε σε αυτό τις Διδακτικές Ασκήσεις Στρατιωτικής Εκπαίδευσης στον ευρύτερο κλάδο των Παιδαγωγικών μαθημάτων και ενσωμάτωσε Οργάνωση Ομάδων Εθνικής Νεολαίας στο μάθημα της Σωματικής Αγωγής. Η προσθήκη του μαθήματος Οργάνωση Ομάδων Εθνικής Νεολαίας στο Πρόγραμμα των

Παιδαγωγικών Ακαδημιών αποσκοπούσε στην ενίσχυση ενός ιδιαίτερα σημαντικού ιδεολογικού άξονα της 4^{ης} Αυγούστου, και συγκεκριμένα στην ανάπτυξη του «εθνικού φρονήματος» των νέων. Ταυτόχρονα, σκοπός των Διδακτικών Ασκήσεων Στρατιωτικής Εκπαιδευσεως θα πρέπει να θεωρηθεί η υλοποίηση ενός δεύτερου, εξίσου σημαντικού, ιδεολογικού άξονα του καθεστώτος, ο οποίος ήταν η εκμάθηση πειθαρχίας των πολλών προς των έναν, των πολιτών προς τον «ηγέτη». Όπως, μάλιστα, τόνισε ο ίδιος ο Μεταξάς σε ομιλία του προς τους φοιτητές: *«Πρέπει να μάθετε να πειθαρχείτε εις εκείνους οι οποίοι παρουσιάζονται μέσα εις τον κύκλον και εις την εργασίαν σας ικανότεροι {...} Πειθαρχία είναι όταν όλοι σας αναγνωρίζετε ότι ένας άνθρωπος μπορεί να σας οδηγήσει καλλίτερα, τότε θα πνίζετε μέσα σας κάθε άλλο αίσθημα και θα υποταχθείτε εις αυτόν»* (Αντωνίου, 2002: 142-143).

Η παρουσία των φοιτητών σε όλα τα μαθήματα ήταν υποχρεωτική, ενώ οι ποινές ξεκινούσαν από παραίνεση και επίπληξη και έφταναν μέχρι την οριστική αποβολή και τον αποκλεισμό από όλες τις Ακαδημίες της χώρας (Μπουζάκης, Τζήκας, 1998: 25). Φαίνεται, λοιπόν, ξεκάθαρα το είδος του δασκάλου που επιδίωκαν να διαμορφώσουν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες: έναν δάσκαλο αυστηρό και αυταρχικό, που θα είχε ως κύριο καθήκον την επιβολή της πειθαρχίας στην τάξη και την παιδική ψυχή. Στα μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα λειτουργίας των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, διαμορφωνόταν ένα μοντέλο δασκάλου, που όφειλε να μεταδίδει κατά γράμμα στους μαθητές την αυστηρά ελεγχόμενη γνώση, όπως αυτή του υπαγορευόταν από τα αναλυτικά προγράμματα (Καραφύλλης, 2013: 137).

5.3. Το προσωπικό των Π.Α

Το προσωπικό των Παιδαγωγικών Ακαδημιών αποτελούσαν ο Διευθυντής, ο Υποδιευθυντής, ο δάσκαλος της Μουσικής, ο δάσκαλος των Τεχνικών, ο Γυμναστής και αυτός που δίδασκε τα γεωπονικά μαθήματα (Κόκκοτας, 1978: 111-112). Η πλειονότητα του διδακτικού προσωπικού των Ακαδημιών προερχόταν με απόσπαση από την μέση εκπαίδευση, ενώ για τη θέση του διευθυντή απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η κατοχή πτυχίου της φιλοσοφικής ή της φυσικομαθηματικής σχολής με προϋπηρεσία σε σχολεία της μέσης εκπαίδευσης και επιπλέον παιδαγωγικές σπουδές (Μπουζάκης, Τζήκας, 1998: 22).

5.4. Η εγγραφή στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες

5.4.1. Η εγγραφή μετά από εισιτήριες εξετάσεις

Με βάση τον ιδρυτικό Νόμο 5802 του 1933, η εγγραφή των σπουδαστών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες γινόταν μετά από επιτυχείς εισιτήριες εξετάσεις. Για την εξέταση αυτή, γίνονταν δεκτοί όσοι είχαν Απολυτήριο Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου με βαθμό τουλάχιστον «Λίαν Καλώς» (πλήρες έξι), διαγωγή «κοσμιωτάτη», ήταν υγιείς και αρτιμελείς και δεν υπερέβαιναν το 21^ο έτος της ηλικίας τους. Ο αριθμός των εγγεγραμμένων οριζόταν στην αρχή κάθε ακαδημαϊκού έτους από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Ωστόσο, δεν μπορούσε ο αριθμός αυτός σε καμία περίπτωση να υπερβαίνει τους σαράντα. Τα κριτήρια αυτά τα διατήρησε στο σύνολό τους και ο Αναγκαστικός Νόμος 953 του 1937. Οι μοναδικές τροποποιήσεις που επέφερε αφορούσαν στην αύξηση του ορίου ηλικίας των εξεταζομένων, οι οποίοι δεν έπρεπε να υπερβαίνουν το 23^ο έτος, στον προσδιορισμό κατώτερου ορίου αναστήματος, το οποίο οριζόταν σε 1,58 μέτρα για τους άντρες και 1,50 μέτρα για τις γυναίκες και στην προσκόμιση βεβαίωσης κοινωνικών φρονημάτων από την αρμόδια αρχή. Με άλλα λόγια, ο Νόμος αυτός εισήγαγε δύο κριτήρια επιλογής, που όχι μόνο διέκριναν τους υποψηφίους σε δύο κατηγορίες ανθρώπων, αλλά απέκλειαν από το διδασκαλικό επάγγελμα υποψηφίους, οι οποίοι πιθανόν επιθυμούσαν έντονα να γίνουν δάσκαλοι, αλλά έτυχε να μη διαθέτουν το απαιτούμενο από το Νόμο σωματικό ανάστημα ή να έχουν αντίθετη πολιτική ιδεολογία προς το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου (Αντωνίου, 2002: 215-216).

5.4.2. Η εγγραφή κατ' εξαίρεση των διατάξεων περί γενικών εισιτηρίων εξετάσεων

Στους Νόμους «Περί εισιτηρίων εξετάσεων και εισαγωγής σπουδαστών εις Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και Ανωτέρας Σχολάς» καθορίζονταν συνήθως και τα σχετικά με την εγγραφή σπουδαστών σε Σχολές, κατ' εξαίρεση των διατάξεων περί γενικών εισιτηρίων εξετάσεων. Στην κατηγορία αυτή, άνηκαν όσοι εγγράφονταν σε μία Σχολή καθ' υπέρβαση του καθορισμένου αριθμού εισακτέων και αφού λάμβαναν μέρος στις εισιτήριες εξετάσεις, καθώς και όσοι εγγράφονταν καθ' υπέρβαση του αριθμού εισακτέων χωρίς εξετάσεις. Μάλιστα, βάσει του Αναγκαστικού Νόμου 1324 της 26^{ης} Νοεμβρίου 1949, τα παιδιά και τα αδέρφια των αναπήρων ή των θυμάτων πολέμου εισάγονταν στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα καθ' υπέρβαση του καθορισμένου αριθμού εισακτέων και σε ποσοστό οριζόμενο από την οικεία Σχολή αν φέρονταν στον Πίνακα των επιτυχόντων (Αντωνίου, 2002: 220).

5.5. Η λειτουργία των Παιδαγωγικών Ακαδημιών στα χρόνια του πολέμου και της κατοχής

Στη διάρκεια του πολέμου και της κατοχής, το έργο των Παιδαγωγικών Ακαδημιών αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολο. Καθηγητές αυτών συνελήφθησαν και τελούσαν υπό τρομοκρατία, ενώ η λειτουργία σε μερικές από αυτές διακόπηκε. *«Το προσωπικόν των, ως και οι λοιποί Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι, δεινοπάθησαν βαρύτατα κατά τους απαίσιους χρόνους της κατοχής και τους πρώτους χρόνους της απελευθέρωσης, ανέμενε μετ' ελπίδος την αποκατάστασιν της πατρίδος προς αξιοποίησιν και εξέλιξιν των Παιδαγωγικών Ακαδημιών εις Ανωτάτας Σχολάς, συμφώνως τω άρθρω 1 του ισχύοντος Α.Ν. 953/1937»* (Ευαγγελόπουλος, 1999: 202).

Την ανάγκη για ανώτατη μόρφωση των δασκάλων τόνιζε, όπως έχει ήδη αναφερθεί, και το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας», που στη διάρκεια της Κατοχής-Αντίστασης κατάρτισαν δύο εκπαιδευτικές επιτροπές των οργανώσεων ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και ΕΠΙΟΝ, με εμπνευστή τον Δ. Γληνό, και υπέβαλαν το 1944 στην Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) (Ευαγγελόπουλος, 1999: 202).

Δυστυχώς, τόσο ο Α.Ν. 953/1937, όσο το σχέδιο της ΠΕΕΑ δεν μπόρεσαν να επηρεάσουν ουσιαστικά, στα χρόνια αυτά, την κρατική εκπαιδευτική πολιτική, ώστε να προχωρήσει μπροστά.

Ωστόσο, ο Έλληνας δάσκαλος, που συνήθως προερχόταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και υπηρετούσε κοντά σε αυτά, βοηθούσε το λαό και τα παιδιά του, υπερβαίνοντας πολλές φορές τον εαυτό του. Αυτή η έλλειψη πλήρους επιστημονικής κατάρτισης, τον υποχρέωνε να αναπληρώνει μόνος του τις παιδαγωγικές του ελλείψεις, *«με αποτέλεσμα να γίνεται θέμα φιλοτιμίας του ο πειραματισμός και η έμμεση αντίδραση στο άκαμπτο ωρολόγιο πρόγραμμα της εξουσίας»*.

Οι προσμονές και ελπίδες για αναδιοργάνωση της κατάρτισης και μόρφωσης των δασκάλων διαψεύστηκαν γιατί:

- i. δεν υπήρχε βούληση πολιτική,
- ii. οι οικονομικές συνθήκες της χώρας ήταν δύσκολες και επιδεινώθηκαν με τον εμφύλιο διχασμό που ακολούθησε,
- iii. η Πολιτεία ίδρυσε, παρά το «κατ' ανώτατον όριον» 7 που όριζε ο Α.Ν. 953/1937 και νέες Παιδαγωγικές Ακαδημίες στη Ρόδο, Φλώρινα, Μυτιλήνη, Λάρισα, όλες μεικτές

με ένα τμήμα σπουδαστών. Το γεγονός αυτό δυσκόλευε περισσότερο τη σύμπτυξή τους, που αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέλιξή τους σε Ανώτατες Σχολές, και την αποτελεσματική οργάνωση και λειτουργία τους (Ευαγγελόπουλος, 1999: 203).

Ερευνητικό μέρος

1. Το είδος της έρευνας

Η παρούσα έρευνα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιστορική. Η ιστορική έρευνα έχει οριστεί ως «ο συστηματικός και αντικειμενικός εντοπισμός, η εκτίμηση και σύνθεση μαρτυριών, προκειμένου να θεμελιωθούν γεγονότα και να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με συμβάντα του παρελθόντος». Αποτελεί μια πράξη αναδόμησης, που πραγματοποιείται με πνεύμα κριτικής αναζήτησης, η οποία έχει ως στόχο να επιτύχει την πιστή αναπαράσταση μιας προηγούμενης εποχής. Αναζητώντας δεδομένα μέσα από τις προσωπικές εμπειρίες και τα βιώματα των άλλων, ο ερευνητής αντιμετωπίζει τη δυσκολία απόκτησης επαρκών δεδομένων, γεγονός το οποίο καθιστά την ιστορική έρευνα ένα από τα πλέον επίπονα είδη έρευνας, όσον αφορά την επιτυχή διεξαγωγή της. Στην ουσία, η ιστορική έρευνα ενδιαφέρεται για μια γενική άποψη των συνθηκών και όχι απαραίτητα για τα ειδικά στοιχεία που τις προκαλούν (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 271).

Τα οφέλη της ιστορικής έρευνας, σύμφωνα με τους Hill και Kerber, είναι τα εξής: παρέχει τη δυνατότητα, ώστε να αναζητούνται στο παρελθόν λύσεις σε σύγχρονα προβλήματα, αναδεικνύει τάσεις του παρόντος και του μέλλοντος, τονίζει τη σημασία και τα αποτελέσματα ποικίλων αλληλεπιδράσεων, που εμφανίζονται σε όλες τις κουλτούρες, και τέλος, καθιστά δυνατή την επανεκτίμηση των δεδομένων σε σχέση με επιλεγμένες υποθέσεις, θεωρίες και γενικεύσεις, που διατυπώνονται σήμερα σχετικά με το παρελθόν. Όπως επισημαίνουν οι Hill και Kerber, *«η ικανότητα της ιστορίας να αξιοποιεί το παρελθόν προκειμένου να προβλέψει το μέλλον και να χρησιμοποιεί το παρόν προκειμένου να εξηγήσει το παρελθόν, της δίνει μια διττή και μοναδική ιδιότητα, η οποία την καθιστά ιδιαίτερα χρήσιμη για όλα τα είδη συστηματικής μελέτης και έρευνας»*. Στο χώρο της εκπαίδευσης, η χρησιμότητα του είδους αυτού της έρευνας είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς παρέχει διεισδυτικές αντιλήψεις σχετικά με εκπαιδευτικά προβλήματα, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να επιτευχθούν με κανένα άλλο μέσο. Παράλληλα, η ιστορική μελέτη ενός θεσμού μπορεί να συμβάλει στην βαθύτερη κατανόηση του σημερινού εκπαιδευτικού συστήματος, πράγμα το οποίο μπορεί να θέσει τις βάσεις για περαιτέρω πρόοδο και αλλαγή (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 272).

Οι πηγές δεδομένων στην ιστορική έρευνα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο βασικές ομάδες: σε πρωτογενείς πηγές, οι οποίες αποτελούν και την ψυχή της ιστορικής έρευνας, και σε δευτερογενείς, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν όταν δεν υπάρχουν πρωτογενή δεδομένα (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 276). Στην παρούσα έρευνα,

χρησιμοποιήθηκαν πρωτογενείς πηγές δεδομένων και συγκεκριμένα προφορικές μαρτυρίες, που παρέχονται από τους πραγματικούς συμμετόχους ή μάρτυρες ενός γεγονότος.

2. Μεθοδολογία Έρευνας

2.1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Βασικός **σκοπός** αυτής της ερευνητικής προσπάθειας είναι η διερεύνηση των εμπειριών και των βιωμάτων -σχετικά με τον τομέα της εκπαίδευσης- ανθρώπων, που έζησαν την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, της Κατοχής και του εμφυλίου πολέμου (1936-1950).

Οι επιμέρους **στόχοι** της έρευνας είναι:

α) **να διερευνηθεί** κατά πόσο η φοίτηση των μαθητών στο σχολείο κατά την περίοδο αυτή υπήρξε συστηματική ή όχι και γιατί,

β) **να καταγραφούν** οι ώρες λειτουργίας των σχολείων και ο αριθμός των παιδιών που φοιτούσαν σε αυτά

γ) **να καταγραφούν** τα μαθήματα που διδάσκονταν και τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνταν,

δ) **να καταγραφούν** το είδος των σχολείων που υπήρχαν κατά την περίοδο της Κατοχής, η γλώσσα διδασκαλίας των μαθημάτων, η καταγωγή των δασκάλων που δίδασκαν σε αυτά,

ε) **να εξεταστεί** η συνέχιση ή μη της φοίτησης στο σχολείο μετά τη λήξη της Κατοχής και κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

2.2. Δείγμα έρευνας

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν 18 άτομα ηλικίας 80 έως 90 ετών εκ των οποίων 4 γυναίκες και 14 άνδρες. Ο χρόνος που απαιτήθηκε για κάθε συνέντευξη ήταν κατά μέσο όρο 35-40 λεπτά. Οι συνεντεύξεις, εκτός από πέντε οι οποίες παραχωρήθηκαν σε εξωτερικό χώρο, παραχωρήθηκαν στην οικία των ερωτώμενων. Ο χρόνος της λήψης των συνεντεύξεων ήταν μεταξύ Ιουλίου του έτους 2013 και Μαΐου του 2014.

2.3. Μέθοδοι έρευνας

Με τον όρο μέθοδοι, εννοούμε «το φάσμα των προσεγγίσεων, οι οποίες χρησιμοποιούνται στην εκπαιδευτική έρευνα, προκειμένου να συλλεχθούν δεδομένα που

πρόκειται να αξιοποιηθούν ως βάση συμπερασμάτων και ερμηνείας, εξήγησης και πρόβλεψης» (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 75). Η μεθοδολογία θεωρείται καθοριστικό κεφάλαιο σε μια έρευνα, καθώς σε αυτό αναλύεται η διαδικασία που ακολουθήθηκε από τον ερευνητή για την περάτωσή της. Παρακάτω, παρατίθεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην παρούσα έρευνα.

2.3.1. Ποιοτική έρευνα

Το μεγαλύτερο μέρος των ιστορικών ερευνών είναι από τη φύση του ποιοτικό, καθώς το κυρίως αντικείμενο της ιστορικής έρευνας αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από λεκτικό και άλλο συμβολικό υλικό, που πηγάζει από το παρελθόν μιας κοινωνίας ή μιας κουλτούρας (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 281). Επομένως, η μέθοδος της έρευνας, που επιλέχθηκε να αναπτυχθεί, είχε τα τυπικά χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας. Η ποιοτική έρευνα έχει οριστεί ως εκείνη της οποίας «το ουσιώδες χαρακτηριστικό είναι ότι ενδιαφέρεται για τη συγκέντρωση ποιοτικών και όχι ποσοτικών στοιχείων, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην υποκειμενική προσέγγιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Τα βασικά μέσα συλλογής στοιχείων είναι η παρατήρηση και η συνέντευξη» (Πιέρρος, 2000: 97). Αυτή η επιλογή έγινε λόγω της ανθρωπολογικής φύσης του διερευνώμενου θέματος, αλλά και του μικρού δείγματος που θα μπορούσαμε να έχουμε στη διάθεσή μας. Ακόμη, η έρευνα αυτή παρείχε τη δυνατότητα να προκύπτουν νέες ερωτήσεις, είτε κατά τη διάρκεια της έρευνας, είτε μετά. Ως τεχνική συλλογής των στοιχείων επιλέχθηκε η μέθοδος της συνέντευξης και ειδικότερα της δομημένης μορφής της.

2.3.2. Η συνέντευξη ως μέσο συλλογής υλικού

Η ερευνητική συνέντευξη ορίζεται ως «η συζήτηση δύο ατόμων, που αρχίζει από το συνεντευκτή, με ειδικό σκοπό την απόκτηση σχετικών με την έρευνα πληροφοριών και επικεντρώνεται από αυτόν σε περιεχόμενο καθορισμένο από τους στόχους της έρευνας με συστηματική περιγραφή, πρόβλεψη ή ερμηνεία». Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιείται μέσω της άμεσης λεκτικής συναλλαγής μεταξύ δύο ατόμων (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 452). Πιο συγκεκριμένα, εκφράζει μια αλληλεπίδραση ανάμεσα σε τρία στοιχεία: τον εξεταστή, τον ερωτώμενο και το πλαίσιο συνέντευξης, το οποίο περιλαμβάνει τα ζητήματα ή τις ερωτήσεις που τίθενται από τον εξεταστή. Επομένως, ο ρόλος του υπευθύνου της συνέντευξης είναι απαιτητικός, καθώς οφείλει να κάνει τις ερωτήσεις, να καταγράψει τις απαντήσεις και να προσπαθήσει να κάνει τη συνέντευξη αξιόλογη και ενδιαφέρουσα για τους ερωτώμενους (Verma, Mallick, 2004: 245). Ο

ερωτώμενος, στην προσωπική συνέντευξη, δεν παίζει το ρόλο του υποκειμένου, το οποίο απαντάει σε ένα σύνολο ερωτήσεων, όπως γίνεται στις ποσοτικές έρευνες. Αντίθετα, τα δεδομένα της έρευνας πηγάζουν από τη συζήτηση, αλλά και από τη σχέση του ερωτώμενου και του ερευνητή. Για το λόγο αυτόν ο ερευνητής δεν είναι ανεξάρτητος και αμέτοχος στο αποτέλεσμα της έρευνας.

Όπως όλες οι στρατηγικές συλλογής δεδομένων, έτσι και η συνέντευξη, χαρακτηρίζεται από πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Στα πλεονεκτήματα της, συγκαταλέγονται η ευκαιρία για διευκρίνιση των απαντήσεων λόγω της προσωποποίησης καθώς και η δυνατότητα για περαιτέρω ερωτήσεις σε πιθανές παρεμφερείς περιοχές ενδιαφέροντος και μεγαλύτερη εμβάθυνση στο ερευνώμενο θέμα. Όσον αφορά τα μειονεκτήματα, ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της προκατάληψης λόγω του ανθρώπινου παράγοντα που υπεισέρχεται. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που διαφέρουν από τη μία συνέντευξη στην άλλη και μπορεί να την επηρεάσουν, όπως η εμπιστοσύνη, η κοινωνική απόσταση και ο έλεγχος του συνεντευκτή (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 452-453).

2.3.3. Τύπος συνέντευξης

Υπάρχουν τρεις βασικοί τύποι συνέντευξης, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ειδικά ερευνητικά εργαλεία: α) η δομημένη συνέντευξη, β) η μη δομημένη ή ανοιχτή συνέντευξη και γ) η ημιδομημένη συνέντευξη. Αναλυτικότερα, η δομημένη συνέντευξη είναι αυτή στην οποία το άτομο που τη διεξάγει θέτει συγκεκριμένα ερωτήματα από τα οποία δεν μπορεί να παρεκκλίνει. Συνεπώς, η δομημένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται ως μια κλειστού τύπου κατάσταση. Στο άλλο άκρο, βρίσκεται η μη δομημένη συνέντευξη, στην οποία ο ερευνητής έχει μεν καθορίσει κάποιους αντικειμενικούς στόχους, αλλά αφήνει στον ερωτώμενο μεγάλη ελευθερία στις απαντήσεις του. Τέλος, ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα υπάρχει η ημιδομημένη συνέντευξη, η οποία αποτελεί έναν συνδυασμό δομημένης και μη δομημένης (Verma, Mallick, 2004: 246-247).

Στην παρούσα εργασία, χρησιμοποιήθηκε η δομημένη συνέντευξη, που αποτελεί ένα είδος συνέντευξης, της οποίας το περιεχόμενο και οι διαδικασίες είναι εκ των προτέρων οργανωμένες. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, υποβλήθηκαν και ανοιχτές ερωτήσεις για την πληρέστερη κατανόηση των απαντήσεων που δόθηκαν, με αποτέλεσμα να εντοπίζονται σε αυτές και χαρακτηριστικά μη δομημένης συνέντευξης.

2.4. Μέθοδος καταγραφής των στοιχείων

Δύο είναι οι βασικές μέθοδοι καταγραφής των δεδομένων κατά τη διάρκεια της συνέντευξης: η πρώτη με τεχνικά μέσα (μαγνητοφώνηση, βιντεοσκόπηση) και η δεύτερη με σημειώσεις. Βέβαια, μπορεί να εφαρμοστεί και συνδυαστική μέθοδος, η οποία οπωσδήποτε θα είναι πιο ολοκληρωμένη (Cohen, Manion & Morrison, 2008: 473). Στην παρούσα έρευνα, επιλέχθηκε η συνδυαστική εφαρμογή των δύο μεθόδων, με κύριο άξονα εκείνον της μαγνητοφώνησης. Έτσι, αφενός θα υπήρχε η δυνατότητα να ξανακουστούν οι απόψεις των ερωτώμενων και αφετέρου θα παρέχόταν η δυνατότητα καταγραφής σύντομων σημειώσεων, όπου τις επέτρεπαν οι συνθήκες. Η χρήση του μαγνητοφώνου προσφέρει τη δυνατότητα συλλογής ακριβών και αμερόληπτων δεδομένων, καθώς και τη μελέτη του περιεχομένου περισσότερες από μία φορές. Ακόμη, τα δεδομένα αποτελούν ένα μόνιμο ακουστικό αρχείο, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από άλλους ερευνητές. Οπωσδήποτε, θα πρέπει να ζητείται η άδεια του ερωτώμενου για τη χρήση του μαγνητοφώνου, καθώς και να επιτρέπεται σε αυτόν να έχει τον έλεγχο του μαγνητοφώνου, δηλαδή όταν δε θέλει να ηχογραφηθούν κάποιες απαντήσεις του να σταματάει η ηχογράφηση (Πιέρρος, 2000: 98).

2.5. Προβλήματα στη διεξαγωγή της έρευνας

Όσον αφορά την βιβλιογραφική ανασκόπηση, παρά το γεγονός ότι υπάρχει πληθώρα σχετικών με το ιστορικό πλαίσιο βιβλίων, η βιβλιογραφία σχετικά με την εκπαίδευση της περιόδου εκείνης είναι αρκετά περιορισμένη. Επιπρόσθετα, ορισμένες δυσκολίες προέκυψαν στην εύρεση ικανοποιητικού δείγματος για τη διεξαγωγή του ερευνητικού μέρους της εργασίας, λόγω της μεγάλης ηλικίας των ερωτώμενων που απαιτούσε το προς μελέτη θέμα. Τέλος, κατά τη λήψη των συνεντεύξεων παρουσιάστηκε σε ορισμένες περιπτώσεις το πρόβλημα της λεπτομερούς ανάκλησης πληροφοριών από τους συνεντευξιαζόμενους.

3. Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Κατά την περίοδο 1936-1950 πήγατε σχολείο; Αν ναι, ποια χρονολογία πήγατε και πόσο χρονών περίπου ήσασταν;

«Δεν θυμάμαι πολύ καλά. Άκου, σχολείο πήγα το '39. Το '40 που έγινε ο πόλεμος εγώ ήμουν δευτέρα τάξη. Εγώ είμαι γεννημένη το 1929. Προβιβάστηκα στην τρίτη και δεν μπόραγα ύστερα. Όχι γιατί με το απαγόρευσαν, αλλά γιατί σταμάτησε το σχολείο. Ήρθαν οι Βουλγάροι και τίποτα δεν μπορέσαμε να κάνουμε. Ούτε σχολείο, ούτε τίποτα. Σταμάτησα λόγω των Βουλγάρων» (Μεγάλο Κρανοβούνιο- χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο1).

«Γεννήθηκα το 1927. Στο σχολείο πήγα πρώτη φορά το '35. Η 28^η Οκτωβρίου του 1940, όταν προκηρύχτηκε γενική επιστράτευση και άρχισε ο Ελληνο-ιταλικός πόλεμος, με βρήκε μαθητή της τρίτης τάξεως του οκταξίου Γυμνασίου Κομοτηνής. Τότε ήμουν ο μοναδικός Γυμνασιόπαις από το χωριό. Έτσι λεγόταν στην καθαρεύουσα. Παρόλο που το χωριό μας, όπως ξέρεις, είναι πέντε βήματα από την Κομοτηνή, την εποχή εκείνη ένα παιδί από το χωριό για να πάει σε ένα Γυμνάσιο ήταν γεγονός. Σημαντικό γεγονός διότι πληρώναμε δίδακτρα στο δημόσιο Γυμνάσιο. Ο πόλεμος, λοιπόν, με βρήκε τρίτη Γυμνασίου. Στο Γυμνάσιο μπαίναμε με εισαγωγικές εξετάσεις, γραπτές και προφορικές. Δεν ήταν εύκολο, πέραν των οικονομικών προβλημάτων, έπρεπε να είσαι καλός μαθητής. Μάλιστα, εγώ είχα τελειώσει το Δημοτικό σχολείο το '39, έκανα και ένα μήνα φροντιστήριο, Προγυμνάσιο λεγόταν. Με την κήρυξη του πολέμου και της επιστρατεύσεως, όλοι οι καθηγητές επιστρατεύτηκαν, κλείσαν τα σχολεία και αναγκαστήκαμε φυσικά ο καθένας να γυρίσει στο σπίτι του. Άλλος στα χωράφια, άλλος στα πρόβατα, άλλος στο μαγαζί του πατέρα του. Διαρκούντος του πολέμου, που ήταν κλειστά τα σχολεία, εγώ ήμουν στο χωριό και βοηθούσα τον πατέρα μου στις αγροτικές εργασίες και κυρίως στα πρόβατα, αλλά το βιβλίο το είχα μέσα στον τορβά μου. Μαζί με αυτό θυμάμαι ότι ήμουν ο γραμματέας στα μετόπισθεν. Τότε ήταν αγράμματοι οι περισσότεροι στο χωριό, στην πλειοψηφία τους. Και ερχόταν γράμματα από το Μέτωπο, από τους πολεμιστές, και οι οικογένειες δεν ήξεραν ούτε να τα διαβάζουνε. Εγώ, λοιπόν, μαζί με τα άλλα- επειδή είχα ως πούμε μία παράδοση από τον προσκοπισμό να υπηρετώ τους συνανθρώπους μου- διάβαζα τις επιστολές από το Μέτωπο και έγραφα. Ήμουν ο γραμματέας του μετόπισθεν, όπως έλεγαν. Και τότε πράγματι διάβαζα πολλές συγκινητικές επιστολές, που τις γράφανε, όχι οι ίδιοι, κάποιοι άλλοι που ξέρανε γράμματα. Καταλαβαίνεις τώρα. Αυτό κράτησε όσο και ο πόλεμος. Μέχρι 6 Απριλίου. 6 Απριλίου του '41 εισβάλανε Γερμανοί από το Οχυρό της Νυμφαίας. Με την εισβολή των Γερμανών, φυσικά, κατέρρευσε το μέτωπο στην Αλβανία, δεν μπορούσαμε με δύο Αυτοκρατορίες να τα βγάλουμε

πέρα, ήμασταν μια φτωχή και μικρή χώρα. Παρά ταύτα, αντισταθήκαμε, είπαμε δύο φορές «Όχι», και ενώ το Οχυρό αμύνονταν, οι Γερμανοί από κάτι μονοπάτια είχαν μπει στην Κομοτηνή. Και όλες οι Αρχές φύγαν φυσικά και μετά από λίγο, από δεκαπέντε με είκοσι μέρες, κατέβηκαν οι Βούλγαροι. Οι Γερμανοί έκαναν συμμαχία μαζί τους, τους υποσχέθηκαν διάφορα. Σύμμαχοι προχώρησαν στον άξονα τον φασιστικό, τον ναζιστικό, και για αντάλλαγμα τους παραχώρησαν την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη. Οι Γερμανοί στους Βουλγάρους. Οπότε εμείς εδώ είχαμε, από τον Στρυμόνα έως έξω από την Αλεξανδρούπολη, τους Βουλγάρους. Μετά ο Έβρος, το τρίγωνο του Έβρου, έξω από την Αλεξανδρούπολη και μέχρι απάνω, ήταν Ελληνική Πολιτεία, όπως ήταν στην Θεσσαλονίκη, στην Αθήνα, στην υπόλοιπη Ελλάδα, γιατί επικράτησε τριπλή κατοχή, ιταλική, γερμανική και βουλγαρική. Εμείς εδώ, δυστυχώς, είχαμε τον πιο σκληρό κατακτητή δεδομένου ότι οι Βούλγαροι ήτανε πιο απολίτιστοι συγκριτικά με τους Ιταλούς και με τους Γερμανούς, και επειδή ήταν και αυτοί μετά τους Τούρκους ας το πούμε και προαιώνιοι εχθροί. Μαζί με τις Αρχές λοιπόν που ήρθανε, τις στρατιωτικές των Βουλγάρων, ήρθαν και πολιτικές αρχές, αλλά ήρθαν και έποικοι. Τους είπαν μας λέγανε αυτοί που ήρθαν στο χωριό, σε κάθε χωριό ερχόταν οικογένειες Βουλγάρων, ότι έχουν εγκαταλειφθεί τα μέρη αυτά από τους Έλληνες, φύγαν οι Έλληνες κάτω από τον Στρυμόνα και είναι άδεια και γι αυτό ήρθαν. Εν πάση περιπτώσει, ήδη το σχολείο είχε σταματήσει το 1940. Από κει και πέρα, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα και απάνω στον Έβρο, δηλαδή μετά την Αλεξανδρούπολη, δεν ξέρω ένα χωριό Άμφια λέγεται, από κει και πέρα ήταν Ελληνική Πολιτεία, είχε ελληνική διοίκηση, διορισμένη από τους Γερμανούς δηλαδή, αλλά είχαν και το σχολείο τους, τη γλώσσα τους κ.τ.λ. ενώ εμάς εδώ μας στερήσαν ακόμα και τη γλώσσα. Δεν υπήρχε ελληνική γλώσσα να μιλήσεις έξω δημόσια και φυσικά ελληνικά γράμματα και σχολείο. Ήταν τόσο φανατικοί που ήθελαν να εκβουλγαρίσουν τους κατοίκους εδώ. Ακόμη και στις εκκλησίες στις εικόνες σβήσαν τα ελληνικά γράμματα και έγραψαν βουλγάρικα. Και έξω αν μιλούσες ελληνικά, το λιγότερο ήταν να σε μαυρίσουν στο ξύλο. Και αν ήσουν μεγάλος, να σε στείλουν και εξορία. Και γράφανε στους τοίχους βουλγάρικα. Τότε υποχρεωθήκαμε να μάθουμε τα βουλγάρικα, γιατί τέσσερα χρόνια είχαμε να κάνουμε με αυτούς. Με τα παιδιά τους παίζαμε μαζί, βοσκούσαμε μαζί, γύρω γύρω από το σπίτι μας ήταν οικογένειες Βουλγάρων. Και έτσι τα μάθαμε τα βουλγαρικά. Αν σε άκουγαν να μιλάς ελληνικά σου έλεγαν στα βουλγάρικα: «Μιλάτε μόνο βουλγαρική γλώσσα!». Μάλιστα λέγανε ότι όλη η Ευρώπη μιλάει βουλγαρικά και «μόνο εσείς οι Έλληνες δεν θέλετε να μάθετε». Κατά συνέπεια να μην μιλάμε γράμματα ελληνικά όλη την περίοδο μέχρι το '44. Η απελευθέρωση έγινε στις 13 Σεπτεμβρίου του 1944, και τότε ανοίξαν τα σχολεία. Καθηγητές υπήρχαν μόνο δύο» (Ροδίτης- χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο2).

«Εγώ είμαι γεννημένος το 1936. Δεν μπόρεσα να πάω σχολείο γιατί το '40 έκλεισε το σχολείο. Δεν υπήρχε σχολείο στο χωριό μας· στην πόλη υπήρχαν κάποια σχολεία βουλγαρικά όμως» (χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο3).

«Εγώ είμαι γεννημένη το 1935. Σχολείο όμως πήγα όταν τελείωσε η Κατοχή. Πριν, στην Κατοχή δεν πήγα γιατί δεν υπήρχε σχολείο στο χωριό μας» (Ροδίτης-χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο4).

«Το 1931 γεννήθηκα. Σχολείο πήγα μέχρι την Κατοχή. Όταν ξεκίνησε και μετά δεν πήγα γιατί δεν υπήρχε σχολείο στο χωριό. Μόνο στην Κομοτηνή μπορούσες να πας σχολείο. Στο χωριό τίποτα» (Ροδίτης-χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο5).

«Εγώ το '41 πήγα, όταν ήρθαν οι Βούλγαροι και ήμουν αοχτώ χρονών» (Κομοτηνή) (συνέντευξη νο6).

«Το 1940 πήγα. Πέντε χρονών ήμουν τότε. Μόλις ήρθαν οι Βούλγαροι στην Ελλάδα πήγα δυο χρόνια σχολείο» (χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο7).

«Το '38 πήγα σχολείο. Μόλις έγινε ο πόλεμος του 1940, γω ήμουν τρίτη Δημοτικού. Περίπου εννιά χρονών» (Κομοτηνή) (συνέντευξη νο8).

«Το 1942- 43 πήγα σε ελληνικό σχολείο. Ήμουν περίπου εννιά χρονών τότε » (Λεπτή- χωριό του Έβρου) (συνέντευξη νο9).

«1934 στις 11 Νοεμβρίου είμαι γεννημένος. Το '40 πήγα πρώτη φορά στο σχολείο, όταν μπήκαν οι Βούλγαροι» (Γρατινή-χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο10)

«Εγώ γεννήθηκα το 1940. Σχολείο πήγα το 1945. Κείνα τα χρόνια των Βουλγάρων ήμουν μωρό παιδί και δεν θυμάμαι τίποτα απ' αυτούς» (Ροδίτης- χωριό της Ροδόπης) (συνέντευξη νο11).

«Γεννήθηκα το 1927. Στο σχολείο πήγα πρώτη φορά το 1933. Πρώτη δημοτικού. Όταν ήρθαν οι Γερμανοί πρέπει να ήμουν Τρίτη οκτατάξιου, δεκατριών χρονών περίπου. Εκείνη τη μέρα θυμάμαι πήγαμε στο σχολείο και ο Γυμνασιάρχης με δάκρυα στα μάτια μας είπε: «Παιδιά έχω να σας ανακοινώσω κάτι δυσάρεστο. Μας κήρυξαν τον πόλεμο. Θα πάτε στα σπίτια σας και ο Θεός βοηθός!». Και κοντά σ αυτόν δακρύσαμε και εμείς. Δεν είχαμε βέβαια επίγνωση του πολέμου, αλλά ήταν τόσο μεγάλη η συγκίνησή του που μας την μετέδωσε και μας. Και μας έβγαλαν από τα σχολεία, τα επιτάζαν, τα κάναν αποθήκες, γεμίσαν τρόφιμα. Όχι μόνο οι

Γερμανοί, αλλά και μεις. Πέρασαν λοιπόν κανά δύο μήνες και μας είπαν ότι θα ανοίξουν πάλι τα σχολεία. Επειδή όμως τα Γιάννενα βρίσκονταν κοντά στα σύνορα τα θέλαν τα κτίρια και για στρατώνες και για αποθήκες, οπότε δεν μπορούσαμε να βρούμε αίθουσες. Βγάλαμε λοιπόν όλα τα θρανία έξω στην αυλή και κάναμε μάθημα κάτω από τις ακακίες. Είχε έρθει και η άνοιξη και δεν κρυώναμε. Τότε ήρθε, όμως, και η πείνα και άρχισαν να γίνονται συσσίτια στα σχολεία. Κάθε μέρα φεύγοντας από το σχολείο για το σπίτι μας γέμιζαν μια караβάνα γερμανική ή ιταλική για να φάμε γιατί στην αγορά δεν υπήρχε τίποτα. Σου έριχνε ο μάγειρας μια κουταλιά και έφευγες. Η δική μου σειρά ήταν η πιο αδικημένη. Κάθε χρόνο 41, 42, 43 περνούσαμε τις τάξεις με τρεις μήνες μαθήματα. Ένα αλαλούμ επικρατούσε...» (Ιωάννινα) (συνέντευξη νο12).

«Εγώ πήγα στο σχολείο το 1935 στο Σκαμνέλι. Εκεί τελείωσα το δημοτικό, ενώ το Γυμνάσιο στα Γιάννενα» (Σκαμνέλι-Ζαγοροχώρια) (συνέντευξη νο13).

«Εγώ είμαι γεννημένη το '30. Στο σχολείο πήγα πρώτη φορά το '38 στην Κατερίνη. Όταν όμως ήρθε η Κατοχή έκλεισαν τα σχολεία. Το πρωί θυμάμαι που κηρύχθηκε ο πόλεμος ξεκίνησα να πάω στο σχολείο και στο δρόμο έβλεπα περνούσαν φορτηγά γεμάτα κόσμο, έκλαιγαν οι γυναίκες, τα παιδιά και λέω τι γίνεται; Και μου λένε γύρισε πίσω δεν θα έχετε σχολείο γιατί μας κήρυξαν τον πόλεμο. Ήταν το πιο τραγικό που είδα τότε· να κλαίνε τα παιδάκια και να αγκαλιάζουν τους μπαμπάδες τους, οι μάνες τα παιδιά τους και οι γυναίκες τους άντρες τους. Ακόμη το σκέφτομαι και συγκινούμαι. Και από αυτούς που πήγανε οι περισσότεροι δεν γύρισαν τελικά. Σε λίγο καιρό όμως τακτοποιήθηκαν τα πράγματα και συνεχίσαμε κανονικά το σχολείο» (Κατερίνη) (συνέντευξη νο14).

«Εγώ γεννήθηκα το 35...το 40 στην Κατοχή ήμουν πέντε χρονών. Αν θυμάμαι καλά πήγα στο σχολείο το 42-43. Τότε περίπου ήταν. Πήγα μέχρι την Τετάρτη δημοτικού. Μετά άρχισε ο ανταρτοπόλεμος, που ήταν αδελφικός πόλεμος ξέρεις, και μπήκα στις γεωργικές δουλειές» (χωριό του Έβρου) (συνέντευξη νο15).

«Εγώ γεννήθηκα το '28. Το '35 πρέπει να πήγα πρώτη φορά σχολείο» (Δωρίσκος- χωριού του Έβρου) (συνέντευξη νο16).

«Εγώ γεννήθηκα το '35 εδώ στην Αλεξανδρούπολη. Σχολείο πήγα το '41» (Αλεξανδρούπολη) (συνέντευξη νο17)

«Εγώ είμαι γεννημένος στην Αλεξανδρούπολη το '34. Το 1939 πήγα πρώτη φορά σχολείο, στο νηπιαγωγείο στην ενορία του Αγίου Ελευθερίου, αλλά ήρθε ο πόλεμος μετά το '40 και κλείσαν όλα τα σχολεία για κάποιο διάστημα» (Αλεξανδρούπολη) (συνέντευξη νο18).

Πόσες τάξεις υπήρχαν;

«Υπήρχε τρίτη, τετάρτη πέμπτη, έκτη Δημοτικού. Γυμνάσιο κανείς δεν πήγαινε τότε στο χωριό. Μόνο έβγαζαν το Δημοτικό. Εκείνο ήταν. Γυμνάσιο κανείς» (συνέντευξη νο1).

«Όπως και σήμερα. Τρίτη, τετάρτη, πέμπτη τάξη. Αλλά όλα τα μαθήματα μαζί γινόταν. Δεν χωρούσαν όλα τα παιδιά σε μια τάξη. Όλοι μαζί κάναμε ένα πράμα. Γιατί δεν ξέραμε εμείς καθόλου βουλγάρικα, έπρεπε απ' την αρχή να αρχίσουν όλες οι τάξεις το ίδιο πράμα. Κατάλαβες; Δεν είχε να πεις όπως λέτε σήμερα σεις θα πάω στην πέμπτη θα κάνω άλλα μαθήματα, στην έκτη θα κάνω άλλα μαθήματα. Εμείς όλοι μαζί τα Ελληνάκια κάναμε ένα πράμα. Ήταν οι τάξεις όμως χωρισμένες, γιατί μια τάξη δεν μας έπαιρνε όλα μαζί τα παιδιά. Κάθε τάξη είχε και τον δάσκαλό της. Εμάς μας είχε μια δασκάλα. Τα άλλα τα παιδιά τα είχε ένας Βούλγαρος δάσκαλος» (συνέντευξη νο6).

«Έξι τάξεις υπήρχαν. Πρώτη, δευτέρα, τρίτη, τετάρτη, πέμπτη, έκτη» (συνέντευξη νο7).

«Δεν θυμάμαι κορίτσι μου τάξεις. Μπορεί να σου πω τώρα και να μην είναι σωστό» (συνέντευξη νο8).

«Υπήρχαν κανονικά πρώτη, δευτέρα, τρίτη. Έξι τάξεις είχαμε θυμάμαι» (συνέντευξη νο9).

«Είχαμε έξι τάξεις. Από την πρώτη μέχρι την έκτη τάξη» (συνέντευξη νο10).

«Έξι τάξεις υπήρχαν. Κάθε τάξη έκανε ξεχωριστά μάθημα. Η Κατερίνη ήτανε πόλις, δεν ήταν χωριό να κάνουν όλες οι τάξεις μαζί» (συνέντευξη νο14).

«Έξι τάξεις ήταν το σχολείο. Μέχρι έκτη δημοτικού. Για γυμνάσιο δεν ηξέραμε. Από χωριά σε Γυμνάσιο δεν πήγαινε τότε κανένας. Στο Γυμνάσιο πήγαν τα παιδιά που γεννήθηκαν το 43-44 και πιο μετά. Εμάς μας στέλναν σε γεωργικές δουλειές να δουλέψουμε» (συνέντευξη νο15).

«Έξι τάξεις είχε το σχολείο» (συνέντευξη νο16).

«Εξατάξιο ήταν το σχολείο μου» (συνέντευξη νο18).

Πότε ακριβώς λειτουργούσε το σχολείο, πρωί ή απόγευμα/βράδυ;

«Λειτουργούσε πρωί και βράδυ και πήγαιναν όλες οι τάξεις και το πρωί και το βράδυ» (συνέντευξη νο1).

«Πρωί πρωί! Όλο πρωί. Το απόγευμα λειτουργούσαν πολύ αραιά μας έλεγαν να πάμε» (συνέντευξη νο6).

«Όχι, απόγευμα δεν είχαμε σχολείο. Πηγαίναμε πρωινές ώρες» (συνέντευξη νο7).

«Σχολείο πήγαινα μόνο το πρωί. Απόγευμα δεν πηγαίναμε» (συνέντευξη νο8).

«Όλη μέρα πηγαίναμε σχολείο. Πρωί και απόγευμα» (συνέντευξη νο9).

«Και τα δύο. Και πρωί πηγαίναμε και απόγευμα εκεί» (συνέντευξη νο10).

«Μόνο πρωί πηγαίναμε σχολείο. Απόγευμα ποτέ. Μόνο επί Μεταξά είχε καθιερωθεί κάθε Δευτέρα και Τετάρτη απόγευμα να κάνουμε όπως το έλεγαν «αθλοπαιδιές». Εκεί ήταν υποχρεωτική η παρουσία μας. Τις Δευτέρες γινόταν μαθήματα ας πούμε πολέμου, πώς να κρυβόμαστε για παράδειγμα από τους βομβαρδισμούς ή από τις σειρήνες που με την κήρυξη του πολέμου άρχισαν να σφυρίζουν δαιμονιωδώς. Μας κάναν ακόμη και διάφορες διαλέξεις. Εκεί έμαθα λόγου χάρη τι θα πει κράτος και τι έθνος. Άλλο το κράτος άλλο το έθνος. Υπάρχει διάκριση. Τι θα πει αιμορραγία, τι θα πει αιμόπτυση. Κάτι τέτοια απλά πράγματα χρήσιμα όμως για την καθημερινή ζωή. Αυτά από κει τα θυμάμαι γιατί στο γυμνάσιο στερήθηκα πολλές ώρες μαθημάτων λόγω της Κατοχής. Μας είχαν ανοίξει θυμάμαι και μια λέσχη- σαν μια μεγάλη καφετέρια φαντάσου- όπου πηγαίναμε τις Τετάρτες τ' απόγευμα· μέσα είχε μπιλιάρδο, είχε ντάμα και κάτι τέτοια παιχνίδια, που ήταν επιτρεπτά. Παραγγέλναμε λοιπόν ένα κακάο και καθόμασταν και παίζαμε ώρες. Υπήρχε και η ώρα της νεολαίας που, εκτός της γυμναστικής που κάναμε, μαθαίναμε τα διάφορα τραγούδια που ήταν σαν εμβατήρια. Το «γιατί χαίρεται ο κόσμος», για παράδειγμα, το θυμάμαι απ' έξω ακόμα» (συνέντευξη νο12).

«ΩρÁRIO πλήρες: πρωί απόγευμα και Σάββατο πρωί. Διακοπές είχαμε δεκαπενθήμερες τα Χριστούγεννα, αλλά το Πάσχα οι διακοπές ήταν άλλοτε δεκαπενθήμερες και άλλοτε οκταήμερες. Τότε ίσχυε το αναλυτικό πρόγραμμα που ψηφίστηκε το 1913. Μέχρι το 1984-85 ίσχυσε αυτό το Πρόγραμμα ξέρεις, το οποίο τροποποιήθηκε το 1984-85 επί Παπανδρέου» (συνέντευξη νο13).

«Μόνο πρωί πηγαίναμε. Εξαρτάται από το σχολείο. Το σχολείο το δικό μας μας χωρούσε και πηγαίναμε μόνο πρωί» (συνέντευξη νο14).

«Το απόγευμα όχι. Ποτέ. Μόνο ένας μαθητής που ήταν πολύ καλός θυμάμαι πήγαινε και το απόγευμα και παρακολουθούσε μαθήματα» (συνέντευξη νο15).

«Και πρωί και απόγευμα» (συνέντευξη νο16).

«Και το πρωί και το απόγευμα λειτουργούσε το σχολείο» (συνέντευξη νο17).

«Κάθε πρωί πηγαίναμε μόνο. Ήταν στον Άγιο Νικόλαο δίπλα το σχολείο μου, το 3^ο Δημοτικό» (συνέντευξη νο18).

Πόσες ώρες βρισκόσασταν στο σχολείο;

«Σχολούσαμε δώδεκα το μεσημέρι και ύστερα πηγαίναμε πάλι τ' απόγευμα» (συνέντευξη νο1).

«Τέσσερις ώρες. Μέχρι το μεσημέρι έπρεπε να 'μαστε» (συνέντευξη νο6).

«Μέχρι το μεσημέρι ήμασταν σχολείο. Μέχρι τις 1 η ώρα νομίζω. Δεν θυμάμαι πολύ καλά να σου πω τώρα» (συνέντευξη νο7).

«Και το πρωί που πηγαίναμε, μάθημα κάναμε λίγες ώρες. Δεν θυμάμαι πόσες ακριβώς, αλλά ήταν λίγες» (συνέντευξη νο8).

«Μέχρι τη μία περίπου. Τόσο ήταν περίπου. Δεν ξέρω τώρα σίγουρα» (συνέντευξη νο9).

«Από το πρωί που πηγαίναμε νομίζω ότι καθόμασταν μέχρι τις μία η ώρα και ύστερα τ' απόγευμα πηγαίναμε πάλι, αλλά ακριβώς ώρα δεν θυμάμαι τώρα. Περίπου τέσσερις ώρες καθόμασταν τ' απόγευμα» (συνέντευξη νο10).

«Μέχρι τις 2:30 η ώρα καθόμασταν στο σχολείο. Αλλά δεν κάναμε όλο το χρόνο. Δεν κάναμε δηλαδή Σεπτέμβριο με Ιούνιο. Ενώ κάναμε κανονικά ένα μήνα άντε ύστερα μας κλείναν πάλι. Ψαχναμε αίθουσες αλλά όλες ήταν κατειλημμένες από τους Γερμανούς. Τα περισσότερα τα έμαθα στα πρώτα τέσσερα χρόνια δηλαδή 37, 38, 39, 40» (συνέντευξη νο12).

Πόσα περίπου παιδιά και πόσοι δάσκαλοι υπήρχαν στο σχολείο σας;

«Παιδιά δεν θυμάμαι. Δασκάλους το σχολείο μας είχε μόνο δυό. Δεν θυμάμαι μόνο από πού ήταν» (συνέντευξη νο1).

«Όσα παιδιά γνώριζα τότε πήγαιναν σχολείο, αλλά ακριβώς δεν θυμάμαι. Και δάσκαλοι είχαμε, αλλά αριθμό δεν μπορώ να σε πω» (συνέντευξη νο6).

«Ήμασταν περίπου ενενήντα παιδιά» (συνέντευξη νο7).

«Καμιά πενηνταριά παιδιά ήμασταν σίγουρα στο σχολείο» (συνέντευξη νο8).

«Πολλά παιδιά πήγαιναν σχολείο από το χωριό μου. Τώρα ακριβώς πού να θυμάμαι...» (συνέντευξη νο9).

«Ήμασταν πολλά παιδιά, διότι εμείς δεν ήθελαμε να πάμε στο βουλγάρικο το σχολείο, αλλά μας πήγαιναν με το ζόρι. Υποχρεωτικά! Υπήρχανε άλλοτε ένας και άλλοτε δύο δάσκαλοι. Είχαμε μια δασκάλα τις πρωινές ώρες και τις βραδινές είχαμε έναν άλλον. Πέτρο θυμάμαι τον λέγανε. Πολλές τάξεις κάναμε με έναν δάσκαλο. Και πολλές φορές στη χρονιά δηλαδή, αλλάζαμε και δάσκαλο» (συνέντευξη νο10).

«Στο σχολείο που πήγαινα εγώ, στην Καπλάνειο Σχολή, ήμασταν 30-35. Εκεί μέσα απ ότι θυμάμαι» (συνέντευξη νο12).

«Ο μέσος όρος μαθητών στις τάξεις ήταν 30. Δάσκαλοι ανάλογα με τον αριθμό μαθητών. Αν είχε για παράδειγμα 34-35 μαθητές το σχολείο ήταν διτάξιο. Αν είχε παραπάνω τριτάξιο κτλ.» (συνέντευξη νο13).

«Α δεν θυμάμαι πόσα παιδιά είχε το σχολείο αλλά ήταν πολλά. Ένα κανονικό σχολείο. Η Κατερίνη ήταν πόλις άλλωστε. Κι οι δάσκαλοι ήταν πολλοί αλλά στην Κατοχή όσοι ήταν νέοι επιστρατεύθηκαν οπότε έμειναν μόνο οι μεγαλύτεροι δάσκαλοι στην ηλικία και οι γυναίκες» (συνέντευξη νο14).

«Πολλά παιδιά! Δάσκαλοι...ήταν τρεις, τέσσεροι δάσκαλοι. Κάθε τάξη έκανε ξεχωριστά» (συνέντευξη νο15).

«Στο σχολείο που πήγαινα εγώ ήμασταν 150 μαθητές. Τότε κάνανε πολλά παιδιά άλλωστε. Τρεις δάσκαλοι ήταν στο σχολείο μας. Ένας από αυτούς έκανε και τον διευθυντή» (συνέντευξη νο16).

«Εεε πολλά, πάρα πολλά παιδιά. Τσούρμα! Δάσκαλοι δεν θυμάμαι πόσοι. Το μόνο που θυμάμαι είναι ότι δέρνανε. Ξύλο όχι αστεία...» (συνέντευξη νο17).

«Είχε, είχε αρκετά παιδιά. Η Αλεξανδρούπολη τότε ήταν 8.000 κάτοικοι. Υπήρχαν πέντε σχολεία θυμάμαι» (συνέντευξη νο18).

Τι μαθήματα διδάσκονταν στο σχολείο;

«Μας έκαναν Θρησκευτικά, Γεωγραφία, Ιστορία, Μαθηματικά, Ανάγνωση. Να αυτά κάναμε! Θυμάμαι ότι έρχονταν ένας Επιθεωρητής και έλεγε τις δασκάλες» (συνέντευξη νο1).

«Όλα τα μαθήματα τα κάναμε. Αλλά εμείς χαμπάρι δεν είχαμε από αυτά τα πράματα. Έλεγαν σήμερα έχουμε Ιστορία. Ποια ήταν η Ιστορία; Τα έλεγαν εκείνοι στα βουλγάρικα, τα εξηγούσαν οι Έλληνες στα ελληνικά, εκείνοι που ήξεραν τη γλώσσα, γιατί υπήρχαν Έλληνες που ήξεραν βουλγάρικα. Τα εξηγούσαν, αλλά εμείς στα βουλγάρικα δεν ένιωθαμε να απαντήσουμε, τον Βούλγαρο να τον πούμε ότι η ιστορία λέει αυτό. Πού ξέραμε μείς την δικιά τους την Ιστορία, το τί πέρασαν αυτοί; Μείς ξέραμε την ελληνική την ιστορία. Και λέγαμε την ελληνική και την μετέφραζαν. Έλεγαμε ότι αυτό είδαμε στην ελληνική την ιστορία. «Εσύ όπως καταλαβαίνεις κάντο» έλεγε η δασκάλα η Ελληνίδα. Δεν μπορούσαμε καν να συνεννοηθούμε» (συνέντευξη νο6).

«Δεν θυμάμαι καθόλου μαθήματα κορίτσι μου. Θυμάμαι ότι μαθαίναμε να μετράμε ένα, δύο, τρία, λέξεις, μαθαίναμε την αλφαβήτα» (συνέντευξη νο7).

«Στο σχολείο μαθαίναμε βουλγαρικά. Τα γράμματα τα δικά τους που είναι 32, την αλφαβήτα. Μαθαίναμε Ανάγνωση και Αριθμητική» (συνέντευξη νο8).

«Κάναμε Ανάγνωση, Αριθμητική, Ιστορία, Θρησκευτικά. Όλα τα μαθήματα τα κάναμε εμείς» (συνέντευξη νο9).

«Δεν θυμάμαι πολύ καλά. Αριθμητική, μαθαίναμε να διαβάζουμε, μαθαίναμε να μετράμε. Αυτά!» (συνέντευξη νο10).

«Στο δημοτικό κάναμε Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική, Ιστορία, δεν θυμάμαι κάτι άλλο... Μην ξεχνάς ότι ήταν μόνο τέσσερις τάξεις το δημοτικό. Στο Γυμνάσιο κάναμε τα πάντα. Όσα κάνετε και σεις σήμερα δηλαδή. Αρχαία κάναμε, Γραμματική του Τζάρτζανου, ανώμαλα ρήματα μάθαμε, Λατινικά, Ιστορία και τι δεν κάναμε... Μαθηματικά πολλά. Άλγεβρα, Γεωμετρία, Τριγωνομετρία. Φυσική, Χημεία. Είχαμε κι ένα Χημείο τεράστιο αμφιθεατρικό, όπως είναι το Μέγαρο Μουσικής φαντάσου, που είχε τα πάντα μέσα. Μας έδινε ο καθηγητής διάφορα πράγματα, σωληνάκια, οινόπνευμα και τέτοια και κάναμε πειράματα. Είχαμε Τεχνικά, Καλλιγραφία, Ωδική, μάθαμε το πεντάγραμμο, το κλειδί του σολ... Τα πάντα» (συνέντευξη νο12).

«Στην πρώτη κάναμε Ελληνικά δηλαδή Ανάγνωση, Γραφή, Γραμματική και Αντιγραφή. Μαθηματικά δηλαδή Πρακτική Αριθμητική, Άλγεβρα και Γεωμετρία, Ιστορία, Θρησκευτικά, Ιχνογραφία, Τεχνικά. Τα Τεχνικά περιλάμβαναν και την Καλλιγραφία τότε εκτός από τις χειροτεχνίες που κάναμε. Αυτά τα κάναμε κυρίως απογευματινές ώρες. Το πρωί κάναμε κυρίως Ελληνικά και Μαθηματικά και Ιστορία. Στο γυμνάσιο κάναμε τα πάντα. Όλα όσα κάνετε και εσείς σήμερα δηλαδή» (συνέντευξη νο13).

«Μαθήματα. Θα σου πω. Κάναμε Ανάγνωση, Ιστορία, Θρησκευτικά, Αριθμητική, Γεωγραφία. Αυτά κάναμε και στο Γυμνάσιο. Α και Αρχαία βέβαια!» (συνέντευξη νο14).

«Αυτά δεν μπορώ καλά να τα θυμηθώ αλλά ήταν όπως τώρα. Αυτός που πήγαινε στην έκτη τάξη έκανε αυτά που κάνουν και σήμερα στην έκτη τάξη» (συνέντευξη νο15).

«Σχεδόν όλα τα μαθήματα τα οποία είναι τώρα. Αυτά κάναμε κι εμείς. Αριθμητική, Ανάγνωση, Ιστορία, Θρησκευτικά...» (συνέντευξη νο16).

Χρησιμοποιούσατε σχολικά εγχειρίδια;

«Είχαμε βιβλία, αλλά τα πληρώναμε όλα. Δεν τα έδιναν δωρεάν τα βιβλία, τα αγοράζαμε. Και μάλιστα κάθε χρόνο οι παλαιότερες τάξεις πουλούσαν τα βιβλία τους στις επόμενες και αυτοί έπαιρναν άλλα. Οι εύποροι φυσικά είχαν καινούρια βιβλία. Αλλά η πλειοψηφία των μαθητών τότε ήταν παιδιά φτωχών οικογενειών και όσα φθαρμένα ήταν τα βιβλία, τόσο πιο οικονομικά ήτανε. Εγώ, επειδή η οικογένειά μου ήτανε φτωχιά, αγροτική και προσφυγική, κοίταζα τα πιο κουρελιασμένα. Κατόπιν, έπαιρνα κόλλα που έφτιαχναν από ζυμάρι και τα κολλούσα. Έτσι μαθαίναμε γράμματα» (συνέντευξη νο2).

«Μας έδωσαν βιβλία, αλλά άσπρο χαρτί μαύρα γράμματα. Άμα δεν έχεις το δάσκαλο, να σε δείξει, να μάθεις τί είναι αυτό και τί δεν είναι. Μας έδωσαν βιβλία, μας έδωσαν και τετράδια. Όλα στα βουλγάρικα. Τα ελληνικά τα σχολεία τα περίλαβαν οι Βούλγαροι δάσκαλοι. Αναγκαστικά μας έδωσαν και βιβλία βουλγάρικα» (συνέντευξη νο6).

«Δεν θυμάμαι ποια ήταν ακριβώς, αλλά ήταν στα βουλγάρικα. Εγώ ελληνικά βιβλία δεν πρόλαβα να πάρω, γιατί μόλις ξεκίνησα την πρώτη τάξη, μπήκαν οι Βούλγαροι» (συνέντευξη νο7).

«Είχαμε αλλά δεν θυμάμαι ποια ήταν» (συνέντευξη νο9).

«Είχαμε βιβλία, στα βουλγάρικα ήταν, αλλά μετά που είδα και τα ελληνικά βιβλία, τα βουλγάρικα ήταν σχεδόν ίδια με τα δικά μας. Απλά ήταν στα βουλγάρικα» (συνέντευξη νο10).

«Στο δημοτικό δεν είχαμε βιβλία. Ένα αναγνωστικό μόνο. Στο Γυμνάσιο όμως, σε κάθε μάθημα είχαμε κ άλλο βιβλίο. Αλλά δεν τα πετούσαμε τα βιβλία έτσι όπως σήμερα γιατί τα πληρώναμε. Τα αγοράζαμε παλιά και την επόμενη χρονιά τα ξαναπουλούσαμε αν ήταν καθαρά» (συνέντευξη νο12).

«Βιβλία δεν υπήρχαν παρά μόνο τα Αναγνωστικά. Εγώ έτυχε να χω και τα «Ψηλά Βουνά» και τα «Κρινολούλουδα». Βιβλία βγήκανε σιγά - σιγά μετά το 40 αλλά έπρεπε να τα δανειζόμαστε ή να τα αγοράζουμε από το εμπόριο από ιδιωτικά βιβλιοπωλεία. Μέχρι τότε ο δάσκαλος έγραφε στον πίνακα το μάθημα και εμείς έπρεπε να αντιγράφουμε τις περιλήψεις» (συνέντευξη νο13).

«Βιβλία είχαμε αλλά τα αγοράζαμε δεν μας τα έδινε το σχολείο. Και επειδή ήταν πολύ ακριβά μόλις τελείωνε η χρονιά λέγαμε στους πιο μεγάλους φίλους μας «μην τα δώσεις τα βιβλία πουθενά θα τα πάρω εγώ». Και τα παίρναμε έτσι με πολύ λίγα χρήματα» (συνέντευξη νο14).

«Βιβλία είχαμε. Στην αρχή βέβαια ήταν λίγο δυσεύρετα αλλά με τον καιρό άλλαξε αυτό» (συνέντευξη νο15).

«Όλα τα βιβλία τα είχαμε. Βεβαίως» (συνέντευξη νο16).

«Βιβλία όχι δεν είχαμε. Εγώ είχα ένα τετράδιο 120 φύλλα και έβγαζα όλη τη χρονιά» (συνέντευξη νο17).

Την περίοδο της Κατοχής τι σχολεία υπήρχαν στην περιοχή σας (βουλγαρικά, γερμανικά, ελληνικά κλπ) και εσείς σε τί σχολείο πήγατε;

«Εγώ πήγα σε ελληνικό σχολείο. Όταν ήρθαν οι Βούλγαροι στο χωριό μας σταμάτησαν όλα. Έκλεισαν τα σχολεία. Στο χωριό βουλγάρικα σχολεία δεν είχαμε. Όλα τα παιδιά σταμάτησαν από το σχολείο. Οι Βουλγάροι που ήρθαν είχαμε πείνα, δεν μας άφηναν, κρύβομασταν, φτώχεια πέρασαμε, ρούχα δεν είχαμε να βάλουμε, κόβαμε τα σεντόνια και μας έκαναν οι γονείς μας ρούχα» (συνέντευξη νο1).

«Πριν την Κατοχή πήγα σε ελληνικό σχολείο. Από το '40 και μετά τα σχολεία δεν υπήρχαν καθόλου. Όταν ήρθαν οι Βούλγαροι στο χωριό, από το 1940, δεν μας άφηναν καν να μιλήσουμε ελληνικά, όχι να ανοίξει σχολείο. Ανοίξαν βουλγαρικά σχολεία για τους Βούλγαρους, όχι για

τους Έλληνες. Βέβαια όσοι ήθελαν να πάνε μπορούσαν να πάνε. Όμως από το χωριό μας δεν πήγε κανένας» (συνέντευξη νο2).

«Όταν μπήκαν οι Βούλγαροι, τα σχολεία στο χωριό έκλεισαν. Δεν είχαμε ούτε βουλγαρικό σχολείο ούτε τίποτα» (συνέντευξη νο3).

«Πήγα και στο βουλγάρικο το σχολείο εγώ ένα χρόνο. Τα ελληνικά σχολεία τα έκαναν βουλγάρικα. Έκλεισαν τα ελληνικά τα σχολεία και τα παιδιά αναγκάστηκαν να παν στο σχολείο να μάθουν βουλγάρικα. Τέσσερα χρόνια κάθισαν δω» (συνέντευξη νο6).

«Κοίτα να δεις. Το σχολείο ήταν βουλγάρικο στην περιοχή μας. Ο δάσκαλος ερχόταν από ένα άλλο χωριό, το Χάσκα. Περνούσε ένα ποτάμι. Όταν έβρεχε και φούσκωνε πολύ το ποτάμι δεν μπορούσαμε. Όταν είχε λίγο νερό ερχόταν. Έτσι είχαμε δυο χρόνια σχολείο» (συνέντευξη νο7).

«Υπήρχαν βουλγάρικα σχολεία» (συνέντευξη νο8).

«Στην περιοχή μου υπήρχαν ελληνικά σχολεία. Είχαμε ελληνικά σχολεία εμείς στο χωριό μου. Λεπτή λέγεται το χωριό» (συνέντευξη νο9).

«Πήγα και στο βουλγάρικο σχολείο γω. Τέτοια υπήρχαν στο χωριό» (συνέντευξη νο10.)

«Στο χωριό με το που μπήκαν οι Βουλγάροι έκλεισε το σχολείο μας. Δεν λειτούργησε καθόλου» (συνέντευξη νο4).

«Μόλις μπήκαν οι Βούλγαροι κείνο ήταν. Το σχολείο στο χωριό μας έκλεισε» (συνέντευξη νο5).

«Σε ελληνικό σχολείο πήγα και στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο. Μόνο ελληνικά σχολεία είχαμε στα Γιάννενα. Το γυμνάσιο μάλιστα στο οποίο πήγα, η Ζωσιμαία σχολή, ήταν Γυμνάσιο πρότυπο Ελλάδος. Τότε ήταν δύο νομίζω τα πρότυπα: ένα των Ιωαννίνων, η Ζωσιμαία σχολή, την οποία είχαν κάνει κάποιοι ευεργέτες, οι Ζωσιμάδες, και ένα άλλο κάπου στην Πελοπόννησο. Αλλά ίσχυε το εξής: δεν μπορούσες να παραμείνεις στο σχολείο αν έπεφτες κάτω από το 14. Σου λέγαν του χρόνου θα πας στο Αρρένων σε κάποιο άλλο σημείο της πόλεως. Υπήρχαν δύο γυμνάσια αρρένων στα Γιάννενα και ένα θηλέων» (συνέντευξη νο12).

«Σε ελληνικό σχολείο. Μόνο ελληνικά σχολεία είχαμε στην περιοχή (συνέντευξη νο13).

«Ελληνικά σχολεία είχαμε στην Κατερίνη» (συνέντευξη νο14).

«Ελληνικό ήταν το σχολείο! Ελληνικό!» (συνέντευξη νο15).

«Στο χωριό μου στο Δωρίσκο είχε ελληνικό σχολείο» (συνέντευξη νο16).

«Ελληνικά ήταν τα σχολεία εδώ στην Αλεξανδρούπολη» (συνέντευξη νο17).

«Πήγα δύο χρόνια στο βουλγάρικο σχολείο. Τα ελληνικά σχολεία είχαν κλείσει στην Κατοχή. Ακόμα και οι εκκλησίες ξέρετε λειτουργούσαν με Βουλγάρους ιερείς Πήγα, λοιπόν, στην πρώτη, στη δεύτερα και μετά από ένα περιστατικό τα παράτησα. Τι ήταν το περιστατικό; Κάθε πρωί η δασκάλα μας με μια βέργα με αγκάθια στο χέρι έλεγχε τα χέρια μας αν ήταν καθαρά ή όχι. Μια μέρα λοιπόν πριν φτάσω στο σχολείο κάπου σκαρφάλωσα και τα χέρια μου λερώθηκαν. Τόσο πολύ πόνεσα λοιπόν που δεν θέλησα να ξαναπάω σχολείο» (συνέντευξη νο18).

Ποια ήταν η καταγωγή των δασκάλων σας;

«Είχε και Έλληνες δάσκαλοι είχε και Βούλγαροι. Και οι δασκάλες μη νομίζεις ότι ήταν μορφωμένες δασκάλες. Όποια προλάβαινε έμπαινε μέσα στο σχολείο, ήξερε βουλγάρικά, τι μας έλεγαν νομίζεις; Τα κάλαντα βουλγάρικά μας μάθαιναν, να λέμε τα κάλαντα τα βουλγάρικά τα Χριστούγεννα. Αυτά μας μάθαιναν. Η Ελληνίδα, η δασκάλα αναγκαστικά κάθονταν. Τι ήξερε για...Ελληνικά ήξερε η κοπέλα, πού να ξέρει τα βουλγάρικά; Έμπαιναν και οι δασκάλες οι Ελληνίδες, αλλά περισσότερο οι Βούλγαροι μας μιλούσαν. Άλλα καταλάβαιναμε, άλλα δεν καταλάβαιναμε» (συνέντευξη νο6).

«Δεν θυμάμαι πολύ καλά εάν υπήρχαν Έλληνες δάσκαλοι. Εγώ, όμως, είχα Βούλγαρο δάσκαλο» (συνέντευξη νο7).

«Και οι δάσκαλοι Βούλγαροι. Δεν είχε ελληνικά πουθενά. Αν πήγαινες σε κανένα γραφείο ή κάπου να ψωνίσεις σου έλεγαν: «Να μιλάτε μόνο βουλγαρικά!» (συνέντευξη νο8).

«Όλοι οι δάσκαλοι ήταν Έλληνες. Δεν είχαμε ξένους εμείς εκεί» (συνέντευξη νο9).

«Στο βουλγάρικο το σχολείο Βούλγαροι ήταν οι δάσκαλοι. Δεν υπήρχε ούτε ένας Έλληνας» (συνέντευξη νο10).

«Έλληνες ήταν όλοι οι δάσκαλοι. Στο δημοτικό μάλιστα θυμάμαι όλα τα χρόνια είχαμε μια δασκάλα γριούλα που ήταν κουτσή, αλλά τόσο καλή ήταν που μέχρι και θέατρο μας έκανε στην Τρίτη δημοτικού με τον Αγαμέμνονα. Τότε γίνονταν, ξέρεις, και ανάπηροι δάσκαλοι. Μετά θυμάμαι ήρθε μια διαταγή, που έθεσε διάφορα κριτήρια για την επιλογή των δασκάλων. Και η αναπηρία, το να είσαι κουτσός, για παράδειγμα, θεωρούνταν σφάλμα» (συνέντευξη νο12).

«Μόνο Έλληνες δασκάλους είχαμε εμείς» (συνέντευξη νο13).

«Έλληνες ήταν οι δάσκαλοι. Όλα ελληνικά. Είχαμε θυμάμαι έναν δάσκαλο από την Τρίπολη. Παπαδημητρίου λεγόταν. Πολύ αυστηρός. Πάρα πολύ. Η μόνη του έννοια ήταν να σε βάλει τιμωρία» (συνέντευξη νο16).

«Κι οι δάσκαλοι Βούλγαροι ήταν φυσικά. Είχαμε μια δασκάλα θυμάμαι» (συνέντευξη νο18).

Σε ποια γλώσσα διδασκόσασταν τα μαθήματα και σε ποια γλώσσα μιλούσαν ή έπρεπε να μιλάνε οι μαθητές;

«Στην βουλγάρικη τη γλώσσα μας έκαναν τα μαθήματα μας. Βούλγαροι Βούλγαροι. Οι Έλληνες ήταν εκεί να μας λεν τί είπε για να μπορούμε να καταλάβουμε το τί μας έλεγαν οι Βούλγαροι. Αλλιώς... Οι μαθητές δεν ήταν υποχρεωτικό να μιλούν βουλγάρικα» (συνέντευξη νο6).

«Όλα στα βουλγαρικά έπρεπε να τα μαθαίνουμε. Βέβαια! Είχαμε στο χωριό μέσα Βουλγάρους. Εμάς μας βγάλαν από το σπίτι μας και βάλανε μέσα βουλγάρικη οικογένεια. Είχαμε πολλά Βουλγαράκια κοντά μας και έτσι μάθαμε βουλγαρικά. Όλη μέρα παίζαμε μαζί, φυλάγαμε τα ζώα, πηγαίναμε στο ποτάμι και κολυμπούσαμε όλη τη μέρα. Ημασταν ανάμικτοι» (συνέντευξη νο7).

«Όλα τα μαθήματα ήταν στα βουλγάρικα. Όλοι έπρεπε να μιλάμε την γλώσσα τη βουλγαρική. Όχι μόνο στο σχολείο. Παντού» (συνέντευξη νο8).

«Όλα τα μαθήματα μάς τα κάναν στα ελληνικά. Όλοι ελληνικά μιλούσαμε» (συνέντευξη νο9).

«Όλα τα μαθήματα στα βουλγάρικα τα κάναμε και όσα ήξερε η δασκάλα μας μιλούσε και ελληνικά. Αλλά κυρίως βουλγάρικα» (συνέντευξη νο10).

«Ε ελληνικό ήταν το σχολείο, στα ελληνικά ήταν όλα τα μαθήματα» (συνέντευξη νο12).

«Στα ελληνικά όλα. Ανάλογα βέβαια με την εκάστοτε κυβέρνηση άλλοτε το μάθημα γινόταν στην καθαρεύουσα και άλλοτε στη δημοτική. Ο Μεταξάς για παράδειγμα καθιέρωσε τη δημοτική. Σε όλα. Εγώ ξεκίνησα το σχολείο με καθαρεύουσα και τελείωσα με δημοτική» (συνέντευξη νο13).

Πόσα χρόνια διαρκούσε η εκπαίδευση στο σχολείο;

«Το Δημοτικό που ξεκίνησα εγώ εκείνη την εποχή ήτανε για έξι χρόνια. Αφού και οι τάξεις έξι ήτανε: πρώτη, δεύτερα, τρίτη, τετάρτη, πέμπτη, έκτη» (συνέντευξη νο7).

«Όσες τάξεις είχαμε τόσα χρόνια κρατούσε το σχολείο. Αλλά δεν θυμάμαι τώρα να σου πω τις τάξεις που ήμασταν» (συνέντευξη νο8).

«Η εκπαίδευση κρατούσε έξι χρόνια. Όσες τάξεις είχαμε, τόσα χρόνια πηγαίναμε και σχολείο» (συνέντευξη νο9).

«Το σχολείο τελείωσε όταν έφυγαν οι Βούλγαροι. Δεν τελειώσαμε βέβαια το σχολείο. Σταματήσαμε απλά» (συνέντευξη νο10).

«Τέσσερις τάξεις ήταν το δημοτικό και οχτώ το γυμνάσιο. Τότε για πρώτη φορά, το 1937 αν δεν απατώμαι αποφάσισε η κυβέρνηση να κάνει το γυμνάσιο οχτατάξιο. Κατήργησαν το εξατάξιο και πήγαμε από την Τετάρτη τάξη αφού δώσαμε εξετάσεις εισαγωγικές, προφορικά και γραπτά, κατευθείαν στο Γυμνάσιο. Αντί για Πέμπτη δημοτικού δηλαδή πήγα πρώτη οκτατάξιο. Έτσι λεγόταν» (συνέντευξη νο12).

«Πήγα 6 χρόνια δημοτικό και έξι Γυμνάσιο. Ο Μεταξάς είχε καθιερώσει το οκτατάξιο Γυμνάσιο. Εμείς όμως που ήμασταν σε χωριά δεν μπορούσαμε να πάμε από την Τετάρτη δημοτικού στην πρώτη οκτατάξιο και πηγαίναμε από την έκτη δημοτικού στην τρίτη οκτατάξιο. Λειτουργούσαν δηλαδή οκτατάξια με οκτώ τάξεις αλλά με έξι χρόνια φοίτηση» (συνέντευξη νο13).

«Έξι τάξεις είχε το Δημοτικό αλλά μπορούσε από την τετάρτη δημοτικού να δώσει εξετάσεις και να πας στην πρώτη οκτατάξιο. Αν δεν περνούσες πήγαινες στην πέμπτη και έκτη δημοτικού» (συνέντευξη νο14).

«Τέσσερις τάξεις ήταν το Δημοτικό και οκτώ το Γυμνάσιο» (συνέντευξη νο18).

Μετά την κατοχή πήγατε σχολείο;

«Μετά το 1944 που έφυγαν οι Βουλγάροι σταμάτησα το σχολείο. Δεν ξαναπήγα από τότε» (συνέντευξη νο6).

«Υστερα άμα έφυγαν οι Βούλγαροι, ήρθε ένας δάσκαλος εδώ στο χωριό και όποιος μπορούσε πήγαινε και τον έκαμνε Μαθηματικά. Άμα μπορούσε να πληρώσει. Ο αδελφός μου πήγε. Εγώ ήθελα να πάω, αλλά ο μπαμπάς μου είπε “ Τί δουλειά έχει να πάει το κορίτσι να μάθει Μαθηματικά;”. Αυτά, όμως, όταν έφυγαν οι Βούλγαροι» (συνέντευξη νο1).

«Μετά την απελευθέρωση άνοιξαν τα σχολεία, δεν υπήρχαν δάσκαλοι και καθηγητές. Δύο μόνο καθηγητές υπήρχανε και λίγοι δάσκαλοι, οι οποίοι κάνανε στο Γυμνάσιο μάθημα. Για παράδειγμα είχαμε έναν Μαθηματικό, ο οποίος δεν ήταν καν δάσκαλος. Ήξερε καλά Μαθηματικά και μας έκανε Μαθηματικά σαν καθηγητής. Αφού και γω μαθητής του Γυμνασίου έκανα τον δάσκαλο. Στο χωριό έκανε τακτικά μάθημα ένας ψάλτης του χωριού, ο οποίος είχε τελειώσει το Δημοτικό. Εγώ ήξερα περισσότερα πράγματα ως Γυμνασιόπαις και όποτε έβρισκα χρόνο βοηθούσα. Έκανα και τον δάσκαλο στο χωριό. Αυτό κράτησε μέχρι το '45. Το 1945 ήρθανε κανονικά οι καθηγητές, άρχισαν να λειτουργούνε ζανά τα σχολεία, ήρθε το Επίσημο Κράτος, η Εθνική Κυβέρνηση. Πριν αρχίσει ο εμφύλιος έγιναν τα Δεκεμβριανά, επικράτησε το επίσημο κράτος και άρχισαν να λειτουργούν ζανά τα σχολεία. Την περίοδο του εμφυλίου φυσικά βγήκαν πολλά προβλήματα. Υπήρχαν βομβαρδισμοί από τους Αντάρτες στην Κομοτηνή, τη νύχτα κοιμόμασταν δεξιά και αριστερά σε καταφύγια. Παρά ταύτα πηγαίναμε στο σχολείο την άλλη τη μέρα το πρωί και τελειώσαμε το Γυμνάσιο μετά κόπων και βασάνων. Και από κει και πέρα λειτούργησε κανονικά το σχολείο. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου το σχολείο λειτουργούσε κανονικά με όλα τα προβλήματα φυσικά. Οποσδήποτε, επειδή εδώ μέσα στην πόλη δεν υπήρχαν συγκρούσεις, οι αντάρτες ήτανε στο βουνό, κάνανε νυχτερινές επιδρομές, βάζανε νάρκες, σκοτώναν κόσμο, αρπάζανε από τα χωριά, επιστρατεύανε, κάνανε παιδομάζωμα. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου υπήρχανε προβλήματα, δυσκολίες, αλλά τα σχολεία λειτουργούσαν. Τότε είχαμε και πρωινά και απογευματινά μαθήματα. Είχαμε και το Σάββατο σχολείο. Και επειδή τότε υπήρχε ένα Γυμνάσιο, ας το πω το Κλασσικό, πηγαίναμε το πρωί εμείς και το απόγευμα τα κορίτσια. Πηγαίναμε το πρωί μια εβδομάδα εμείς και μία τα κορίτσια. Μετά έγινε το Γυμνάσιο θηλέων. Οπότε χωρίσαμε. Αλλά υπήρχε και μία περίοδος, μετά τον πόλεμο, που δεν είχαμε καθηγητές και ήμασταν μαζί. Ήταν και λίγοι φυσικά οι μαθητές, και τα αγόρια και τα κορίτσια. Για κάποια περίοδο ήταν μικτή η τάξη. Πρέπει να κάναμε γύρω στις έξι ώρες μάθημα. Είχαμε πολλή ύλη. Ήτανε δύσκολο. Αρχαία κάναμε πολλές ώρες, Μαθηματικά πολλές ώρες, κάναμε Γαλλικά. Τότε η Γαλλική ήταν η επίσημη γλώσσα. Μόνο Γαλλικά. Κοσμογραφία κάναμε, Γεωγραφία. Το σχολείο μας ήταν οκτατάξιο, όπως είπα. Αυτό το έκανε ο Μεταξάς. Τότε πηγαίναμε στο Γυμνάσιο από την τερτάρτη τάξη του Δημοτικού. Από τετάρτη πηγαίναμε στην πρώτη Γυμνασίου. Εγώ, όμως, είχα τελειώσει το Δημοτικό σχολείο και όταν έδωσα εισαγωγικές

εξετάσεις με κατέταξαν στην δευτέρα Γυμνασίου. Επειδή τελείωσα το Δημοτικό και είχα γνώσεις, στις εισαγωγικές δεν πήγα στην πρώτη, πήγα στη δευτέρα κατευθείαν. Τον Σεπτέμβρη του '40 είχα προαχθεί στην τρίτη και με βρήκε ο πόλεμος στην τρίτη. Μετά την απελευθέρωση του '44, γράφτηκα πάλι στη τρίτη. Όταν ήρθαν οι επίσημες Αρχές, το Επίσημο Κράτος το 1945, μας έδωσε το δικαίωμα με έναν νόμο ως «κατ'ιδίαν διδαχθέντες», να δώσουμε δυο φορές εξετάσεις τον ίδιο χρόνο. Οπότε εκεί σε έναν χρόνο πήρα δυο τάξεις. Μέσα σε ένα χρόνο τελείωσα δυο τάξεις. Γι' αυτό το 1947/48 τελείωσα στην ογδόη. Αυτό το κάνανε όλοι σχεδόν της γενιάς μου. Μετά το '48 μέχρι το '50, το 1949 τελείωσε ο πόλεμος. Ήτανε πολύ δύσκολα τότε για τα παιδιά να μάθουνε γράμματα. Εγώ ήθελα να πάω να σπουδάσω και στη Νομική, αλλά δεν τα κατάφερα. Οι κομμουνιστές χτυπήσανε το χωριό μας. Πήραν τον γαμπρό μου, της αδερφής μου τον άντρα, αιχμάλωτο και ένας ακόμη και τους εκτελέσανε. Οπότε έμεινε η αδερφή μου χήρα, είκοσι τριών χρονών κοπέλα και ένα μωρό τριών μηνών στην αγκαλιά, η μάνα μας είχε πεθάνει. Έτσι, ναυάγησαν τα όνειρά μου. Δεν έμαθα παραπάνω από το Γυμνάσιο γράμματα. Αλλά τα γράμματα είναι στο άνθρωπο. Μπορεί ο άλλος να μην πήγε καθόλου στο σχολείο, αλλά να ξέρει να γράφει ποιήματα και λογοτεχνήματα. Και έτσι τελειώνει η περίοδος της διδασκαλίας και της μάθησης, αν και «διδάσκων διδασκόμενος» εγώ εφαρμόζω και εκείνο που λέει ο Σωκράτης: «εν οίδα ότι ουδέν οίδα». Να μην λέει ο άνθρωπος ότι τα ξέρει όλα. Γιατί η ημιμάθεια είναι χειρότερη της αμάθειας;» (συνέντευξη νο2).

«Το '44 που φύγαν οι Βούλγαροι, τότε πήγαν λίγο να ανοίξουν τα σχολεία μας. Είχαμε δάσκαλο δικό μας, από το χωριό μας ένα παιδί που ήξερε γράμματα πολλά τότε και αυτό γράφτηκε ύστερα στον Κομμουνισμό. Το 1946 ιδρύθηκε το Αντάρτικο, αλλά στην αρχή δεν παίρνανε κόσμο τότε. Στην αρχή το πήγαν έτσι ήρεμα. Ύστερα '47, '48 άναψε το πελεκούδι. Κατάλαβες; Τότε δια της βίας παίρνανε κόσμο οι Αντάρτες. Εμένα οι γονείς μου κοιμόταν μέσα σε καλαμπόκια για να γλιτώσουνε, για να μην τους πάρουν στο βουνό επάνω. Οι Αντάρτες κατεβαίνανε κάθε βράδυ στα χωριά και ψάχνανε. Είχανε πάρει παιδιά. Τους ήξερε εγώ. Και μένα θα με παίρνανε, αλλά επειδή ήμουν μικρόσωμος δεν είχα το ανάστημα που έπρεπε. Εγώ, όμως, τα χρονάκια μου τα είχα, αλλά αυτοί είπαν: «Δεν μας κάνει. Μικρό είναι!». Δύο ήταν οι Αντάρτες αυτοί. Σαμποταρισταί. Μετά την κατοχή που λες, πήγαν να ανοίξουν λίγο τα σχολεία, αλλά έκλεισαν μετά από λίγο εξαιτίας του πολέμου. Εγώ πήγα στην Αρίσβη, εκεί που υπήρχε αστυνομία και μπόρεσε να λειτουργήσει το σχολείο. Εγώ σε κείνο το σχολείο πήγα τρεις μήνες. Μόλις ήρθε το καλοκαίρι, πήγα στο χωριό μου, γιατί είχαμε δουλειές. Δεν μπορούσαμε να συνεχίσουμε το σχολείο. Το σχολείο και πρωί και απόγευμα ήτανε. Όσοι ήμασταν πρωινοί καθόμασταν στο σχολείο μέχρι το μεσημέρι. Και το απόγευμα πήγαιναν τα απογευματινά. Έτσι

ακριβώς όπως είναι σήμερα ήταν οι τάξεις. Έξι ήταν στον αριθμό. Εγώ βέβαια ήμουν μεγάλος και την τάξη μου δεν μπόρεσα να την βγάλω. Έπρεπε να δουλέψω. Σε τρεις μήνες πόσα να μάθω; Κατάλαβες; Το σχολείο είχε παιδιά βέβαια, αλλά όχι πολλά. Μερικά είχαν πάει Κομοτηνή. Μοιραστήκανε τα παιδιά. Φύγανε! Και όλα βέβαια στα ελληνικά. Ο δάσκαλος τότε λεγόταν «Κόρακας» άμα θες να το μάθεις αυτό. Το Δημοτικό στην Αρίσβη, όσο ήτανε η αστυνομία εκεί, λειτουργούσε. Ύστερα που διαλύθηκαν τα πάντα, έκλεισε. Οι Αντάρτες έκαμαν κουμάντο» (συνέντευξη νο3).

«Πήγα γω θυμάμαι δύο χρονιές, σε ένα μήνα μέσα πρώτη και δευτέρα με έβαλαν. Αλλά αυτό όταν έφυγαν Βουλγάροι. Δηλαδή εγώ πήγα σε ένα χρόνο μέσα δύο τάξεις με έβαλαν και μετά μας έκαψαν το σπίτι και από το χωριό φύγαμε και πήγαμε στην Κομοτηνή και ξανά δεν πήγα γω στο σχολείο μετά από αυτό. Το σπίτι της γιαγιάς το κάψαν οι Αντάρτες γιατί ο άντρας της ήταν στη χωροφυλακή. Το έμαθαν οι Αντάρτες και μας έκαψαν το σπίτι την ώρα που ήμασταν και μεις μέσα. Κάηκαν τα πάντα παιδί μου. Στην Κομοτηνή που πήγα, δεν πήγα στο σχολείο. Τα άλλα τα αδέρφια μου πήγαν, αλλά γώ όχι. Πριν σταματήσω το σχολείο, θυμάμαι για ένα διάστημα λειτουργούσε και πρωί και απόγευμα. Πηγαίναμε μέχρι το μεσημέρι και μετά και το βράδυ πηγαίναμε. Οι τάξεις ήταν μέχρι την έκτη, αλλά δύο δασκάλοι ήταν. Η πρώτη, η δευτέρα και η τρίτη ένας δάσκαλος. Τετάρτη και πέμπτη και έκτη άλλος ένας δάσκαλος. Έλληνες δάσκαλοι ήταν. Μαθήματα κάναμε και Αριθμητική και Ανάγνωση, αλλά είπαμε εγώ δεν πήγα πολύ σχολείο. Σε ένα χρόνο μέσα τί να προλάβω να μάθω και τί να θυμηθώ. Βιβλία δεν είχαμε. Μαζεύαμε από δω και από κει και φτιάχναμε τετράδια» (συνέντευξη νο4).

«Μετά την κατοχή που έφυγαν οι Βούλγαροι είχαμε έναν ψάλτη στο χωριό και μας έμαθα και γράμματα και με κείνα μείναμε. Στο σχολείο πήγα και μέσα σε ένα χρόνο κάναμε σχεδόν όλες τις τάξεις. Μέχρι τον πολλαπλασιασμό μάθαμε, από κει και πέρα δεν χρειάζονταν κάτι άλλο. Αν ήξερες πολλαπλασιασμό ήσουν καλά. Δάσκαλος ήταν ένας στο χωριό. Αυτός ο ψάλτης που σε είπα. Αυτός ήξερε γράμματα, αυτός μας έκανε. Το πρωί λειτουργούσε το σχολείο στο χωριό. Το απόγευμα δεν θυμάμαι καλά να σου πω. Δεν θυμάμαι να πηγαινα και το απόγευμα. Πολλά παιδιά πάντως ήμασταν στο σχολείο, αλλά δάσκαλος μόνο ένας. Κείνος μας μάθαινε. Μαθήματα θυμάμαι καλά μόνο τα Μαθηματικά. Κάναμε μέχρι τον πολλαπλασιασμό. Μόλις φτάσαμε την διαίρεση μας είπαν δεν χρειάζεται. Τα μοιραζόμαστε και έτσι (γέλια). Και Ανάγνωση κάναμε, αλλά τα γράμματα μέσα σε ένα χρόνο μαθαίνονται; Δε μαθαίνονται. Και Θρησκευτικά κάναμε. Την «Τιμιωτέρα» έμαθα εκεί. Κουμάντο στο σχολείο έκανε αυτός ο ψάλτης. Το χωριό τον έβαλε μέσα και το χωριό τον πλήρωνε κιόλας. Μετά δεν ξαναπήγα σχολείο. Έπρεπε να δουλέψω στα αγροτικά, γιατί δεν είχαμε να φάμε» (συνέντευξη νο5).

«Μετά την απελευθέρωση από τους Βουλγάρους συνεχίσαμε το σχολείο, αλλά είχαμε τον εμφύλιο πάλι. Είχαμε μια δασκάλα από δω από την Κομοτηνή. Πότε ερχόταν και πότε δεν ερχόταν στο χωριό μας. Δρόμους δεν είχαμε, λάσπη υπήρχε και δεν μπορούσε να ρθει. Κάθε μέρα αντάρτηδες ερχόταν, φεύγαν, φοβόταν να ρθούν οι δασκάλες. Πολύ λίγο κάναμε μάθημα. Και οι δασκάλες δεν ήταν διορισμένες, ήταν έκτακτες. Κάπως έτσι» (συνέντευξη νο7).

«Δεν μπόρεσα να πάω σχολείο μετά την κατοχή, γιατί μετά είχαμε και τον εμφύλιο και έπρεπε να βοηθάω στο χωριό τον πατέρα μου στα χωράφια, για να έχουμε να φάμε» (συνέντευξη νο8).

«Συνέχισα κανονικά το σχολείο» (συνέντευξη νο9).

«Μετά την κατοχή λειτούργησαν πάλι τα ελληνικά σχολεία. Λειτούργησαν αλλά πώς γίνονταν: στη μια χρονιά πέρασαν από το χωριό μας μπορεί και τέσσερις δάσκαλοι. Και οι δάσκαλοι αυτοί ήταν άλλος εφοριακός, άλλος ήταν απόφοιτος Γυμνασίου. Μάθημα έκαναν αυτοί που ήξεραν γράμματα. Σε όλο το εμφύλιο εγώ πήγαινα σχολείο. Η διαφορά ήταν μόνο ότι εμείς που πηγαίναμε τότε Δημοτικό, ήμασταν μεγάλοι. Μεγάλοι ήμασταν. Αλλά οι δασκάλοι που ερχόταν και είχαν πτυχίο δασκάλου ήταν καλοί. Πιο καλοί από τους άλλους. Οι πρώτοι όλο παιχνίδια μας μάθαιναν» (συνέντευξη νο10).

«Ο Εμφύλιος πόλεμος έγινε το 1946. Το 1946-1947 ήμασταν εμείς στην Κομοτηνή. Φύγαμε από το χωριό, από τον Ροδίτη. Φύγαμε επειδή μας κάψανε το σπίτι μας Αντάρτες. Επειδή ο μπαμπάς μου ήταν χωροφύλακας. Δεν μας αφήσαν τίποτα. Με συγχωρείς με τα εσώρουχα φύγαμε κάτω. Και εκεί πήγαινα στο σχολείο. Πήγαινα στο 2^ο Σχολείο της Κομοτηνής και πρωί και απόγευμα θυμάμαι, από το πρωί μέχρι τις μία και μετά πάλι κατά τις έξι πρέπει να ήταν. Έξι τάξεις είχαμε και τότε, όπως έχουν τα παιδιά σήμερα. Εγώ το 1946-1947 πήγαινα στην πρώτη τάξη. Στο σχολείο πολλά παιδιά πηγαίνανε γιατί στην Κομοτηνή πήγαν άνθρωποι από όλα τα χωριά κείνα τα χρόνια. Και μεις βλέπεις ότι κατεβήκαμε στην Κομοτηνή. Μέχρι που είχε διευθυντή στο σχολείο μας και οι δασκάλοι ήταν πολλοί, ήταν μεγάλο σχολείο. Κάναμε Ιστορία, Αριθμητική, Μαθηματικά, Θρησκευτικά, Ανάγνωση. Να αυτά κάναμε! Τώρα βιβλία... δώσε μου το δικό σου να σε δώσω το δικό μου ήταν. Ανταλλάσσαμε για να έχουμε. Κουμάντο στο σχολείο έκανε ο διευθυντής και μετά οι δασκάλοι. Το σχολείο δεν λειτουργούσε με δυσκολίες παρά τον πόλεμο, γιατί το '46-'47 το βράδυ γίνονταν ότι ήταν για να γίνει. Οι Αντάρτες το βράδυ έρχονταν, δεν έρχονταν την ημέρα στα σχολεία. Το βράδυ έρχονταν και χτυπούσαν. Δεν είχαν να κάνουν με τα σχολεία» (συνέντευξη νο11).

«Εγώ όταν τελείωσε η κατοχή είχα τελειώσει πια το σχολείο. Το '45 πήρα τ' απολυτήριο του Γυμνασίου. Μάλιστα δεν τελείωσα τον Ιούνιο, όπως τελειωναν κανονικά. Επειδή ήμασταν ένα αλαλούμ τελείωσα τα Χριστούγεννα τέτοια εποχή. Είχε παραταθεί δηλαδή το σχολικό έτος λόγω της ανωμαλίας. Μετά είχα σκοπό να πάω στην Ακαδημία να γίνω δάσκαλος γιατί την είχαμε μες τα πόδια μας (Γιάννενα). Βέβαια, ξέρεις οι δάσκαλοι τότε δεν ήταν ζηλευτό το επάγγελμά τους γιατί σήμαινε απομόνωση. Πηγαίνουν σε χωριά και δεν υπήρχε καμία συγκοινωνία. Ούτε αυτοκίνητο ούτε λεωφορείο ούτε τίποτα. Γι αυτό δεν ήθελα να πάω κιόλας. Μόλις ήρθε η άνοιξη όμως έρχεται μια διαταγή και λέει θα λειτουργήσουν σχολές τριών Τ, δηλαδή τηλεγραφητών για τα ταχυδρομεία. Ταχυδρομείο, τηλέφωνα, τηλέγραφος, αυτά ήταν τα 3 Τ. Έτσι, μόλις έμαθα ότι άνοιξε αυτή η Σχολή πήγα έδωσα εξετάσεις και επιτυχάνω. Οπότε πήγα εκεί ένα χρόνο εκπαίδευση και σε ένα χρόνο το '47 τελείωσα» (συνέντευξη νο12).

«Μετά την Κατοχή συνέχισα κανονικά το σχολείο. Το γυμνάσιο το τελείωσα το '50 λόγω κατοχής αφού τα σχολεία έκλειναν και άνοιγαν συνεχώς. Κάθε χρόνο έδιναν εξετάσεις και κάθε χρόνο καίγονταν τα αρχεία και ξανά πάλι. Το 44-45 βγάλαν νόμο και άρχισε η σχολική χρονιά το Σεπτέμβριο και τα Χριστούγεννα τελείωσε. Είχαμε μάλιστα το δικαίωμα να μην πηγαίνουμε στο σχολείο και δίνανε εξετάσεις και αν περνούσαμε προαγόμασταν στην επόμενη τάξη. Μετά το Γυμνάσιο έδωσα εξετάσει για να περάσω στην Ακαδημία στα Γιάννενα. Ο αριθμός των εισακτέων ήταν πολύ περιορισμένος. Από χίλιοι θυμάμαι που ήταν οι υποψήφιοι μπήκαμε 100» (συνέντευξη νο13).

«Μετά την Κατοχή συνέχισα να τελειώσα το Γυμνάσιο το '50. Βέβαια και όταν ήρθαν οι Γερμανοί πήγα κανονικά στο σχολείο. Μόνο που επειδή μας είχαν πάρει τα σχολεία και στην Κατερίνη ήταν ένα το Γυμνάσιο, πηγαίναμε στο πάρκο όλο το Γυμνάσιο και ο κάθε καθηγητής έκανε μάθημα στην τάξη του σε μια απόσταση εκατό μέτρα η μία από την άλλη. Και δίδασκε ο καθηγητής κάτω από τα δέντρα και μεις καθόμασταν κάτω στο χόμα» (συνέντευξη νο14).

«Μετά την Κατοχή δεν ξαναπήγα στο σχολείο. Ελάχιστοι πήγαν ξανά σχολείο. Από το δικό μου το χωρίο θυμάμαι μόνο δύο παιδιά συνέχισαν μετά» (συνέντευξη νο15).

«Μετά την Κατοχή εγώ είχα πια τελειώσει το σχολείο» (συνέντευξη νο16).

«Συνέχισα να τελειώσω το δημοτικό. Τρόμαξα να το τελειώσω!» (συνέντευξη νο17).

«Αμέσως μετά την απελευθέρωση πήγα στο ελληνικό σχολείο το 44 45. Επειδή όμως χάναμε όλοι χρόνια πήγαμε στην πρώτη τάξη. Αν έβλεπε ο δάσκαλος ότι κατέχεις σε έστελνε κατευθείαν στη Δευτέρα και ούτω καθεξής. Μετά το δημοτικό έδωσα εξετάσεις και μπήκα στο Γυμνάσιο αλλά επειδή ο πατέρας μου δεν τα έβγαζε πέρα το σταμάτησα και μπήκα στην επιχείρηση του» (συνέντευξη νο18).

4. Συμπεράσματα

Σκοπός της έρευνας ήταν η διερεύνηση των εμπειριών και βιωμάτων, σχετικά με τον τομέα της εκπαίδευσης, ανθρώπων που έζησαν την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου (1936-1950). Μέσα από την έρευνα και συγκεκριμένα μέσα από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, εξήχθησαν τα παρακάτω συμπεράσματα:

Όσον αφορά το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, που αναφέρεται στο κατά πόσο η φοίτηση των μαθητών στο σχολείο την περίοδο αυτή υπήρξε συστηματική ή όχι, οι απαντήσεις των ερωτώμενων είναι κοινές. Όπως ήταν άλλωστε αναμενόμενο, σε μια τόσο ταραγμένη ιστορική περίοδο, όπως αυτή που μελετάται, δεν θα μπορούσε να υπάρξει ένα συστηματικό και ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα. Κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας, βέβαια, τα σχολεία λειτούργησαν κανονικά. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι περισσότεροι μαθητές διέκοψαν οριστικά τη φοίτησή τους στο σχολείο, ενώ η φοίτηση όσων συνέχισαν δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστεί ως συστηματική.

Τα περισσότερα σχολεία είχαν επιταχθεί από τους κατακτητές, ενώ υπήρξαν πολλά τα οποία χρησιμοποιήθηκαν από τους Έλληνες για τις ανάγκες του πολέμου. Τα σχολικά έτη σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής διήρκησαν ελάχιστους μήνες, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνεται και από τη σχετική βιβλιογραφία. Στις περισσότερες περιπτώσεις η φοίτηση δεν ήταν υποχρεωτική, ενώ οι μαθητές είχαν τη δυνατότητα να περνούν τις τάξεις δίνοντας απλά εξετάσεις στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν παρουσιάστηκαν παντού στον ίδιο βαθμό οι δυσκολίες στη λειτουργία των σχολείων. Λόγω των διαφορετικών συνθηκών που επικρατούσαν από περιοχή σε περιοχή όσον αφορά το επισιτιστικό πρόβλημα και τις διαφορές στην επιβολή της εξουσίας των κατακτητών σε πόλεις και επαρχίες, δεν παρατηρείται η ίδια κατάσταση στην εκπαίδευση. Από τη μελέτη του υλικού, προκύπτει ότι τα σχολεία στην επαρχία λειτούργησαν σε περισσότερο κανονικούς ρυθμούς από ότι στις πόλεις, κυρίως γιατί εκεί το επισιτιστικό ζήτημα δεν είχε πάρει τις διαστάσεις που είχε στις μεγάλες πόλεις, αλλά και γιατί η παρουσία των κατακτητών δεν ήταν τόσο πιεστική. Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι η επικαιρότητα αποτέλεσε σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Πάνω από τη μάθηση, το παιδί της εποχής είχε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της επιβίωσης, τον κίνδυνο του θανάτου, αλλά και τον ψυχικό κλονισμό που επιφέρει ο θάνατος δικών του ανθρώπων και οι καταστροφές του πολέμου.

Σχετικά με τις ώρες λειτουργίας των σχολείων, οι περισσότεροι από τους συνεντευξιαζόμενους, υποστήριξαν ότι η παρακολούθηση των μαθημάτων πραγματοποιούνταν μόνο πρωί πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, οι οποίοι παρακολουθούσαν τα μαθήματα πρωί και απόγευμα. Όσον αφορά τον αριθμό των παιδιών στις σχολικές τάξεις, οι απαντήσεις ποικίλουν από σχολείο σε σχολείο. Ωστόσο, οι περισσότεροι δεν ήταν σε θέση να θυμηθούν τον ακριβή αριθμό μαθητών στις σχολικές τάξεις.

Όσον αφορά τα διδασκόμενα μαθήματα, αυτά διαφέρουν ανάλογα με τη σχολική βαθμίδα. Στο Δημοτικό, τα μαθήματα που διδάσκονταν ήταν αυτά της Ανάγνωσης, Γραφής, Αριθμητικής, Ιστορίας και Θρησκευτικών. Στο Γυμνάσιο επιπλέον διδάσκονταν τα Αρχαία, τα Λατινικά, η Άλγεβρα, η Γεωμετρία, η Τριγωνομετρία, η Φυσική, η Χημεία, τα Τεχνικά, η Καλλιγραφία και η Ωδική. Αναφορικά με τα σχολικά εγχειρίδια, η πλειοψηφία των ερωτώμενων αναφέρθηκε μόνο σε αναγνωστικά, όπως για παράδειγμα τα «Ψηλά Βουνά». Χαρακτηριστικό είναι ότι τα σχολικά βιβλία δεν προσφέρονταν δωρεάν, αλλά αγοράζονταν από τους μαθητές, είτε καινούργια από βιβλιοπωλεία, είτε μεταχειρισμένα από μεγαλύτερους μαθητές, ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα του καθενός.

Όσον αφορά το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα, οι απαντήσεις των ερωτώμενων φαίνεται να διαφοροποιούνται σημαντικά από περιοχή σε περιοχή. Συγκεκριμένα, στη Θράκη κατά τη διάρκεια της Κατοχής τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν και τη θέση τους πήραν βουλγάρικα. Όπως είναι αναμενόμενο, στα βουλγάρικα σχολεία οι δάσκαλοι ήταν και αυτοί Βούλγαροι, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις υπήρχαν και κάποιοι δάσκαλοι ελληνικής καταγωγής. Το ίδιο ισχύει και για τη γλώσσα διδασκαλίας των μαθημάτων, τα οποία διδάσκονταν υποχρεωτικά στα βουλγάρικα. Στην υπόλοιπη Ελλάδα, συνέχισαν κανονικά τη λειτουργία τους τα ελληνικά σχολεία. Φαίνεται, λοιπόν, η προσπάθεια των Βουλγάρων κατακτητών να αφελληνίσουν και να αφομοιώσουν τον ελληνικό πληθυσμό της Θράκης, χρησιμοποιώντας ως κυρίαρχο μέσο την εκπαίδευση. Αντίθετα, οι Γερμανοί μοιάζουν να είναι πιο ανεκτικοί στην εκδήλωση του ελληνικού εθνικού φρονήματος. Συμπερασματικά, καταλήγουμε ότι η προπαγάνδα που προσπάθησαν να ασκήσουν οι δύο κατακτητές, εκμεταλλευόμενοι το θεσμό του σχολείου, είναι διαφορετική ως προς την ένταση επιβολής της.

Σχετικά με τη συνέχιση ή μη της φοίτησης στο σχολείο μετά τη λήξη της κατοχής υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση στις απαντήσεις των υποκειμένων της έρευνας. Ένας μεγάλος αριθμός μαθητών που διέκοψε την φοίτηση κατά την κατοχή, δεν συνέχισε ούτε

μετά τη λήξη της, κυρίως λόγω οικονομικών προβλημάτων, αφού έπρεπε να εργαστούν για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Σημαντική διαφοροποίηση παρουσιάζεται, όμως, και μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, καθώς τα κορίτσια αναγκάζονται πολλές φορές από τους γονείς τους να εγκαταλείψουν το σχολείο. Τέλος, όσοι συνέχισαν το σχολείο κατά την περίοδο του Εμφυλίου, επισήμαναν ότι τα σχολεία λειτούργησαν κανονικά παρά τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούσαν.

Επίλογος

Στην παρούσα εργασία έγινε μια προσπάθεια να παρουσιαστεί η εικόνα της εκπαίδευσης σε μια πολυτάραχη πραγματικά περίοδο της ελληνικής ιστορίας. Όπως ήταν αναμενόμενο, τα τραγικά γεγονότα που σημάδεψαν την χώρα μας, δεν μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστο ούτε το χώρο της παιδείας. Η Ελλάδα βγήκε μέσα από την Κατοχή και τον Εμφύλιο γεμάτη πληγές και προβλήματα. Όλα αυτά τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν την περίοδο της Κατοχής, μαζί με όσα κληρονόμησε η εκπαίδευση στην Ελλάδα από τις προηγούμενες πολυτάραχες εποχές, αλλά και όσα προστέθηκαν κατά την περίοδο του εμφυλίου, οδήγησαν τον τόπο σε εκπαιδευτική καχεξία που κράτησε για πολλά χρόνια ακόμη.

Αυτό που θα πρέπει, ωστόσο, να υπογραμμιστεί είναι ότι παρά τις αντίξοες συνθήκες, που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες, εκείνες τις δύσκολες περιόδους, υπήρχαν φωτεινά παραδείγματα ανθρώπων του πνεύματος και εκπαιδευτικών που αγωνίζονταν για μια καλύτερη παιδεία. Και αυτό, γιατί γνώριζαν πολύ καλά, ότι μόνο με την αφύπνιση του πνεύματος θα οδηγούνταν η χώρα στην πρόοδο και την ευημερία. Τέτοιους ανθρώπους έχει ανάγκη και η σημερινή κοινωνία, προκειμένου να ξεπεράσει τα προβλήματα που την ταλανίζουν και την κρατούν σε στασιμότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρέου, Απόστολος. *Τα Αναλυτικά Προγράμματα του Δημοτικού (1881-1981)*. Μπουζάκης, Σήφης. (επιμ.). (2004). *Ιστορικές Προσεγγίσεις της Εκπαίδευσης: Πρακτικά 2^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας της εκπαίδευσης. Πάτρα, 4-6 Οκτωβρίου 2002*. Αθήνα: Gutenberg.
- Αντωνίου, Χρήστος Ηρ. (2002). *Η εκπαίδευση των Ελλήνων Δασκάλων (1828-2000)*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αντωνίου, Χρήστος Ηρ. (2011). *Παιδαγωγοί και Παιδαγωγική στην Ελλάδα*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Πατάκης.
- Αρχεία Γενικού Επιτελείου Στρατού. (2014). *Κατοχή και Αντίσταση: 1941-1944*. Τόμος Β'. Ειδική έκδοση. Αθήνα: Το Βήμα.
- Βακαλόπουλος, Απόστολος Ε. (1988). *Νέα ελληνική ιστορία: 1204-1985*. 3^η έκδοση. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Βουρνάς, Τάσος. (1979). *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Πόλεμος 1940-41- Κατοχή- Εθνική Αντίσταση- Απελευθέρωση- Δεκέμβριος 1944- Βάρκιζα*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Αδελφοί Τολίδη.
- Baerentzen, Lars, Close, David H. *Η ήττα του ΕΑΜ από τους Βρετανούς, 1944-5*. Κλόουζ, Ντέιβιντ. (επιμ.). (1998). *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950: Μελέτες για την πώλωση*. 2^η έκδοση. Αθήνα: φιλίστωρ.
- Clogg, Richard. *Σύντομη Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας: από την παρακμή και πτώση του Βυζαντίου μέχρι το 1985*. 7^η έκδοση. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα.
- Cohen, Louis, Manion, Lawrence & Morrison, Keith. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας. Νέα συμπληρωμένη και αναθεωρημένη έκδοση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δερβίσης, Στέργιος Ν. (1989). *Ιστορία, Οργάνωση και Διοίκηση της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*. 3^η έκδοση. Θεσσαλονίκη: αυτοέκδοση.
- Δημαράς, Αλέξης. (1987). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*. Τόμος Β'. 1^η έκδοση. Αθήνα: Ερμής.
- Δημαράς, Αλέξης & Βασιλού-Παπαγεωργίου Βάσω. (2008). *Από το κοντόλι στον υπολογιστή: 1830-2000 Εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Ευαγγελόπουλος, Σπύρος. (1999). *Ελληνική Εκπαίδευση: 20^{ος} αιώνας*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ευαγγελόπουλος, Σπύρος. (1984). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης*. Τεύχος Β'. 1^η έκδοση. Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Ιμβριώτη, Ρόζα. (1983). *Παιδεία και Κοινωνία: Ελληνικά Εκπαιδευτικά Προβλήματα*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονη εποχή.
- Καιροφύλας, Γιάννης. (2001). *Η Αθήνα του '40 και της κατοχής*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Ίρις.
- Καραφύλλης, Αθανάσιος Τ. (2013). *Νεοελληνική Εκπαίδευση: Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Κριτική.
- Κάτσικας, Χρήστος & Θεριανός, Κώστας Ν. (2004). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Σαββάλας.
- Κέδρος, Ανδρέας. (2004). *Η Ελληνική Αντίσταση 1940-44*. Τόμος Α'. 5^η έκδοση. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κόκκοτας, Παναγιώτης. (1978). *Ο ρόλος της παιδείας στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Σ. Τούντα.
- Κυπριανός, Παντελής. (2004). *Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής εκπαίδευσης*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Μπουζάκης, Σήφης. (2003). *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*. 4^η έκδοση. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουζάκης, Σήφης, Τζήκας, Χρήστος. (1998). *Η κατάρτιση των Δασκάλων-Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg.
- Mazower, Mark. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Νεστοράκης, Γεώργιος Θ. (2012). *Ιστορίες Ζωής: Γράφοντας για τον εαυτό μου*. Τόμος Β'. Κομοτηνή.
- Νούτσος, Χαράλαμπος. (2003). *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο. Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

- Παγκάκης, Γρηγόριος Λ. (1993). *Νεοελληνική Εκπαιδευτική Πολιτική*. Τόμος Α΄. Αθήνα- Κομοτηνή: εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σακελλαρίου, Χάρης. (2003). *Η παιδεία στην Αντίσταση*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Σβορώνος, Νίκος. (1984). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: ένα έθνος σε κρίση*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Στεργιάδου, Καλλιόπη. (1993). *Η εξέλιξη των συνταγματικών ρυθμίσεων για θέματα ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα από το 1821 έως σήμερα*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκουλά.
- Τερζής, Νίκος Π. (2010). *Μελέτη της Εκπαίδευσης του Νεοελληνισμού: Πριν από το κράτος- Έξω από το κράτος- Στο κράτος*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Τζανή, Μαρία, & Παμουκτσόγλου, Τασία. (1998). *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα: «Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίαιτον»*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Ερωδιός.
- Τζήκα, Δώρα. *Η εκπαίδευση στην περίοδο της Κατοχής*. Μπουζάκης, Σήφης. (επιμ.). (2011). *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Όψεις και απόψεις. Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*. Τόμος Β΄. 1^η έκδοση. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσοπανάκης, Αγαπητός Γ. (1982). *Ο δρόμος προς τη Δημοτική: Μελέτες και Άρθρα*. 1^η έκδοση. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Πιέρρος, Σπύρος. (2000). *Μέθοδοι έρευνας στη Βιβλιοθηκονομία*. 1^η έκδοση. Σίνδος: Α.Τ.Ε.Ι. Θεσσαλονίκης.
- Φλάισερ, Χάγκεν. (2003). *Η Ελλάδα '36- '49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Φλάισερ, Χαγκεν. (1995). *Στέμμα και Σβάστικα: η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*. Αθηνά: Παπαζήσης.
- Verma, Gajenda K., Mallick, Kanka. (2004). *Εκπαιδευτική έρευνα: Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Τεχνικές*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος. (2012). *Η εμπειρία της κατοχής και της αντίστασης στην Αθήνα*. 1^η έκδοση. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΥΜΝΟΣ 4^{ΗΣ} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Μουσική : ΓΕΡ. ΦΡΕΝ

— Γιατί χαίρεται ό κόσμος και χαμογελάει, πατέρα,
Γιατί λάμπει ό ήλιος έτσι, γιατί φέγγει έτσι ή μέρα;
— Γιατί σάν αύτή, παιδί μου, την ήμέρα τή χρυσή,
Πού την χείρεσαι και σύ,
Στέρεψε τó μαύρο δάκρυ, κλείσανε πολλές πληγές,
΄Αψηλώσανε τά στάχια
Κι' ένα γύρω όλα τά βράχια
΄Εγινήκαν' άνθοβούνια και χρυσοπηγές.

Μιάν ήμέρα σάν έτούτη, την όλόφωτη κι' ώραία,
Ξεδιπλώθηκε και πάλι ή γαλάζια μας σημαία,
Πούχει τ' ούρανοϋ τó χρώμα
Και σκεπάζει τ' άγιο χώμα,
Πού έλεύθερος πατᾶς.
Κι' έτσι με χαρά κι' έλπίδα
Γιά μιάν ένδοξη πατρίδα
΄Η σημαία κυματίζει μ' ένα «ΤΑΝ ή ΕΠΙ ΤΑΣ»!

Μιάν ήμέρα σάν έτούτη πού χτυπάνε οί καμπάνες,
Πού την τραγουδοϋν οί νέοι και δοξολογοϋν οί μάννες,
΄Εγινε σάν πρῶτα πάλι
΄Η Πατρίδα μας μεγάλη
Δοξασμένη και ισχυρή.
Κι' έτσι σάν την άντικρύζης
΄Ετσι πάλι την γνωρίζεις.

«Τήν γνωρίζεις άπ' την κόψι του σπαθιοϋ την τρομερή».

ΤΙΜΟΣ ΜΩΡΑΪΤΙΝΗΣ

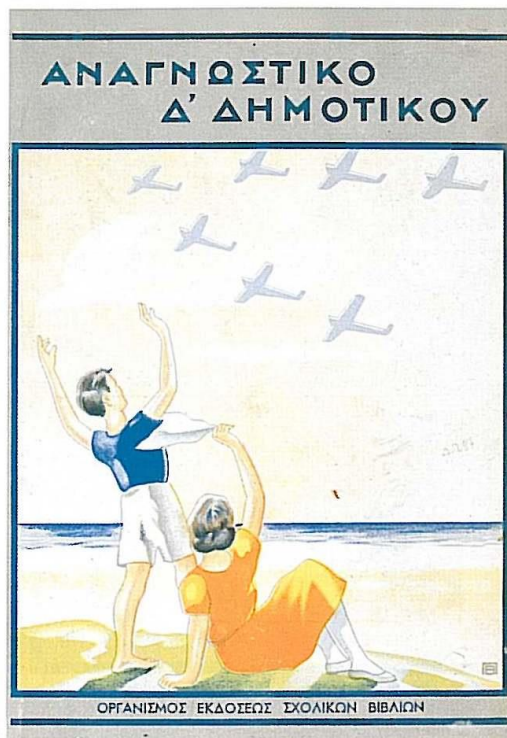
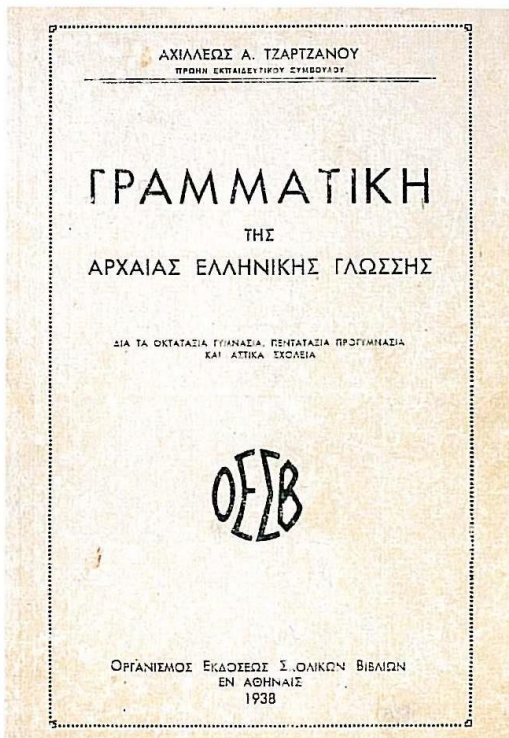
Εικόνα 1 Ο ύμνος της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΟΝ).

Εικόνα 2 Τα Ελληνόπουλα του Μεταξά στο αναγνωστικό του Νιρβάνα.

Εικόνα 3 Με τη στολή της ΕΟΝ της 4ης Αυγούστου. Σελίδα του Αναγνωστικού.

Εικόνα 4 Δύο από τις προπολεμικές εκδόσεις του κρατικού Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ), που ιδρύθηκε το 1937.

Εικόνα 5 Στον Χορτιάτη Θεσσαλονίκης με φόντο την καταστροφή προβάλλει η αισιοδοξία.

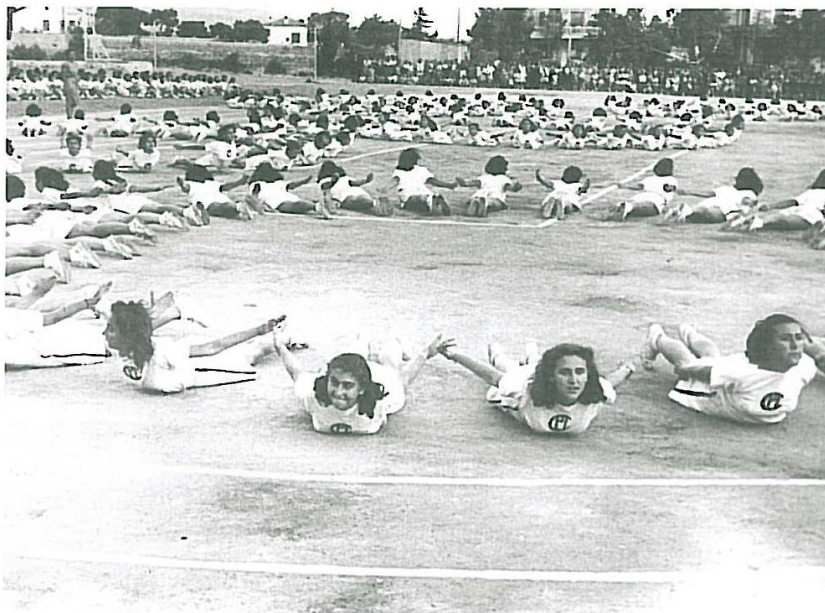
Εικόνα 6 Εκπρόσωποι φιλανθρωπικών οργανώσεων στο Χαλάνδρι μοιράζουν γραφική ύλη, που συγκεντρώθηκε με φροντίδα τους κυρίως από τις ξένες αποστολές.

Εικόνα 7 Εθελόντριες συμβάλλουν στην εφαρμογή εκτεταμένου προγράμματος εμβολιασμού των μαθητών εναντίον της φυματίωσης με το εμβόλιο BCG, πολλά χρόνια πριν να επιβληθεί η καθολική χρήση του στην Ελλάδα.

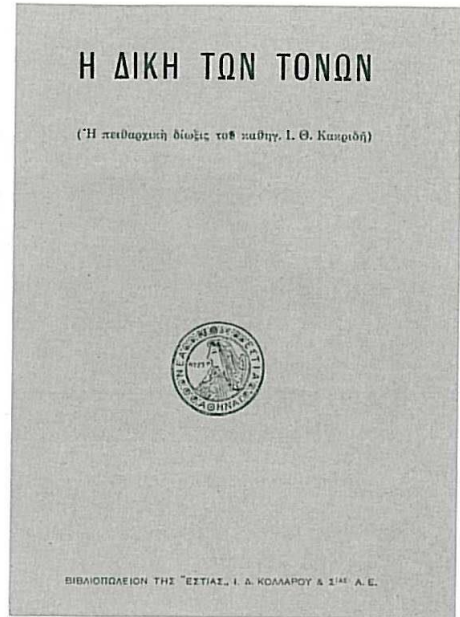

Εικόνα 8 Σχολική τάξη στην Κατοχή.

70

Εικόνα 9 Το Κολλέγιο Θηλέων, το Pierce College, μετά την άρση της επίταξης του σχολείου στο Ελληνικό και την επισκευή των ζημιών καταφέρνει να οργανώσει επιδείξεις στο γήπεδό του.

Εικόνα 10 Η πειθαρχική δίωξη του καθηγ. Ι. Ο. Κακριδῆ.

Πρὸς τὸν κ. Ἰωάννην Κακριδῆν
καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου

Ἐ ν τ α ὺ θ α

Κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθμ. 2)1942 ἀποφάσεως τοῦ κατὰ τὰ ἄρθρα 326 καὶ 327 τοῦ Νόμου 5343 «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου καὶ ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1933 Διατάγματος «περὶ τῆς πειθαρχικῆς διώξεως καὶ τῆς τηρητέας διαδικασίας κλπ. ἐνώπιον τοῦ Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν»,

Καλοῦμεν ὑμᾶς εἰς ἀπολογίαὶν διὰ τὰς ἀκολούθους πράξεις ὑμῶν, λαβοῦσας χώραν κυρίως κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ ἐμπειστημένου ὑμῖν λειτουργήματος, δυναμένας δὲ νὰ ἐπιφέρωσιν ἀνάλογον πειθαρχικὴν κύρωσιν: α) διότι κατὰ τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλίαν σας ἀντὶ νὰ ἐξάρητε τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἀξίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τὰ ὀφέλη, ἅτινα προσπορίζει ἡ σπουδὴ αὐτῆς, καταχρόμενος τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ὡς πρὸς ἀντίπαλον ἢ ἀντίζηλον, πρὸς ὃν ζητεῖτε ἐπανελημμένως «ν' ἀντιμετρηθῆτε», προσπαθεῖτε διὰ δημοσιευμάτων ὅλα τὰ «Φιλολογικῆ Ἑρμηνείας», «Ἑλληνικῆ Κλασσικῆ Παιδείας», «Ἑρμηνευτικὰ Σχόλια στὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Θουκυδίδη», νὰ κλονίσητε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἢ νὰ γεννήσητε ἀμφιβολίαν περὶ τῆς χρησιμότητος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι εἶναι ἰδανικὰ δανεισμένα ἀπὸ ξένους καὶ ὑποδουλῶνουν τὴν σκέψιν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνωμεν δοῦλοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὅτι δὲν δύναται πλέον νὰ μᾶς ἰκανοποιήσῃ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ δημιουργία περικλείει μίαν ἀπαράμιλλον τελειότητα καὶ ἄλλα παρόμοια ἐπιχειρήματα. β) Διότι εἰς τὰ ἐν λόγῳ δημοσιεύματά σας μεταχειρίζεσθε γλωσσικὸν ἰδίωμα καὶ λεκτικοὺς σχηματισμοὺς ἐντελῶς τεχνικοὺς καὶ ξένους ἢ ἀκαταλήπτους διὰ τοὺς πολλοὺς, καὶ δὴ κατ' ὀρθογραφικὸν σύστημα τελείως ἀπομακρυνόμενον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης γ) Διότι ἐδηλώσατε εἰς τοὺς προσερχομένους διὰ τὴν ἐπιπτυχίῳ ἐξέτασιν φοιτητάς, ὅτι θὰ ἐξετάζωνται ἐπὶ τοῦ εἰρημένου βιβλίου σας «Ἑλληνικῆ Κλασσικῆ Παιδείας» καὶ δ) Διότι μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν, ἵνα ἐκ ταύτης καὶ διὰ τῆς προσηκούσης ἐξελίξεως ἡ γλώσσα λάβῃ τὸν ἐνδεικνυόμενον ἀπλοῦστερον τύπον, ἐπιζητεῖτε ἐν τῇ ιδιότητι σας ὡς Καθηγητοῦ νὰ ἐπιβάλητε τρόπον τινὰ διὰ πραξικοπήματος τὰς γλωσσικὰς σας ἰδέας.

Ἡμέρα συνεδριάσεως τοῦ Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου ὠρίσθη ἡ 19ῃ Ἰουνίου τρέχοντος ἔτους καὶ ὥρα 10ῃ. Ἡ Συνεδρίασις θέλει λάβει χώραν ἐν τῷ Καταστήματι τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (Γραφεῖον Προέδρου).

Εικόνα 11 Η κλήση του Ι. Ο. Κακριδῆ σε απολογία (30 Μαΐου 1942).

Εικόνα 12 Στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών η δασκάλα νοιάζεται κιόλας για τη δημοκρατική «αγωγή του πολίτη».

Εικόνα 13 Εντοιχισμένη πινακίδα στην πρόσοψη του κτιρίου που σήμερα στεγάζει το 2ο Γυμνάσιο Κέρκυρας, σε ανάμνηση γεγονότων του 1941.

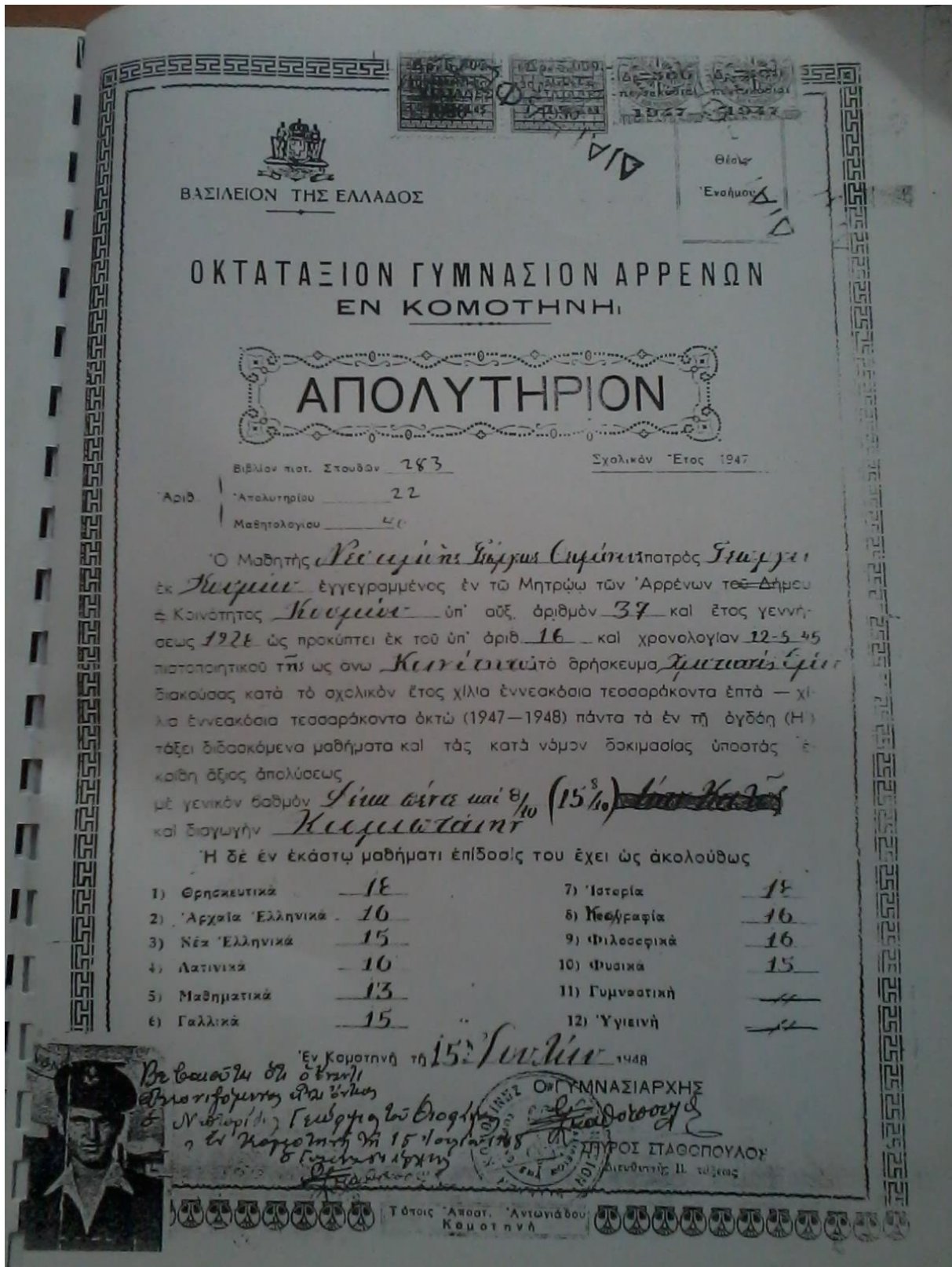
Εικόνα 14 Τα Αετόπουλα, αναγνωστικό Γ' και Δ' τάξης δημοτικού, ΠΕΑΑ, 1944.

Έλληνόπουλα

Είμαστ' έλληνόπουλα μ' άφοβη καρδιά.
Γ' άρματά σας—όπουλα ζώστε, βρέ παιδιά.
Βαρβαρομαζώματα πάτησαν, άλλιά,
τά ιερά μας χώματα. Βόλι στα σκυλιά!
Θά τους κυνηγήσουμε σαν τὰ παγανὰ
τρέχοντας—θυμήσου με—πάνω στα βουνά.
Θ' ανατείλουν τότενες πάλι—τραλαρά
μέρες όλοφώτεινες, γέλια και χαρά.
Μήτε στο κεφάλι μας θάν' άφέντες πλιά
κι ούτε θάχουμε άλλη μας έγνια από τη δουλειά.
Με τραγούδια άνείπωτα κράζτε στο χωριό,
πώς δέν είναι τίποτα σαν τη λευτεριά.

Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑΣ

Εικόνα 15 «Έλληνόπουλα»- Ποίημα στο αναγνωστικό Γ' και Δ' τάξης δημοτικού, τα Αετόπουλα.

Εικόνα 16 Απολυτήριο Γυμνασίου σχολικού έτους 1947-48.